

Permisjoner; ideologi og virkelighet

- en studie av formelle og praktiske sider ved permisjonsordningene i norske fengsler

Asle Bentsen
Cand. polit 1992
November 2005

Universitetet i Oslo
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Sammendrag

Gjennom Fengselsloven av 1958 ble det åpnet for å gi permisjoner til innsatte i norske fengsler. Siden den gang har permisjonsordningene utviklet seg til å bli en svært viktig del av straffegjennomføringen her i landet. Denne oppgaven undersøker idègrunnlaget bak permisjonsordningene og hvordan det har utviklet seg. I tillegg behandles forskjellene mellom det formelle idègrunnlaget og den praktiske gjennomføringen. Oppgaven vil også belyse eventuelle endringer som har inntruffet etter at den nye straffegjennomføringsloven trådte i kraft i mars 2002.

Sosiologisk teori, analyser av offentlige dokumenter, og kvalitative samtaler med tilsatte i Kriminalomsorgen har dannet denne oppgavens metodiske grunnlag. De offentlige dokumentene har vært sentrale for å fastslå permisjonsordningenes idègrunnlag og utvikling. Samtaler med tilsatte i Kriminalomsorgen har videre bidratt til å belyse den praktiske gjennomføringen av permisjonene. Til slutt har sosiologisk teori både satt permisjonsordningene inn i en større straffeteoretisk sammenheng og den har også skaffet et verktøy for å analysere den fremskaffede empirien.

Rett etter innføringen av permisjonsordningene ble det innvilget i overkant av 1000 permisjoner årlig. På 2000-tallet har det blitt innvilget over 20 000 slike i året. Økningen er formidabel og indikerer at permisjonsordningene har fått en annen posisjon i straffegjennomføringen. Permisjoner har forandret seg fra å innvilges i spesielle øyemed for en mer hensiktsmessig praksis, til å bli en sentral faktor for den innsattes habilitering i en progresjonsorientert straffegjennomføring. Ordningene er i den nye straffegjennomføringsloven kategorisert som en "begunstigelse". Det henspiller på at permisjoner er noe de innsatte må gjøre seg fortjent til. Loven legger også opp til at permisjonsnekt kan brukes som sanksjonsmiddel i forhold til uønsket oppførsel. Hvordan ordningene blir utført i praksis har derfor vel så stor betydning for de innsatte som det lovverket som ligger til grunn.

Mine kvalitative undersøkelser antyder at det finnes stor variasjon i Kriminalomsorgens praksis. Det er betydelige ulikheter fra fengsel til fengsel og fra avdeling til avdeling. Imidlertid betyr ikke dette at Kriminalomsorgens bruk av permisjoner er inkonsekvent. De forskjellige fengslene og de forskjellige avdelingene

har ansvar for ulike sammensettinger av innsatte og det kan forklare variasjonen i praksis.

Både de formelle og de praktiske sidene ved permisjonsordningene har tilsiktede og utilsiktede konsekvenser for de innsatte. Jeg har derfor brukt Mertons manifeste og latente funksjoner som inspirasjon til kategorier for å analysere de ulike konsekvensene i et institusjonssosiologisk perspektiv. Meningen er å belyse permisjonsordningenes påvirkning på den institusjonaliseringen de innsatte utsettes for i fengslene. Jeg mener at mine analyser viser at det er belegg for at både de tilsiktede og de utilsiktede konsekvensene av permisjonsordningene påvirker graden av institusjonalisering.

Forord

Jeg vil spesielt takke mine to veiledere stipendiat Kjell E. Kjellman ved Universitet i Oslo og forsker Yngve Hammerlin på Kriminalomsorgens Utdanningscenter for god støtte og kritiske innspill under arbeidet med denne hovedoppgaven. Uten Kjells strukturmessige forslag og Yngves faglige kritikk ville oppgaven vært en annen. Jeg vil også takke professor Regi Th. Enerstvedt, som var min veileder før han gikk ut i permisjon (fra jobben), for mange gode råd i starten av skriveprosessen. John-Arne, Hans Jørgen, Stig og min samboer Silje fortjener også en takk. De har både kommet med forslag til forandringer og gjort en utmerket jobb som språkvaskere. Til slutt vil nevne at Kriminalomsorgens tilsatte var svært imøtekommende når det gjaldt å fremskaffe informasjon. Uten denne hjelpsomheten ville oppgaven vært fattigere på substans.

Oslo, oktober 2005

Asle Bentsen

Innholdsfortegnelse

Sammendrag

Forord

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	1
1.1 Problemstilling	2
1.1.1 Problemstillingens samfunnsmessige relevans	2
1.2 Hva er permisjoner?	4
1.2.1 Ulike typer utgang	4
1.2.2 Permisjoner	6
1.3 Hvilke typer permisjoner handler denne oppgaven om?	8
1.4 Saksgangen ved søknader om permisjon	9
1.4.1 Myndighet til å treffe avgjørelser	9
1.4.2 Saksgangen	10
1.4.3 Kontaktbetjentrollen	11
1.5 Oppgavens innhold og oppbygging	12
2 Metode	15
2.1 Kvalitativ metode	15
2.1.1 Sekundærlitteratur	16
2.1.2 Dokumentanalyse	19
2.1.3 Kvalitative intervjuer	22
3 Straff, fengsel og mennesker	29
3.1 Hvorfor straffer vi?	29
3.1.1 Absolutte straffeteorier	30
3.1.2 Relative straffeteorier	32
3.2 Hvorfor straffer vi med fengsler?	36
3.2.1 Litt fengselshistorikk	37

3.2.2 Endringer i samfunn og ideologi	38
3.3 Institusjonalisering og menneskesyn	42
3.3.1 Institusjonalisering	43
3.3.2 Menneskesyn	45
3.3.3 Manifeste og latente funksjoner	47
4 Permisjonsordningenes begrunnelser	51
4.1 De første årene med permisjonsordninger	52
4.1.1 Hvorfor permisjoner?	52
4.1.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	53
4.2 Kriminalmeldingen: 70-årenes kriminalpolitikk	55
4.2.1 Hvorfor permisjoner?	55
4.2.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	56
4.3 Sluttet av 1980-årene: forslag til ny fengselslov	57
4.3.1 Hvorfor permisjoner?	57
4.3.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	57
4.4 Permisjonsordningene i et nytt årtusen	58
4.4.1 Hvorfor permisjoner?	58
4.4.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	59
4.5 De første årene med permisjonsordninger	60
4.5.1 Hvorfor permisjoner?	60
4.5.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	61
4.6 Kriminalmeldingen: 70-årenes kriminalpolitikk	62
4.6.1 Hvorfor permisjoner	62
4.6.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	64
4.7 Sluttet av 1980-årene: forslag til ny fengselslov	64
4.7.1 Hvorfor permisjoner?	64
4.7.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	66
4.8 Permisjonsordningene i et nytt årtusen	67
4.8.1 Hvorfor permisjoner?	67
4.8.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?	68

5	Permisjonsordningenes omfang	71
5.1	Permisjonsordningenes første år	72
5.2	Permisjonsordningene i tiden før straffegjennomføringsloven	74
5.3	Permisjonsordningene i tiden rundt straffegjennomføringslovens ikrafttredelse	76
6	Menneskerettigheter og permisjoner som sanksjonsmiddel	81
6.1	Sanksjonering og straffens innhold	81
6.2	Europarådet om behandling av innsatte	84
7	Permisjonsordningene i praksis	87
7.1	Permisjonsordningenes plass i straffegjennomføringen	87
7.2	De viktigste kriteriene ved søknad om permisjon	89
7.3	Kontaktbetjentrollen	90
7.4	Endringer etter straffegjennomføringsloven	92
7.5	Permisjonenes betydning for de innsatte	95
8	Permisjonsordningenes konsekvenser	99
8.1	Permisjonsordningenes tilsktede konsekvenser	101
8.1.1	De første årene med permisjonsordninger	101
8.1.2	1970-årenes kriminalpolitikk	102
8.1.3	Slutten av 1980-årene	102
8.1.4	Permisjonsordningene i et nytt årtusen	103
8.2	Permisjonsordningenes utilsiktede konsekvenser	104
8.3	Permisjonsordningenes konsekvenser for institusjonaliseringen	108
9	Avslutning	111
9.1	Permisjonsordningenes idègrunnlag	111
9.2	Oppgavens generelle funn	112
9.3	Oppgavens teorier og begreper	114
9.4	Hva med permisjonsordningene i fremtiden?	116

Litteraturliste

1 Innledning

Fengselsstraff er den viktigste, i meningen mest brukte, reaksjonsformen det offentlige har mot alvorlig kriminalitet. Det er også den reaksjonen som medfører størst konsekvenser for de dømte. På 1950-tallet ble permisjonsordninger innført som et ledd i fengselsstraffen. Bruken av, og begrunnelsene for, disse ordningene har vært i stadig forandring, og slike forandringer bør tas nærmere i ettersyn. I mars 2002 trådte "Lov om gjennomføring av straff mv." (straffegjennomføringsloven) i kraft. Loven inneholder de siste forandringene som er gjort med permisjonsordningene. Endringene loven har gjennomgått er dermed ekstra viktige for dagens gjennomføring. Bruken av fengselsstraff og permisjoner sier for øvrig også noe om hva slags syn det offentlige har både på kriminalitet, og på menneskene som begår den, og det var med denne bakgrunnen jeg utarbeidet min problemstilling.

Frihetsberøvelse, som er en viktig del av fengselsstraffen, er et drastisk virkemiddel. Den rammer de involverte, fangen og hans/hennes nærmeste, tungt. Hvis en privatperson blir siktet for frihetsberøvelse, for eksempel kidnapping eller lignende, kan den skyldige risikere opptil fem års fengsel. En slik strafferamme viser at lovgiver anser frihetsberøvelse for å være en svært alvorlig handling, og det bør derfor vises varsomhet ved utdeling og gjennomføring av fengselsstraffer.

Hvordan mennesker påvirker og påvirkes av forholdene de befinner seg i har vært, og er, et kjent tema for sosiologien. Avvikssosiologien inneholder blant annet forskjellige teorier om sosial stempling og om subkulturer. Flere forskningsbidrag om fengsler behandler danningen av en "fangekultur" (for eksempel Galtung 1959, Goffman 1967 og Mathiesen 1995). Jeg vil i denne hovedoppgaven blant annet se nærmere på hvordan permisjoner kan være med på å påvirke en slik kultur.

1.1 Problemstilling

”Hvilket idègrunnlag bygger permisjonsordningene på, hvordan har det utviklet seg, og hva slags konsekvenser medfører den nye straffegjennomføringsloven i forhold til dette?”

Det vil være sentralt å undersøke hvilke begrunnelser det offentlige gir permisjonsordningene. Er det absolutte eller relative straffeteorier som vektlegges? Er det individualprevensjonen eller allmennprevensjonen som er viktigst?

På forhånd antar jeg at permisjonsordningene skal bidra til både å lette soningsbelastningen for de straffede, og å gjøre disse bedre rustet til å møte hverdagen ved straffullbyrdelsens slutt ved hjelp av deres egeninnsats. Det er derfor nødvendig at problemstillingen omfatter både de praktiske endringene i gjennomføringen av permisjonsordningene, men også endringer i de offentlige holdningene til ordningene.

Permisjonsordningenes idègrunnlag er av stor betydning for denne oppgaven. Det er nødvendig å kjenne til deres bakgrunn og ideologiske betydninger før konsekvensene av dem blir analysert. Ordningenes mål må være kjent for å undersøke om de fungerer i praksis.

Jeg vil også påpeke at siden permisjonsordningene er en del av en helhetlig straffegjennomføring, vil forandringer i ideologien bak disse ordningene også kunne si noe om ideologiske forandringer i det offentlige syn på straffen generelt. Permisjonsordningene vil med andre ord kunne gjenspeile endringer i straffeideologi.

Det er grunn til å tro at praksis i større eller mindre grad skiller seg fra de formelle retningslinjene. Hvordan et slikt skille påvirker den innsattes soning og de tilsattes arbeid er av stor interesse. Jeg har derfor foretatt en analyse av permisjonsordningenes konsekvenser. Målet er å vise ordningenes kompleksitet, og gjennom denne viktigheten av en konsekvent og gjennomtenkt praksis.

1.1.1 Problemstillingens samfunnsmessige relevans

Straff og straffens begrunnelser er et tradisjonelt tema innenfor avvikssosiologien. Flere klassiske arbeid er utført både om straff og om bruken av fengsler (Mathiesen 1995, Christie 1993, Foucault 1977/1994, Hauge 1996). Imidlertid foreligger det få studier om permisjonsordningene og om andre mer spesifikke deler av

fengselsstraffen. Lite er gjort for å sammenligne offentlig uttalte mål med offentlig praksis, for deretter å se helhetlig på offentlig straffegjennomføring. Som en følge av dette, er det også en mangel på gjennomgang og analyse av offentlige dokumenter om straffegjennomføringen.

I tillegg til at problemstillingen er relevant i den faglige debatten om begrunnelser for straff, er den også knyttet til temaer for flere sosiologiske diskusjoner med mennesket (i denne sammenhengen representert ved den innsatte) i sentrum. Viktige bidrag på flere av disse feltene blir gjennomgått i senere kapitler (Goffman 1967, Hammerlin og Larsen 1997, Enerstvedt 1982).

Bruken av fengselsstraff er et viktig politisk spørsmål. Mediene serverer daglig nyheter om forbrytelser og straff. Disse nyhetene har ofte et tabloid preg, og det kan være vanskelig å få en balansert forståelse av kriminalitet og kriminalpolitikk. Det blir gjerne laget en reportasje om én av de ca 100 årlige uteblivelsene fra permisjoner, men det er sjeldent fokus på de over 20000 andre som blir gjennomført som de skal. Oppgaven skal bidra til å dokumentere permisjonsordningenes ”virkelighet”.

I den politiske jakten på stemmer er strengere straffer et viktig ”salgsargument”. Et aktuelt eksempel på straffeøkning (juli 2004) er at Stortinget har vedtatt at strafferammen på en handling av ”terroristisk karakter” (mine ord) blir forandret fra 21- til 30 år. Den siste såkalte terrorhandlingen i Norge skjedde tidlig på 1970-tallet, og det er dermed tydelig at det ikke er samfunnsmessig nødvendighet som er motivet bak en slik straffeøkning. Til tider kan det virke som det er en selvfølgelighet at strengere straffer fører til mindre kriminalitet. Store deler av forskningen som er gjort på området viser derimot at ”løsningen” på kriminalitetsproblemet ikke er så enkel. Av den grunn er det interessant å se nærmere på bruken av fengselsstraff. I tillegg er det nødvendig å være klar over at fengselsstraff er en svært kostbar straffemetode for samfunnet i forbindelse med den politiske siden av temaet. Dersom bruken av fengsler er ineffektiv i forhold til bekjempelse av kriminalitet, er det nødvendig å gjøre samfunnet oppmerksom på dette, og dermed stimulere til nytenkning rundt kriminalpolitiske spørsmål.

1.2 Hva er permisjoner?

For å skape en klarhet i oppgavens hovedfokus, er det viktig å redegjøre for en del punkter og begreper som er sentrale for den videre gangen i oppgaven. Det finnes flere typer utgang fra fengsler, hvorav permisjoner er en av dem. I tillegg finnes det også flere varianter av permisjoner.

Videre er den formelle saksgangen i permisjonssøknader av betydning, og en kort presentasjon av den er derfor tatt med i dette innledningskapitlet. I den sammenheng er det også fruktbart å se nærmere på kontaktbetjentenes roller. Hovedspørsmålene knyttet til dette temaet blir dermed: ”Hva er permisjoner, og hva skiller permisjonene fra andre typer utganger?” ”Hvilke typer permisjoner handler denne oppgaven om?” og ”Hvordan er saksgangen i tilknytning til søknader om permisjoner?”.

1.2.1 Ulike typer utgang

Straffegjennomføringsloven åpner for at den innsatte av forskjellige årsaker av og til, og for kortere perioder, kan forlate fengselet under soning av dom. Med en fellesbetegnelse blir slike avbrudd i fangetilværelsen kalt for ”utgang”. Ordninger som gir innsatte muligheten til å forlate fengslene midlertidig blir regnet for å være viktige virkemidler i forberedelsen til løslatelse. Frihetsberøvelsens skadevirkninger kan også begrenses ved at innsatte opprettholder kontakt med familie og andre sosiale nettverk. Bruk av utgang kan videre brukes som disiplinært redskap ved å nekte innsatte slik utgang i forbindelse med eventuelle regelbrudd (Storvik 2003:196).

I norsk kriminalomsorg opereres det med fire ulike typer utgang. Disse er: fremstilling, straffavbrudd, frigang og permisjoner. Selv om disse ulike typene utgang brukes i litt forskjellige tilfeller, finnes det likevel en del felles krav for at de kan brukes. Disse felles kravene gjengis kort nedenfor før forskjellene blir presentert. Utganger skal ikke finne sted hvis:

- det er grunn til å anta at innsatte vil begå straffbare handlinger
- det er grunn til å anta at innsatte unndrar seg straffegjennomføringen
- det er grunn til å anta at innsatte vil bryte fastsatte vilkår
- straffens formål ikke er i tråd med en utgang (Storvik 2003:196)

1.2.1.1 Fremstilling, Straffavbrudd og Frigang

”Kriminalomsorgen kan fremstille innsatte utenfor fengsel med følge av tilsatte” (Lov om gjennomføring av straff mv.(straffegjennomføringsloven) 18. mai 2001: § 34).

Når permisjonene blir omtalt senere i kapitlet vil leseren se at den innsatte må oppfylle en del krav for at søknader om permisjon blir innvilget. Det er for øvrig fullt mulig å forestille seg situasjoner der en utgang fra fengselet vil være ”hensiktsmessig for den videre rehabiliteringen” av den innsatte og likevel ikke oppfylle kravene til permisjon. I noen av disse tilfellene kan fremstilling benyttes. Storvik skriver:

”Fremstilling gis etter en konkret vurdering ut fra innsattes behov. Fremstilling kan gis når innsatte ikke har oppnådd permisjonstid eller ikke innvilges permisjoner på egenhånd av sikkerhetsmessige grunner.” (Storvik 2003:200).

Fremstilling kan både gis til enkeltpersoner og til hele grupper av innsatte. Felles fremstilling gis som regel i forbindelse med ulike typer ekskursjoner for innsatte. Slike kan være for eksempel friluftsturer, treninger, kinobesøk og så videre. De vanligste grunnene til å innvilge enkel fremstilling er blant annet dåp, konfirmasjon, bryllup, begravelse, legebesøk, rehabiliteringsopplegg, arbeidssøking, og møter med offentlige instanser.

Straffavbrudd skiller seg fra de andre formene for utgang ved at straffavbruddets varighet ikke regnes med i beregningen av straffegjennomføringstiden. Hvis straffavbruddet varer i en måned vil dermed den innsattes løslatelsestidspunkt forskyves med tilsvarende tid. Den innsattes helsetilstand, eller andre tungtveiende grunner, er de mest vanlige årsakene til straffavbrudd. Andre grunner kan også være: i forbindelse med søknad om benådning, ved innsetting i varetekt, ved unndragelse av straffegjennomføringen, eller ved brudd på prøveløslatelsesvilkår (Storvik 2003:211).

”Kriminalomsorgen kan gi innsatte tillatelse til å delta i arbeid, opplæring, program eller andre tiltak utenfor fengsel dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det, og det ikke er grunn til å anta at innsatte vil unndra seg gjennomføringen av straffen.” (Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) 18. mai 2001: § 20). Frigang blir, på grunn av den siterte paragrafen i straffegjennomføringsloven, i all hovedsak benyttet i fengsel med lavere sikkerhetsnivå og i overgangsbolig. Utganger på dagtid til skole, arbeid og lignende i

forbindelse med forberedelse til løslatelse, er de mest aktuelle situasjoner der frigang benyttes.

1.2.2 Permisjoner

Ifølge Birgitte L. Storvik kan permisjoner defineres som et midlertidig fravær fra fengslet uten følge av tilsatte, der fraværet regnes med i gjennomføringstiden (Storvik 2003:202). I straffegjennomføringslovens § 33 står det følgende:

Dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det, kan kriminalomsorgen gi innsatte permisjon av kortere tids varighet dersom særlige og vektige grunner taler for det, eller når permisjon anses formålstjenlig for den videre gjennomføringen av straffen.

Innsatte kan først gis permisjon etter at en del av straffen er gjennomført.

Ved vurdering om en permisjon er sikkerhetsmessig forsvarlig skal det, ut fra den kjennskap kriminalomsorgen har til innsatte og innsattes atferd under gjennomføringen, særlig legges vekt på om det er grunn til å anta at innsatte vil begå ny straffbar handling, unndra seg gjennomføringen, eller bryte forutsetninger og permisjonsvilkår som er fastsatt etter § 36 første og annet ledd.

(Lov om gjennomføring av straff m.v. (straffegjennomføringsloven) 18. mai 2001)

Straffegjennomføringslovens paragrafer sier imidlertid lite om de forskjellige typene permisjoner, og gjennomføringen av disse. Dagens permisjonsordning består av tre forskjellige permisjonstyper: ordinær permisjon, velferdspermisjon og kortidspermisjon. Forskjeller og likheter mellom disse kommer tydelig til syne i gjennomgangen nedenfor (fremstillingen bygger på et skjema om permisjoner i Storvik 2003:202).

1.2.2.1 Ordinær permisjon

For å få innvilget ordinære permisjoner er det en del kriterier som må oppfylles. Utgangspunktet er at permisjonen må være formålstjenlig for at en søknad innvilges. Med formålstjenlig menes at permisjonen bidrar til å oppfylle

straffegjennomføringens overordnede mål (rehabilitering, gjøre den innsatte i stand til et kriminalitetsfritt liv ved løslatelse og så videre). Videre må en innsatt ha sonet en tredjedel av straffen, og minimum fire måneder sammenhengende for at ordinær permisjon innvilges. Ved dommer på over tolv år må fire års soning være gjennomført.

En ordinær permisjons lengde er vanligvis fra tolv timer til fem døgn. Eventuell reisetid kommer i tillegg. De innsatte som blir innvilget permisjon kan få inntil 18 døgn i året. Denne kvoten kan for øvrig økes til 30 døgn av Kriminalomsorgen ved spesielle tilfeller. Slike tilfeller kan være: når innsatte har egne barn, når innsatte har vist en positiv utvikling, når særlige og tungtveiende grunner foreligger, eller ved kontraktsoning. Kort fortalt vil kontraktsoning si at det foreligger en avtale mellom den innsatte og Kriminalomsorgen. I denne avtalen forplikter den innsatte seg til å unngå rusmidler, følge ulike programmer i fengslet eller lignende, mot å få større frihet under soningen. For øvrig må det også nevnes at permisjonskvoten er felles for ordinære permisjoner og velferdspermisjoner. Det vil si at det kan innvilges totalt 18, eller eventuelt 30, døgn permisjoner av disse to typene til sammen. Med dette i tankene er det dermed naturlig å gå over til å omtale velferdspermisjonene.

1.2.2.2 Velferdspermisjon

Ved innvilgelse av velferdspermisjoner må det foreligge særlige og vektige grunner for at permisjoner skal gis. Disse grunnene er omtrent de samme som foreligger når det innvilges enkle fremstillinger. Forskjellen er at når velferdspermisjoner gis er den innsatte på utgang på egenhånd. En viktig årsak til at velferdspermisjoner er et nødvendig ledd i straffegjennomføringen er om det for eksempel skulle inntreffe et dødsfall i den innsattes nære familie. Hvis den innsatte skal i begravelse og ikke har sonet lenge nok til å oppnå ordinær permisjon, vil det være mulig å benytte seg av velferdspermisjon dersom ikke sikkerhetsgrunner taler imot det.

Varigheten av velferdspermisjoner er avhengig av formålet. Normalt innvilges det for øvrig ikke for lengre perioder en fem døgn pluss reisetid. Når det gjelder antallet velferdspermisjoner brukes det, som tidligere nevnt, av den samme kvoten som de ordinære permisjonene. Kortidspermisjoner er den eneste formen for

permisjoner som ikke omfattes av den omtalte kvoten. Særtrekk for den kategorien av utganger behandles nedenfor.

1.2.2.3 Kortidspermisjon

Kortidspermisjoner brukes dersom det finnes særlig grunnlag for det, eller om det anses som formålstjenlig. Kortidspermisjoner krever, som de ordinære permisjonene, at minimum en tredjedel av straffen, og minimum fire måneder, er sonet. Dersom permisjonskvoten er oppbrukt, men det likevel er viktig for den innsatte å få en utgang, kan kortidspermisjoner innvilges hvis ikke andre omstendigheter taler mot det.

Denne typen permisjoner varer vanligvis inntil fem timer inkludert reistid, men økes til inntil sju timer ved lang reisevei. Det finnes ingen kvote for kortidspermisjoner, men de bør begrenses til to utganger per måned. Kortidspermisjoner er den tredje og siste formen for permisjoner som brukes i den norske straffegjennomføringen. I de neste avsnittene skal jeg presisere mer nøyaktig hva slags utganger denne oppgaven handler om.

1.3 Hvilke typer permisjoner handler denne oppgaven om?

I all hovedsak er det de ordinære permisjonene som blir omtalt i denne hovedoppgaven. Permisjonsordningene blir gjennom hele oppgaven for øvrig omtalt i flertall. Dette blir gjort fordi ordningenes formål og gjennomføring har mye til felles, og de fleste formålene vil ha forankring i de samme ideologiske begrunnelsene..

Når jeg likevel har valgt å fremheve de ordinære permisjonene skyldes dette deres posisjon i straffegjennomføringen. De ordinære permisjonene er et sentralt virkemiddel i den nye progresjensorienterte straffegjennomføringsloven, der, kort fortalt, soningsforholdene skal bli mindre strenge etter den innsattes oppførsel og soningstid (utslusing). Til forskjell fra velferdspermisjonene, som må begrunnes med særlige og vektige grunner for at de gis, innvilges ordinære permisjoner når det anses formålstjenlig dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det (Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) 18. mai 2001: § 34).

Kortidspermisjoner innvilges, logisk nok, bare for kortere perioder, og har dermed ikke den samme funksjonen som de ordinære permisjonene. Under permisjoner av svært kort varighet har for eksempel den innsatte ikke den samme muligheten til å bevare sosiale nettverk og lignende. Innvilgning av kortidspermisjoner og velferdspermisjoner preges dessuten av at de er knyttet opp mot helt bestemte hendelser som gjør at utgang kan være ønskelig. Ordinære permisjoner blir derimot brukt som en mer integrert del av straffegjennomføringen og dens formål.

Det er viktig å forklare hvordan prosessen som tar seg av permisjonssøknader foregår. Saksgangen i denne prosessen, og hvorfor det er nødvendig å vite noe om den, blir behandlet nedenfor.

1.4 Saksgangen ved søknader om permisjon

Forskjellen mellom dagens straffegjennomføringslov og den tidligere praksis når det gjelder den formelle gjennomføringen av permisjonsordningene, dreier seg blant annet om hvilke instanser som behandler hvilke søknader. Disse ulikhetene er nærmere omtalt i Kapittel 4. Her vil fokuset derfor ligge på den formelle saksgangen slik den fungerer i dag. Kontaktbetjentordningen anses for øvrig som meget sentral i dagens gjennomføring. Sentrale trekk ved ordningen blir av den grunn gjengitt nedenfor. Først omtales imidlertid hvem som har myndighet til å treffe avgjørelser.

1.4.1 Myndighet til å treffe avgjørelser

Avgjørelser etter denne loven treffes av lokalt nivå med mindre annet følger av annet ledd.

Regionalt nivå treffer avgjørelser i alle saker etter § 11, § 37 fjerde ledd, og syvende ledd tredje punktum, § 38 tredje og fjerde ledd, § 44 annet ledd og § 58 annet ledd. Når den domfelte er idømt fengselsstraff på mer enn ti år, idømt en strafferettslig særreaksjon eller innsatt i avdeling med særlig høyt risikonivå etter § 10 annet ledd, treffer regionalt nivå også avgjørelse etter §§ 12 til 16, 20, 33, 35, 36 og 42 til 44. (Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven): § 6) (Min utheving).

De uthevede paragrafene er paragrafer som omhandler permisjonsordningene spesielt. Disse er dermed de mest sentrale for saksbehandlingen av permisjonssøknader. Straffegjennomføringslovens kompliserte språk og dens henvisning til egne paragrafer gjør at den kan oppfattes som lite tilgjengelig. I denne sammenhengen er det ikke nødvendig å dvele for mye ved den siterte § 6. Den er her tatt med for å vise at kriminalomsorgen opererer med flere nivåer, og at straffens strenghet i stor grad forteller hvilket nivå som skal behandle søknader om permisjon.

Som jeg kommer tilbake til i senere kapitler er Kriminalomsorgen inndelt i tre nivåer; lokalt nivå, regionalt nivå og sentralt nivå. I de fleste tilfeller er det lokalt nivå som behandler søknader om permisjon. Regionalt nivå tar, som § 6 nevner, avgjørelser i saker der den innsatte er dømt til fengsel i mer enn ti år. Det er også regionalt nivå som tar avgjørelsene hvis andre skjerpene omstendigheter foreligger. Dersom en innsatt klager på et permisjonsavslag er det vanlig at klagen blir behandlet på det nivået som ligger over instansen som kom med avslaget. Regionalt nivå behandler dermed klager på lokalt nivå, mens sentralt nivå behandler klager på regionalt nivå.

1.4.2 Saksgangen

Saksgangen settes i gang ved at den innsatte ønsker permisjon (saksgangen er beskrevet på bakgrunn av et skjema i Storvik 2003:39). En skriftlig søknad er nødvendig. Ofte sendes det vedlegg ved en slik søknad, og disse vedleggene skrives av kontaktbetjener. Deretter følger en eventuell behandling i et anstaltsråd før søknaden havner hos en enhetsleder. Enhetslederen er i dette tilfellet direktøren ved det gjeldende fengsel (lokalt nivå). Andre personer i fengselsadministrasjonen kan også fatte en avgjørelse, men da med myndighet fra fengselsdirektøren.

Dersom søknaden blir innvilget kan den innsatte dra på permisjon på det tidspunkt søknaden omhandlet. Hvis søknaden derimot blir avslått og den innsatte anker, eller dersom søknaden kommer fra innsatt med dom på mer enn ti år (eller hvis andre skjerpene årsaker foreligger), skal den lokale enhetslederen skrive en innstilling. Denne innstillingen skal videresendes til en regiondirektør. Kriminalomsorgen er inndelt i seks regioner. Regioninndelingene baserer seg på de lokale fengslenes geografiske plassering. Det er altså den øverste lederen/direktøren

for den geografiske fengselsregionen som skal ta stilling til den innsattes permisjonssøknad.

Ved innvilget permisjon stopper saksgangen hos regionsdirektøren. Skulle permisjonssøknaden derimot bli avslått på regionalt nivå kan dette føre til to forskjellige utfall. Når det gjelder søknader som også ble avslått på lokalt nivå stopper saksgangen her. Det samme gjelder avslag på regionalt nivå som ikke blir anket. Skulle regiondirektørens avgjørelse i saker som involverer innsatt med dom på mer enn ti år (eller der andre skjerpene omstendigheter foreligger) bli anket, må direktøren skrive en ny innstilling. Innstillingen skal deretter sendes til Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning (KSF). KSF er kriminalomsorgens sentrale nivå. Avgjørelser som blir truffet av KSF er endelige, og dermed siste ledd i saksgangen.

1.4.3 Kontaktbetjentrollen

”Kontaktbetjent er en betjent som skal støtte og motivere et bestemt antall innsatte til å arbeide målrettet med sitt opphold i fengslet. Alle innsatte skal få tilbud om en kontaktbetjent” (Storvik 2003:118). Kontaktbetjenten har med andre ord et ekstra ansvar overfor en eller flere innsatte. En slik ordning fører til at relasjonen mellom tilsatt og innsatt delvis kan forandre innhold. Hvordan den forandrer seg er det imidlertid for tidlig å si noe om her. Foreløpig er det de formelle oppgavene til kontaktbetjentene som er i fokus, de mer praktiske konsekvensene blir utledet senere. Det overordnede målet er ifølge Storvik å legge til rette for at de domfelte skal endre sitt kriminelle handlingsmønster (Storvik 2003:118).

Kontaktbetjentenes spesialoppgaver skal begynne så fort en innsettelse er iverksatt. Den innsatte skal informeres om sine rettigheter og plikter, og kontaktbetjentene bør også forklare sine egne oppgaver. En viktig oppgave for å bidra til endring av kriminelle handlingsmønstre er å kartlegge de innsattes problemer, ressurser og behov. Målet med en slik kartlegging er å kunne legge til rette for individuelle tiltak under soningen. Videre skal kontaktbetjentene støtte og motivere innsatte under fengselsoppholdet. Gjennom denne støtten og motivasjonen skal den innsatte inspireres til et konstruktivt arbeid med fengselsoppholdet (Storvik 2003:119). I tillegg nevner Storvik medvirkning til fremtidsplanlegging, bistand til

henvendelser utad, det å være bindeledd mellom den innsatte og fengslet, og det å skrive vedleggene til permisjonssøknader som kontaktbetjentenes mest sentrale oppgaver (Storvik 2003:119).

1.5 Oppgavens innhold og oppbygging

Etter denne gjennomgangen av de formelle sidene ved permisjonsordningene og gjennomføringen av disse, vil jeg kort skissere oppgavens innhold. For å belyse problemstillingen best mulig, er flere ulike metodegrep utført. Sekundærlitteratur er gjennomgått og drøftet, offentlige dokumenter er analysert, og det er blitt gjennomført samtaler med tilsatte i Kriminalomsorgen. Disse tre metodiske grepene danner denne oppgavens empiriske grunnlag. Andre kapittel presenterer og drøfter oppgavens metode. Der gjør jeg rede for mine metodiske valg og begrunner hvorfor jeg mener den metoden jeg har benyttet, er den best egnede for å belyse problemstillingen. I kapittel tre blir relevant sekundærlitteratur behandlet. Oppgavens fokus settes inn i en større sosiologisk sammenheng, og leseren blir gjort kjent med teorier og begreper som er viktige for analysen. Jeg vil også bruke sekundærlitteraturen som en kilde til empiri. Den offentlige holdningen til permisjoner er viet oppmerksomhet i kapittel fire. De sentrale offentlige begrunnelsene for permisjoner er undersøkt ved hjelp av en dokumentanalyse. Formålet er å avdekke idègrunnlaget bak ordningene, både ved innføringen, og ved utviklingen frem til i dag. Dokumentanalysen skal også gi et bilde av de formelle sidene ved gjennomføringen av permisjoner slik den er tenkt i den nye straffegjennomføringsloven. Lover, offentlige utredninger og innstillinger, odelstingsproposisjoner og stortingsproposisjoner er benyttet i analysen. Femte kapittel presenterer permisjonsordningenes statistiske utvikling. Jeg viser i det kapittelet permisjonsordningenes omfangsøkning siden innføringen av ordningene. I tillegg gis det også et bilde av unnvikelser/svikt ved gjennomføringen av permisjonene. Problemer knyttet til permisjoner som sanksjonsmiddel er behandlet i kapittel seks. Menneskerettighetsproblematikk i forhold til straffegjennomføring omtales også. I kapittel sju blir de praktiske sidene ved permisjonsordningene diskutert. For å kunne sammenligne de formelle sidene av permisjonsordningene med hvordan ordningene faktisk gjennomføres, har samtaler med tilsatte i Kriminalomsorgen vært et viktig hjelpemiddel. De sitter med en stor praktisk erfaring

som er svært nyttig i forhold til denne oppgavens fokus. Både spørsmål knyttet til hvordan permisjonsordningene ”gjøres” (Widerberg 2001) og til en viss grad spørsmål om de innsattes utbytte av permisjoner, vil de tilsatte ha gode forutsetninger for å kunne besvare. Den daglige gjennomføringen av permisjonsordningene er her i fokus. En analyse av permisjonsordningenes konsekvenser er utført i kapittel åtte. Analysen bygger på funn fra dokumentanalysen og de kvalitative intervjuene. Det niende og siste kapitlet inneholder mine avsluttende betraktninger i forhold til oppgaven. Jeg oppsummerer oppgavens funn og hvordan disse kan brukes videre. I tillegg reflekterer jeg rundt de teoretiske begreper og perspektiver jeg har benyttet meg av, og hvordan de har fungert i arbeidsprosessen som helhet.

2 Metode

I dette kapitlet blir denne oppgavens metodevalg og empiriske grunnlag gjennomgått og drøftet. Målet med kapitlet er å forklare hvorfor den valgte metoden er benyttet, og hvorfor det nettopp er denne metoden som egner seg best for å besvare problemstillingen. For å belyse problemstillingen på en best mulig måte, har jeg benyttet meg av relevant sekundærlitteratur, utført en dokumentanalyse og gjennomført kvalitative intervjuer. Ved å gjøre rede for metodebruken synliggjøres de valgene som er gjort i forskningsprosessen. Det er både fordeler og ulemper med de ulike teknikkene for innsamling av empiri. Jeg har i dette kapitlet drøftet de ulike teknikkenes styrker og svakheter, og jeg argumenterer også for hvorfor jeg mener at den benyttede strategien var den mest hensiktsmessige.

2.1 Kvalitativ metode

”Qualitative data are sexy. They are a source of wellgrounded, rich descriptions and explanations of processes in identifiable local contexts.” (Miles og Huberman 1994:1).

Hovedskillet mellom kvantitative og kvalitative metoder blir ofte forklart ved at de kvantitative metodene forholder seg til mange enheter med få variabler, mens de kvalitative metodene forholder seg til få enheter og mange variabler. Imidlertid er det også andre faktorer som skiller metodene. Karin Widerberg mener at kvalitativ forskning er mer innholdssøkende, mens den kvantitative metoden er mer innholdsstyrt (Widerberg 2001:15). Den kanskje største fordelen med kvantitative metoder, er at disse gjør det mulig å fastslå tendenser med rimelig stor grad av sikkerhet. Med kvalitative metoder er det derimot lettere å få innsikt i individers forståelse av fenomenene slik de opptrer for dem.

Miles og Huberman skriver i sin bok om kvalitativ analyse ”Qualitative Data Analysis” at styrken ved de kvalitative metodene er at de fokuserer på hendelser i deres naturlige omgivelser. Videre blir data innhentet i nær tilknytning til fenomenet, og konteksten blir dermed ivaretatt. Kvalitative metoder er svært egnede for å forstå

latente, underliggende detaljer og derfor fremskaffe rik empiri og helhetlige inntrykk (holisme) (Miles og Huberman 1994:10). Det er hovedgrunnen for at jeg har benyttet med av kvalitativ metode.

Jeg vil med bakgrunn i den nevnte metodeboka til Miles og Huberman påstå at bruken av de kvalitative metodene ofte inneholder fire kjennetegn (Miles og Huberman 1994:10-11). Første skritt er innsamlingen av data. Innsamlingen kan for eksempel bestå i å samle aktuelle tekster, å utføre intervjuer, observere og så videre. Neste skritt i prosessen kan kalles for datareduksjon. Empirien dannes ved at det innsamlede materialet blir fokusert. Forskeren velger ut hvilke data som er interessante, og de blir gjerne omskrevet og forenklet. Tredje skritt er å synliggjøre empirien. Dataene blir her organisert og komprimert. Ulike skjemaer kan være eksempler på dette stadiet. Empirien blir klargjort for konklusjoner. Det fjerde og siste skrittet handler dermed naturligvis om konklusjon og verifikasjon.

2.1.1 Sekundærlitteratur

Det er skrevet lite om bruk av foreliggende studier som en del av den kvalitative metode i arbeidet med et forskningsprosjekt. Likevel skal jeg fremheve noen nyttige sider ved en slik kildebruk. For det første finnes det en del sosiale fenomener det er forholdsvis bred faglig enighet om. Å bruke tid på forskning om et slikt fenomen ville vært unødvendig, og det ville vært dårlig bruk av knapphetsressursen "tid". Videre kan tidligere forskning komme med innspill det vil være interessant å se nærmere på. Foreliggende begreper og kategorier kan også være nyttige for andre fenomener enn de først var rettet mot.

For øvrig trenger ikke bred faglig enighet om et fenomen bety at fenomenet faktisk forholder seg som antatt. En slik situasjon illustrerer en av baksidene ved å benytte sekundærkilder som empiri. Sekundærlitteratur kan med andre ord gi et godt forståelsesgrunnlag for fenomenene som studeres dersom den blir benyttet med kritisk distanse, men kan også villedes dersom forskeren ikke er oppmerksom. Bruk av sekundærlitteratur som empiri har dessuten mye til felles med tekstanalysen, og flere av kjennetegnene beskrevet under 2.1.2 vil dermed også i stor grad være gjeldene.

En del av mine spørsmål vil la seg belyse ved å bruke eksisterende litteratur. Dette gjelder spørsmål som knytter seg til straffens opprinnelse, teorier om hvorfor

det straffes, hvorfor akkurat fengselsstraffen er sentral, og om fengselsstraffens virkning på mennesket. Det er flere grunner til at jeg har valgt å presentere og drøfte sekundærlitteratur i et eget kapittel. For det første mener jeg at tekstene som brukes er viktige for forståelsen av min egen empiri og at det derfor kreves kjennskap til dem før denne empirien blir presentert. De presenterte teoretikernes arbeider inneholder perspektiver som øker leserens utbytte av oppgavens analyser. Andres teorier blir kun referert til, ikke drøftet, i dette arbeidets analyser. Det er derfor lett å skille mellom tidligere funn og dette arbeidets konklusjoner. I tillegg vil den valgte måten å drøfte forskning på gjøre at analysearbeidet ikke blir presset til å passe tidligere funn, men heller står på egne ben samtidig som den nyter godt av den tidligere forskningen.

Spørsmålet om hvorfor vi straffer er sentralt i diskusjoner om fengselsstraff og kriminalomsorg. En egen behandling av straff og fengselsstraff tidlig i oppgaven bidrar til oversiktighet. Ved den nærmere studien av permisjonsordningene, ble det med denne inndelingen mulig å holde fokuset helt og holdent på disse ordningene. Leseren slipper også å bli forvirret av stadige skifter mellom nivåer. Gjennom først å drøfte det generelle straffeaspektet, for så å ta for meg permisjonsordningene, kommer sammenhengene mellom permisjonsordningene og resten av straffegjennomføringen tydeligere frem enn de ellers ville ha gjort. I tillegg til å sette leseren inn i et fagfelt, skal kapitlet om sekundærlitteratur berøre temaer som blir behandlet senere. Det skal gi en forsmak på hva som kommer. I mitt arbeid med permisjonsordningene har jeg ikke bare brukt foreliggende litteratur, jeg har også gjennomført dokumentanalyser, benyttet meg av statistikk og utført intervjuer. For at min egen empiri skulle kunne plasseres i forhold til et sosiologisk rammeverk, var det derfor nødvendig med en drøfting av relaterte arbeid. Nedenfor vil jeg kort presentere de arbeidene som er mest sentrale for denne oppgaven.

Presentasjonen av de ulike typene utgang i innledningen bygger i all hovedsak på Birgitte Langset Storviks bok "Straffegjennomføring" (Storvik 2003). Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) 18. mai 2001 er dessuten også en sentral kilde. Grunnene til at Storviks bok er benyttet selv om den er en sekundærkilde er flere. For det første brukes boken i utdanningen av fengselsbetjenter, og den forteller derfor en del om hvordan den daglige praksis er tenkt gjennomført. Videre er retningslinjer for gjennomføringen av permisjonsordningene sendt ut til fengslene gjennom en rekke rundskriv, og det ville dermed krevd mye tid og ressurser om kun primærkilder skulle blitt brukt.

Presentasjonen av de ulike utgangstypene skal her bare gi leseren innsikt i de mest grunnleggende forskjellene på de ulike typene utgang. Noen grundigere gjennomgang er ikke viktig i forhold til resten av oppgavens hovedtema, og Storviks bok er derfor mer enn god nok som kilde i denne sammenhengen. Denne presentasjonen av permisjonsordningene er ikke en del av kapitlet som omtaler sekundærlitteratur. Jeg ville presentere det formelle rundt ordningene tidligst mulig, og valgte derfor å bruke innledningen til å klargjøre hvilke permisjoner oppgaven handler om.

Kapittel 3 er tredelt. I første del presenteres Thomas Mathiesen, Nils Christie og Johs. Andenæs som alle har vært bidragsytere i diskusjoner om straff. Deres artikler og bøker blir flittig brukt som referanser og kilder, og også jeg har hatt stor nytte av deres arbeider. For å forstå straff, har jeg benyttet meg av ”Kan fengsel forsvares” (Mathiesen 1995), ”Kriminalitetskontroll som industri” (Christie 2000) og ”Straffen som problem” (Andenæs 1994). En av årsakene til at arbeidene deres er fruktbare å bruke i min oppgave, er deres forskjellige ståsted. Jeg anser det for viktig å bruke tekster som representerer forskjellige ståsteder i fagfeltet for å få til en mest mulig innsiktsfull drøfting. For øvrig er det viktig å få med at alle de nevnte bidragsyterne er anerkjente for sine arbeider og for sin faglige kompetanse. Det er selvfølgelig ikke slik at variasjon alene er nok. Arbeidenes kvalitet og relevans er også årsaker til oppgavens utvalg og bruk av foreliggende litteratur. Ved å sette disse kildene opp mot hverandre ble det mulig å komme med noen betraktninger om straffens opprinnelse.

Hvorfor vi straffer med fengsling, kapitlets andre del, er et sentralt tema for forståelsen av oppgaven. Mathiesen er nyttig også på det området. Videre er bøker av den norske kriminologen Ragnar Hauge (”Straffens begrunnelser” fra 1996) og den franske sosiologen og filosofen Michel Foucault (”Det moderne fengslets historie/Overvåkning og straff” 1977/1994 norsk utgave) svært interessante. Huges bidrag er knyttet til den historiske utviklingen, mens franskmannen er opptatt av fengslens posisjon i forhold til begreper om makt og disiplin. Foucault var en internasjonalt kjent og respektert forsker som satt sitt preg på blant annet avvikssosiologien. Selv om denne oppgaven først og fremst handler om den norske kriminalomsorgens permisjonsordninger, synes jeg det er viktig å vise at drøftingene også er relatert til generelle og internasjonale diskusjoner. Det er mulig å tenke seg at kildene jeg benyttet meg av ikke inneholdt relevante eller ”korrekte” beskrivelser av fengslens økte popularitet. Imidlertid er det et uomtvistelig faktum at innesperring

etter hvert overtok for fysiske avstraffelser. Dersom begrunnelsene for denne endringen skulle vise seg å være av en annen karakter enn de nevnte arbeidene påpeker, gir de uansett et rikt empirisk grunnlag for egne refleksjoner.

Den tredje og siste delen av kapitlet om tidligere forskning er sterkere knyttet til menneskene i institusjonene (fengslene), sammenhengen mellom dem (menneskene og institusjonene) og sosiologiske bidrag som er nyttige for å analysere anskaffet og aktuell empiri. Arbeidene som blir brukt i denne delen av oppgaven gir derfor en pekepinn på hvilke sosiologiske områder som er sentrale for fortsettelsen. Disse arbeidene er ikke brukt som empiri, men er med for å belyse empirien i kommende kapitler. Jeg har derfor valgt å komme med en kort beskrivelse også av disse kildene.

Den amerikanske sosiologen Erving Goffmans bok "Anstalt og menneske" (Goffman 1967) gir et innblikk i hvordan mennesker i institusjoner mestrer den daglige tilværelsen. Hans arbeid er av interesse både for å beskrive institusjonshverdagen, og som forståelsesbakgrunn for mine egne intervjuer. Viktig for de empiriske undersøkelsene er det også at forskerens eget ståsted blir angitt. Permisjonsordninger og straffegjennomføring er tiltak som har mennesker, tilsatte og innsatte, som uunnværlige komponenter. I den sammenhengen er synet på mennesket avgjørende. "Menneskesyn i teorier om mennesket" av Yngve Hammerlin og Egil Larsen (Hammerlin og Larsen 1997) er en bok der forståelsen av mennesket står sentralt. Den inneholder derfor perspektiver som innlemmes i denne oppgaven. I tillegg til de allerede nevnte bidragene vil amerikaneren Robert K. Merton og hans arbeider om manifeste og latente funksjoner behandles ("Social theory and social structure", Merton 1968). Når det gjelder hvilke konsekvenser straffegjennomføringsloven har hatt på permisjonsordningene, antar jeg at disse konsekvensene kan være både tilsiktede og utilsiktede. Mertons tanker er derfor til hjelp.

2.1.2 Dokumentanalyse

Kvalitative studier har svært ofte handling og/eller tale som utgangspunkt for sine analyser. Skriftlige kilder blir ofte oversett eller glemt som dokumentasjon i slike sammenhenger. Kilder som involverer skrift kan blant annet være kvitteringer,

kontrakter, magasiner, aviser, kart, resepter, graffiti, brev, kort, veiskilt, stemmesedler og mye annet (Watson 1997:80). Disse kildene kan også fortelle mye om områder en forsker ønsker å studere. "...it is important to realize the extent to which many cultures and settings are self-documenting." (Atkinson og Coffey 1997:45). Med andre ord finnes det også uttallige skriftlige kilder som kan være til hjelp i kvalitative studier.

Jeg har belyst de offentlige begrunnelsene for permisjonsordningene gjennom en dokumentanalyse (Kapittel 4). Analysen dreier seg om deler av problemstillingens kjerne, nemlig hvilke begrunnelser som ligger bak permisjonsordningene, og om/hvordan disse begrunnelsene har forandret seg over tid. "Offentlig" viser i denne sammenheng til Storting og regjering. Det er den "styrende" offentlighetens ideologier som er undersøkt.

Det finnes mange måter/metoder for å undersøke det offentliges begrunnelser for permisjonsordningene. Intervjuer med justispolitikere kunne vært utført, en gjennomgang av medieuttalelser fra politikere blitt foretatt, og så videre. Imidlertid mener jeg at en analyse av foreliggende offentlige dokumenter er den beste metoden i forhold til spørsmålene jeg ønsker å besvare. Slike dokumenter er lover, lovforslag, Odelstingsproposisjoner, Stortingsmeldinger m.m. Fordelene med en dokumentanalyse er mange. Når det gjelder å få frem de historiske perspektivene egner dokumentene seg svært godt. Det ble utgitt offentlige rapporter, meldinger og utredninger lenge før permisjonsordningenes inntreden, og disse skrivene dekker dermed hele tidsepoken jeg er interessert i. En slik historisk dekning ville vært svært vanskelig å oppnå gjennom intervjuer. Tidligere var jeg inne på mediens tabloidiserte fremstillinger av kriminalpolitiske spørsmål. En tolkning av slike uttalelser ville derfor vært svært problematisk. Det kan være vanskelig å vite om det er politikernes uttalelser eller journalistenes tolkninger eller vridninger av disse, som fremstilles for eksempel i aviser.

Når tekst blir analysert, er det som på engelsk kalles "intertextuality" viktig. Tekst står sjelden alene. En avisartikkel henger for eksempel sammen med eller referer til andre artikler. Den vil også nødvendigvis ta opp tema som også andre artikler og tekster behandler. Sammenligning av forskjellige tekster fra forskjellige tidsepoker kan derfor gi et godt empirisk grunnlag for en analyse av bestemte spørsmål. Det er en slik sammenligning jeg har gjort i dokumentanalysen. Hver av de to hoveddelene i kapitlet inneholder dokumenter inndelt i fire tidsepoker. Inndelingen

er gjort med tanke på å gjøre sammenligninger for å påvise ideologiske endringer. Disse tidsepokene strekker seg fra permisjonsordningenes inntreden i straffegjennomføringen og frem til i dag.

Det kan argumenteres for at det er unaturlig å dele permisjonsordningenes historie i fire perioder, men jeg mener det kan forsvares både av hensyn til de mest betydningsfulle dokumentene og med tanke på de praktiske fordelene det gir. Ragnar Hauge deler straffegjennomføringen i tre ideologiske epoker; 1900-1950, 1950-1980 og 1980-2000 (Hauge i NOU 2002:4. Ny straffelov:46-47). Siden permisjonsordningene ikke ble innført før på slutten av 1950-tallet, har jeg imidlertid ikke funnet en slik inndeling hensiktsmessig.

De offentlige dokumentene er offentlighetens egne dokumenter. Med det mener jeg at dokumentene er utarbeidet på myndighetenes initiativ, og av deres egne folk. Fordelen er åpenbar; i motsetning til å ta utgangspunkt i uttalelser i media kan jeg nå føle meg tryggere på at det er myndighetenes egne meninger og språk som analyseres. Dokumentenes utforming som myndighetens kollektive ytring er viktig. Intervjuer med diverse justispolitikere ville stått i fare for å ikke være representative for regjering og Storting. Gjennom dokumentene er det i stor grad en felles ideologi som blir uttrykt.

Det er med andre ord en analyse av dokumentenes meningsinnhold jeg har foretatt. ”Analyse av meningsinnhold er vanlig innenfor et fenomenologisk design” (Johannessen m.fl. 2004:158). Fenomenologien dreier seg om å forstå et fenomens mening gjennom kildene som blir benyttet, og i denne sammenhengen søker jeg permisjonsordningenes mening i de offentlige dokumentene.

Videre kan produksjonen av disse dokumentene gi indikasjoner på ideologiske endringer. Stortingsmeldinger inneholder for eksempel forslag til lovendringer. Når slike endringer blir foreslått kan det være et tegn på forandring, men det kan også være en fortsettelse av tidligere politikk. Uansett kan det være nyttig å undersøke slike endringsforslag nærmere. Også konsentrasjonen av offentlige dokumenter kan være interessant. Dersom det på kort tid blir utgitt mange statlige rapporter, kan det bety at forandringer er underveis.

Utvelgelse av dokumentene jeg benyttet meg av har mye til felles med snøballmetoden (omtalt nedenfor). Etter gjennomlesning av straffegjennomføringsloven, og også av sekundær litteratur, ble jeg gjort oppmerksom

på andre sentrale offentlige dokumenter. Det ene dokumentet henviste til det neste, og slik ble dokumentene som ligger til grunn for dokumentanalysen samlet.

Skrevne tekster vil for øvrig ha en eller flere forfattere. Som oftest er forfatterne navngitt, men det finnes unntak. En del dokumenter blir utgitt som ”kollektive” produkter, eller som tekst med anonym forfatter. Noen offentlige dokumenter er eksempler på det. For å analysere tekst er det nyttig med kunnskap om bakgrunnen for de ulike tekstene, og det er derfor god grunn til å vie forfatterne, eller fraværet av forfattere, oppmerksomhet. Nyttige opplysninger for analysen kan dukke opp når forfatterskap undersøkes. Med dette sikter jeg blant annet til at konteksten en tekst er skrevet i kan fortelle noe om teksten i seg selv. Det er i den sammenhengen viktig å huske på at dokumentene jeg har analysert kan sies å være politiske utgivelser. Noen formuleringer bærer preg av å være skrevet slik at de kan tolkes på flere måter. Dermed kan de enkelt tilpasses politiske strømninger. Jeg er åpen for at mine tolkninger kan avvike fra meningsinnholdet som ligger til grunn for dokumentene, men mener at det i så fall bør rettes en ekstra kritikk mot disse. Tvetydigheter innebærer store potensielle konsekvenser for de innsatte.

2.1.3 Kvalitative intervjuer

Kvalitative forskningsintervju er godt egnede til å avdekke dynamiske sammenhenger i mindre systemer. Hvis spørsmål om hvordan et slikt system fungerer, eller hvordan individer i systemet forholder seg til hverandre (eller systemet i seg selv) er av interesse, er bruk av kvalitative intervju en relevant metode (Fog 1999:111).

Kvalitative forskningsintervju varierer mye med tanke på hvordan de gjennomføres og hvordan informantene velges. Valgene som blir tatt i forbindelse med intervjuprosessen, får betydning for i hvor stor grad metoden egner seg. Ulike forskningsdesign passer til ulike problemstillinger.

Søken etter innhold i intervjuene tilsvarer den fenomenologiske søken etter mening som ble omtalt under tekstanalysen. Bruken av kvalitative intervjuer kan dermed også ha et fenomenologisk design. Observasjon og mer standardiserte former for intervjuer hører med til kvalitative metoder (Widerberg 2001:16). Å bruke observasjoner ville i mitt tilfelle vært svært vanskelig. Et feltarbeid i et eller flere

norske fengsler hadde vært meget tidkrevende og det er heller tvilsomt om jeg hadde fått de nødvendige tillatelser til et slikt prosjekt.

Valg av metode, i denne sammenhengen intervju, har sterk sammenheng med problemstillingens art. Intervju er godt egnede til å fremskaffe nyttig informasjon i og med at det er tilsattes og innsattes opplevelser av permisjonsordningene som her er viktige. Jeg var forberedt på at mine intervjuobjekter kunne ha nyttige innsikter jeg ikke hadde kjennskap til. Standardiserte (og strukturerte) intervjuer er ikke egnede til å fange opp slike uforutsigbarheter, og jeg valgte derfor å utføre kvalitative intervjuer.

Det er derimot ikke sikkert at intervju vil gi resultater selv om de fremstår som hensiktsmessige. I følge den danske forskeren Jette Fog er det nødvendig å spørre seg selv om sine egne kvalifikasjoner som kvalitativ forsker (Fog 1999:112). Er jeg egnet til, og ønsker jeg å stille fremmede mennesker spørsmål om det aktuelle tema? Har jeg dype nok innsikter, faglige så vel som sosiale, til å gjennomføre ”naturlige” samtaler med tilsatte i Kriminalomsorgen? Naturlig er her satt i anførselstegn fordi intervjusituasjonen aldri vil bli helt naturlig, og den skal heller ikke være det. Det sentrale er at det bør være en viss flyt i samtalene.

Samtaler med tilsatte i forskjellige stillinger innen Kriminalomsorgen har vært nødvendige for å belyse gjennomføringen av permisjonsordningene. I tillegg til de uformelle samtalene har tre lengre intervjuer blitt utført. Mine intervjuer ble gjennomført forholdsvis sent i forskningsprosessen. Jeg hadde derfor hatt god tid til å sette meg inn i annet relevant forskningsarbeid, og jeg hadde gjort meg godt kjent med offentlige dokumenter knyttet til permisjonsordningene. Min faglige trygghet gjorde at selvtilliten foran intervjuene var stor, og bekymringene for at noe skulle gå galt var dermed små. Jeg tror at min kjennskap til fagområdet bidro til at samtalene fikk en fin flyt. Her må det også nevnes at de tilsattes store kunnskaper også var helt avgjørende for intervjuenes forløp.

Informant A er tilsatt ved et fengsel i østlandsområdet og har vært i Kriminalomsorgen over lengre tid. A har også erfaring fra flere forskjellige fengsler og derfor god innsikt i hvordan permisjonsordningene blir brukt overfor forskjellige typer innsatte. B jobber ved et fengsel i østlandsområdet, og har vært tilsatt i Kriminalomsorgen i over 20 år. B har jobbet med mange forskjellige typer prosjekter og har derfor stor erfaring med straffegjennomføringen som helhet, men har ikke jobbet spesielt mye med permisjoner. Erfaringene til B er likevel svært nyttige på

grunn av kunnskap om straffegjennomføringen som helhet. C har bred erfaring som betjent, men innehar for tiden en annen stillingsbetegnelse. Også C jobber ved et fengsel i østlandsområdet.

De tilsattes forskjellige erfaringer og stillinger gjør at noen av dem har større innsikter enn de andre når det kommer til visse tema. A og B har på grunn av lang fartstid og erfaring fra ulike fengsler store muligheter til å uttale seg om variasjoner i praksis. Jeg tillegger dem også stor vekt når det gjelder endringer over tid. C er derimot den med størst erfaring som betjent etter at den nye straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Jeg mener derfor C har det beste grunnlaget for å si noe om for eksempel forholdene mellom innsatte og tilsatte slik det er i dag.

Intervjuene ble gjort med tilsatte fra tre forskjellige fengsler. Siden alle fengsler har sin egenart, spesielt med tanke på variasjonen av innsatte, fikk jeg derfor god spredning i intervjumaterialet. Jeg vil allerede her påpeke at de tilsatte jeg intervjuet jobber i fengsler som i stor grad bærer preg av å være totale institusjoner. De er derfor ikke helt representative for ”det gjennomsnittlige norske fengsel”. For øvrig bidro det også til variasjon at ingen hadde den samme stillingsbetegnelsen. Alle de intervjuede ble informert om mine interesseområder før vi møttes. Jeg oppfordret dem også til å kommentere sentrale aspekter ved permisjonsordningene som eventuelt ikke var nevnt i skrevet de mottok på forhånd.

Skrivet jeg sendte rundt var utformet som en kort intervjuguide. Det var inndelt i hovedområder og spørsmål knyttet til disse hovedområdene. Ved gjennomføringen av det første intervjuet merket jeg flere svakheter ved intervjuguiden. Imidlertid førte disse svakhetene til at den intervjuede fikk en mer aktiv rolle i samtalen, og jeg opplevde at det gjorde det enklere å få en fin og naturlig dialog. Guiden ble derfor ikke forandret til de intervjuene som ble gjort ved senere anledninger. Intervjuene var med andre ord semi-strukturerte. Jeg valgte denne typen intervjuer fordi samtalen ved hjelp av denne metoden fikk de ustrukturerte intervjuers fleksibilitet. Samtidig ble også deler av de strukturerte intervjuers sammenlignbarhet beholdt (Johannessen m.fl. 2004:134).

Det er vanlig å dele de kvalitative forskningsintervjuene i tre forskjellige typer når det gjelder selve gjennomføringen. Intervjuene kan være ustrukturerte, semi-strukturerte eller strukturerte (Johannessen, Tufte og Kristoffersen 2004:134). Overgangene mellom disse typene er selvfølgelig glidende, men de illustrer likevel noen sentrale områder der intervjuer skiller seg fra hverandre. Ustrukturerte intervjuer

har en veldig åpen intervjuguide, eller kanskje ingen guide i det hele tatt. Intervjuene blir på denne måten veldig fleksible. Forskeren kan følge opp de interessante temaene umiddelbart og er ikke bundet av påfølgende spørsmål i en eventuell guide. På sitt beste gir denne metoden samtalene en fin og naturlig flyt. Det er også en mulighet for at viktige tema forskeren ikke på forhånd har tenkt på, blir omtalt. Personkjemien mellom intervjuer og informant blir i denne typen intervjuer ekstra viktig. Er personkjemien, dårlig er det store sjanser for at intervjuene blir mislykkede.

Semi-strukturerte intervjuer kan som navnet antyder plasseres mellom de ustrukturerte og de strukturerte intervjuene. En intervjuguide kan i denne sammenhengen bestå av noen formulerte hovedspørsmål eller temaområder. Denne metoden gir større grunnlag for å kunne sammenlikne informantenes svar. I tillegg vil den tilføre uerfarne forskere en viss trygghet i forhold til intervjusituasjonen.

Grunnlaget for sammenlikning er et av de største fortrinnene til de strukturerte intervjuene. Dersom spørsmål alltid blir formulert på samme måte, er det større mulighet for at informantene også oppfatter dem likt. Forskjellige svar skyldes dermed med stor grad av sikkerhet forskjellige meninger, ikke ulik forståelse av spørsmålene. Strukturerte intervjuer med fastlagte intervjuguider egner seg best når forskeren undersøker et tema som er godt kjent på forhånd, og faren for å overse viktige detaljer er liten.

I tillegg til å bestemme seg for hva slags type intervjuer som skal gjennomføres, må forskeren finne ut hvordan informantene skal rekrutteres. Det kan gjøres på mange måter, alt ettersom hvilke ”krav” forskeren har til de mulige informantene. I noen tilfeller kan forskeren rekruttere ”fra gata”. Andre situasjoner krever informanter med spesielt god innsikt i et bestemt tema. Rekruttering ”fra gata” vil dermed kanskje være en uegnet framgangsmåte. Det er ikke noe poeng å lage en komplett oversikt over rekrutteringsmåtene her. Hovedpoenget er at det finnes et utall varianter, og det viktigste er at forskeren har et gjennomtenkt og reflektert forhold til de valgene som blir gjort.

Mine informanter ble valgt ut ved hjelp av den såkalte snøballmetoden. Denne metoden baserer seg på at forskeren forhører seg om hvilke personer som vet mye om temaet som skal undersøkes, og deretter tar kontakt med disse. Andre informanter kan igjen bli rekruttert gjennom de første (informantene) (Johannessen m.fl. 2004:105). To av intervjuobjektene ble valgt ut via anbefalinger fra en kontakt med lang og bred erfaring med forskning i Kriminalomsorgen. Det siste objektet ble kontaktet etter en

anbefaling i en av de to første samtale. Jeg foretok selv rekrutteringen gjennom telefonsamtaler, og alle de spurte sa seg villige til å delta. Denne velvilligheten tror jeg kan ha sammenheng med de personene jeg allerede hadde kjennskap til fra Kriminalomsorgen. Fengsler er i stor grad lukkede miljø. Det betyr imidlertid ikke at tilsatte ikke ønsker større åpenhet og mer forskning omkring forholdene i institusjonene. Mine kontakters engasjement tror jeg uansett bidro til at noen dører ble åpnet lettere enn de ellers ville ha blitt.

Jeg vil også nevne at intervjuenes lokalisering kan påvirke intervjuenes gang. Vi mennesker føler oss komfortable og ukomfortable i forskjellige situasjoner. Noen informanter kan bli stresset av å bli intervjuet for eksempel på en kafé. Dersom informantene ikke føler seg vell i intervjusituasjonen, kan det prege utbyttet. Forskeren bør derfor ha tenkt nøye igjennom fordeler og ulemper ved valg av ulike lokaler.

Alle mine intervjuer ble gjennomført på de tilsattes arbeidsplasser. Varigheten på disse samtale varierte fra en time og et kvarter til to og en halv time. For meg var det en nyttig erfaring å besøke de ulike fengslene. Det ble lettere å prøve å forstå de tilsattes hverdag da jeg fikk anledning til å se deres daglige arbeidsomgivelser. På et vis tror jeg også jeg fikk et slags forhold til hva det vil si å være innsatt. Kjennskapen til omstendighetene rundt soningen ble i alle fall utvidet. Jeg tror dessuten de tilsatte var komfortable med å bli intervjuet på arbeidsplassen, og jeg synes alle samtale bar preg av det. Under intervjuene noterte jeg så mye jeg kunne for hånd. Notatene ble deretter renskrevet, før jeg laget samtalsammendrag med bakgrunn i de renskrevne notatene. Sammendragene er delvis gjengitt i teksten for å gi leserne et innblikk i hva samtale handlet om. Referatene (sammendragene) gjorde det også enklere for meg å organisere det empiriske materialet og gjøre det klart for en analyse. Enkelte utsagn fra intervjuene blir gjengitt uten å angi hvem utsagnene kommer fra. Dette er gjort for å bevare anonymiteten. På grunn av fengslenes ulikhet vil noen utsagn kanskje kunne spores til et bestemt fengsel, og derfor blir sitatene gjengitt uten at den bestemte kilden er oppgitt.

De tilsattes kjennskap til praktiseringen av permisjonsordningene var en av hovedgrunnene til at de ble valgt til intervjuobjekter. Sammen med innsikten i straffegjennomføringslovens bestemmelser gir denne kjennskapen de tilsatte gode forutsetninger for å kunne uttale seg om både praksis og den formelle ideologi. Det kan hevdes at for å få innsikt i de innsattes tanker om permisjoner burde de innsatte

selv bli spurt. Utgangspunktet er at det er de innsatte selv som kjenner sitt forhold til ordningene best. Imidlertid er det slik at også de tilsatte vil ha gode muligheter for å gi et innblikk i de innsattes reaksjoner knyttet til permisjonsordningene. Det er de tilsatte som til enhver tid er i kontakt med de innsatte, både før og etter permisjoner. Denne tilstedeværelsen og opplevelsen av de innsattes oppførsel vil kunne være vel så nyttig som deres (de innsattes) egne oppfatninger av positive og negative sider ved ordningene. Poenget er ikke her å si at intervju av den ene gruppen er ”bedre” enn intervju av den andre, men å vise at det i visse sammenhenger kan være tilstrekkelig å intervju tilsatte, selv om innsattes opplevelser også er av interesse.

Samlende vil jeg si at metodene beskrevet ovenfor utfyller hverandre på en nyttig måte. Drøfting av sekundærlitteratur skaffet meg viktig kunnskap om fagområdet og gav meg gode ideer til hvordan empirien kunne analyseres. Dokumentanalysen skaffet meg videre en god innsikt i offentlige lover, meldinger og utredninger som gjorde meg godt rustet til de kvalitative intervjuene. Det er et godt eksempel på at rekkefølgen på de forskjellige delene av oppgaven har stor betydning for resultatet. Hvordan de ulike forskningsmetodene blandes og settes sammen er dermed viktig for om en oppgaves metode er vellykket. Ved å utføre en dokumentanalyse fikk jeg innsikter som jeg benyttet under intervjuene. Hadde jeg derimot utført intervjuene før dokumentanalysen ville jeg oversett viktige tema. Intervjuene bidro på sin side til å skaffe empiri som kunne beskrive den praktiske gjennomføringen av permisjonsordningene. En sammenligning av det formelle og det praktiske ble dermed muliggjort. Uten den varierte og ganske omfattende innsamlingen av empiri denne metodologiske oppbyggingen innebar, tror jeg ikke det hadde vært mulig å drøfte oppgavens problemstilling på en innsiktsfull og tilfredsstillende måte.

3 Straff, fengsel og mennesker

Behandlingen av tidligere forskning er blitt delt i tre. Første del tar for seg spørsmålet om hvorfor vi straffer, andre del forsøker å gi svar på hvorfor vi straffer med fengsler, mens den tredje delen tar for seg spørsmål omkring menneskesyn og fangenes posisjon i fengslene. Den siste delen har i tillegg et ekstra fokus på teorier og begreper som belyser oppgavens innsamlede empiri.

Det er skrevet mye om bruken av både straff og fengselsstraff. Mange av disse arbeidene kan være til stor hjelp for å svare på interessante spørsmål. Det er dessuten nyttig med en innføring i disse arbeidene for å gi en indikasjon på hvor forskningen på dette området står i dag. I tillegg er også inspirasjon hentet fra tidligere forskningsarbeid, og en gjennomgang av disse vil dermed si noe om denne oppgavens utgangspunkt.

Utgangspunktet for i det hele tatt å kunne skrive om permisjonsordningene er at ordningene er en del av fengselsstraffen, som igjen er i bruk fordi vi straffer. Med bakgrunn i dette er det helt nødvendig å si noe om straffen generelt, og overskriften nedenfor er dermed det første spørsmålet som må besvares.

3.1 Hvorfor straffer vi?

Straff har i lang tid vært nasjonalstatens svar mot kriminalitet. Uten kriminalitet, ingen straff, i alle fall ikke formelt. Hva som er kriminelt er til enhver tid definert i en nasjons lovverk. I denne sammenheng er det nyttig å være oppmerksom på at kriminalitet i følge Christie m.fl. anses for å være en sosial konstruksjon (Christie 1997); hva som er kriminelt avhenger av tid, sted og situasjon, og derfor begrenser den videre behandlingen seg først og fremst til norske forhold, selv om det meste nok er av bredere allmenn gyldighet. ”Det er ofte blitt sagt at samfunnet alltid har straffet, men at man aldri har blitt enige om *hvorfor* man straffer” (Andenæs 1994:9). Dette sitatet er det verdt å legge merke til. Ikke bare sier det noe om straffens historiske posisjon, men sitatet stammer i tillegg fra Johs Andenæs. Når en slik faglig autoritet

viser til en historisk usikkerhet i strafferettsgrunnlaget er det med på å understreke hvor sentralt det nevnte spørsmålet er.

3.1.1 Absolutte straffeteorier

Klassisk strafferett opererer med to typer begrunnelser. Absolutte straffeteorier, og relative straffeteorier. De absolutte straffeteoriene forbindes gjerne med det gammeltestamentlige talionsprinsippet; ”øye for øye, tann for tann”, og av dette er det lett å forstå hvorfor disse teoriene også gjerne kalles gjengjeldelsesteorier. Teoriene blir for øvrig ofte knyttet opp til Immanuel Kants arbeider om moralfilosofi og det kategoriske imperativ. Det er rettferdigheten og rettferdig gjengjeldelse av den onde handling som står i sentrum. ”Gjengjeldelsesstraffen er tenkt som et utslag av et moralsk prinsipp som går ut på at enhver bør få den skjebne han fortjener: Den gode anerkjennelse og lønn, den onde fordømmelse og straff.” (Andenæs 1994:12).

Teoriene om gjengjeldelse deles gjerne i to hovedgrupper. Talionsprinsippet står sentralt i den første gruppen. Det skal være en forholdsmessighet mellom forbrytelse og straff som opprettes mellom den ytre skadefølge og straffen det tenkes på. Den andre gruppen legger et mer markert moralsk prinsipp til grunn, der den subjektive skyld spiller en større rolle; enhver bør få den skjebne han fortjener (Mathiesen 1995:45). De absolutte straffeteoriene vil i denne sammenheng videre bli behandlet under ett, fordi hovedproblemerne for begge gruppene er knyttet til begrepet ”rettferdighet” og om tanken på en rettferdig straff.

Hovedprinsippet kan sies å være at den domfeltes straff skal tilsvare forbrytelsen som han/hun er funnet skyldig i. Straffen skal altså, på bakgrunn av noen bestemte kriterier, svare til forbrytelsens alvorlighet. Et viktig poeng her er at straffen skal være forutsigbar og ramme uten hensyn til for eksempel sosial klasse. I utgangspunktet kan dette synes som en god tanke, men ved nærmere ettersyn kommer en del viktige komplikasjoner til overflaten. Disse komplikasjonene vil her bli sett i forhold til den nåværende fengselsstraffen, men de er også av like stor betydning for den eldre og mer fysiske avstraffelsesformen.

Utmåling av fengselsstraff bygger på to grunnforutsetninger. For det første ses tiden som en objektiv størrelse, og for det andre ses den som en forholdstallsskala (Mathiesen 1995:195). Begge disse forutsetningene er problematiske. Mathiesen

hevder at hvis fengselstiden hadde vært en objektiv størrelse ville ulike nasjoners straffetider nærme seg hverandre (Mathiesen 1995:196). Dette vet vi i stor grad ikke er tilfelle. En annen side ved denne saken er det straffede individs oppfatning av soningstiden. Vil ikke for eksempel en domfelt med gjentatte lange dommer bak seg oppfatte en dom på seks måneder som vesentlig kortere enn en som aldri tidligere har vært i befatning med straffeapparatet? Meningen er ikke her å si at forbrytere bør dømmes hardere ved tilbakefall, det vil få store moralske konsekvenser (og dette blir behandlet senere i kapittelet), men å stille spørsmålstegn ved tidens objektivitet. Det kan ofte være farlig å benytte seg av såkalte *commom-sense* argumenter, men i denne sammenhengen kan det også være nyttig for å understreke et poeng. Folk flest har stadig erfaringer med at det føles som om tiden ”flyr”, eller som om tiden ”står stille”, og dette er med på å befeste tiden som subjektivt oppfattet.

Problemet med tidens objektivitet berører også det problematiske ved å se på tiden som en forholdstallsskala. Siden tiden er subjektivt følt, er det vanskelig å si at to måneders soning nødvendigvis føles dobbelt så sterkt som én. ”Fengselsstraffens innhold bærer preg av pinsler og maktanvendelse. Pinslene og maktanvendelsen har intet absolutt nullpunkt.” (Mathiesen 1995:196). Det essensielle i denne argumentasjonen er at det ikke er meningsfullt å si at en pinsel eller en type maktanvendelse er dobbelt så stor som en annen. Fengselsstraffens forskjellige sanksjoner, både positive og negative, er veldig forskjellige og kan ikke sammenliknes med hverandre med tid som skala. En uttalelse som for eksempel, ”To års soning i åpen anstalt tilsvarer et år i en lukket.”, er helt umulig å gi en holdbar begrunnelse.

En siste svakhet ved de absolutte straffeteoriene, er hvordan forskjellige forbrytelser kan sammenliknes. Er det mulig å si at en bestemt voldshandling har en like krenkende karakter som tyveri av en hvis pengesum? Med andre ord: Er det mulig å sette en pris på menneskers lidelser; enten det nå gjelder et offer for en forbrytelse eller en straffedømt? Ovenfor er det nevnt at kriminalitet kan ses på som en sosial konstruksjon. Hva som er en kriminell handling, og hvilken alvorlighetsgrad denne handlingen har, endrer seg blant annet over tid, og er avhengig av faktorer som økonomiske, politiske og ideologiske forhold, og historiske enkeltpersoner og handlinger (Hauge 1996:15-17). På grunn av kriminalitetsbegrepets flytende og foranderlige karakter virker det svært vanskelig å sette likhetstegn mellom forskjellige forbrytelsers alvorlighet.

3.1.2 Relative straffeteorier

I tider da de absolutte straffeteorier har møtt hard motstand, har tanker til fordel for de relative straffeteorierne fått vind i seilene. Der absolutte straffeteorier har virket inhumane og foreldede, har mange forbundet de relative teoriene med humanisme og nyvinning/fremskritt innenfor strafferetten. Sikkert er det i alle fall at de sistnevnte teoriene opererer med andre begrunnelser for straff. Disse begrunnelsene kan det være nyttig å kikke nærmere på.

I de relative straffeteorierne er det straffens samfunnsnytte som gjør den til det riktige våpenet mot kriminalitet. Straffen skal hindre både nåtidig og fremtidig kriminalitet. Spørsmål om hvordan, og fra hvem den skal hindre denne kriminaliteten, deler den inn i to hovedgrupper av teorier; teoriene om individualprevensjon og teoriene om allmennprevensjon.

3.1.2.1 Individualprevensjon

I teorier om individualprevensjonen er det lovbrøteren som står i sentrum. Hovedmålet er å få den straffedømte til ikke å utføre kriminelle handlinger. Dette tenkes utført på tre forskjellige måter: Gjennom rehabilitering/forbedring, gjennom uskadeliggjøring og gjennom avskrekking (Mathiesen 1995:45).

Rehabilitering innebærer i denne sammenhengen at fangen med fengselsoppholdet skal "føres tilbake til den antatt kriminalitetsfrie hverdagen/tilstanden" han/hun var i før den kriminelle handling ble begått. I følge Thomas Mathiesen er rehabiliteringen tenkt utført gjennom fire hovedprinsipper: Arbeid, skole, moral og disiplin (Mathiesen 1995:63). Disse komponentene har vært mer eller mindre konstante siden anstaltenes opprinnelse. Den franske filosofen Michel Foucault differensierer elementene videre, men er i stor grad i samsvar med Mathiesen når det gjelder deres posisjon (Foucault 1977/1994:235-241). På grunn av rehabiliteringstankens sentrale posisjon over tid, er det rimelig å tro at den er et godt argument til fordel for individualprevensjonen, men det er likevel grunn til å se nærmere på de foreliggende undersøkelser. Det kan for eksempel tenkes at andre motiver enn fangenes beste ligger bak troen på rehabilitering. Forsker Yngve Hammerlin mener for øvrig at innsatte ikke kan rehabiliteres i fengsel, og han bruker derfor begrepene "habilitering" eller "delhabilitering" (Hammerlin 1994:16).

En lengre analyse av foreliggende empiri vil her være altfor omfattende og unødvendig i forhold til det valgte fokus, og derfor blir det her bygget på Thomas Mathiesens gjennomgang i "Kan fengsel forsvares?" (Mathiesen 1995). På grunnlag av en rekke studier (Blant annet: Clemmer 1940, Wheeler 1961, Sykes 1958, Sykes og Messinger 1960, Galtung 1959, Wright 1994, McCorkle og Korn 1954) konkluderte han: "Ikke bare kan en med stor sikkerhet si at fengslet ikke rehabiliterer: Antakelig kan en også si at det direkte *de*habiliterer." (Mathiesen 1995:79) (Nyere amerikanske og canadiske studier viser imidlertid andre resultater). Med *de*habilitering siktes det her til noe som gjerne kalles *prisonisering*; nemlig utvikling av en fangekultur som reduserer den innsattes sjanse til en kriminalitetsfri tilværelse. Utviklingen av en slik kultur blir for øvrig også omtalt senere.

En annen form for individualprevensjon er uskadeliggjøring, også kalt inkapasitering. Uskadeliggjøringen har til felles med de absolutte straffeteoriene at den tar svært få menneskelige hensyn i forhold til fangen. Hovedhensikten med fengslene er med uskadeliggjøringen å ta lovbrøyterne ut av samfunnet; kriminelle handlinger kan ikke begås hvis de som utfører dem sitter bak lås og slå. I utgangspunktet kan det høres fornuftig ut at kriminaliteten reduseres ved å bruke uskadeliggjøring, men det medfører alvorlige konsekvenser, og disse bør granskes.

Politiets oppklaringsprosent er en innvending mot å ta enkelte lovbrøytere ut av samfunns sirkulasjonen og straffe dem hardt. Vi vet at det er flere saker som forblir uløst enn som blir oppklart. Det vil derfor være både urettferdig å straffe dem som blir tatt ekstra strengt, samtidig som det er sannsynlig at lovbruddene deres videre ville ha blitt begått av de lovbrøyterne som fortsatt var på frifot. Argumentet er i alle fall at det må en drastisk økning i bruken av fengselsstraff til for å redusere kriminaliteten, og selv da er reduksjonen svært begrenset. I USA var det i 1979 cirka 230 fanger per 100 000 innbyggere, mens det tilsvarende tallet rundt 1996 var 649 per 100 000 uten at det hadde skjedd noen nevneverdig økning i registrert kriminalitet (Christie 1997). Tall fra den svenske sosiologen Jan Andersson illustrerer noe av det samme. Hans beregninger viser at dersom det ble innført to års fengselsstraff for første tilbakefall til forbrytelser, ville 28 % av forbrytelsene forhindres samtidig som fangebefolkningen ville øke med 500 % (Andersson 1993:62). Mathiesen mener at Anderssons undersøkelse bygger på uholdbare forutsetninger, og insinuerer at prosenten for forhindring er altfor høy (Mathiesen 1995:132-133). Det viktige her er den enorme antatte økningen av innsatte. Selv om over en fjerdedel av kriminaliteten skulle vise

seg ”å bli borte”, er både de menneskelige og de økonomiske kostnadene enorme. En femdobling av fangebefolkningen vil føre til voldsomme økninger i samlet lidelse, og den lar seg vanskelig forsvare med den forholdsvis lave reduksjonen i begåtte lovbrudd. Hvert fall ikke tatt i betraktning av at over 70 % av dagens kriminalitet fortsatt vil være til stede.

Uskadeliggjøringen kan for øvrig deles i to grupper; kollektiv uskadeliggjøring og selektiv uskadeliggjøring. Kort fortalt er forskjellen mellom disse at fengselsstraff, særlig lange straffer innen kollektiv uskadeliggjøring, gis for bestemte typer lovbrudd generelt. Ved selektiv uskadeliggjøring gjøres det forsøk på å forutsi hvem som er høyrisikopersonene, for derigjennom å gi disse strengere straffer. Grunnen til at jeg tar opp denne differensieringen først nå, er at den i forhold til selektiv uskadeliggjøring reiser et tilleggsproblem; nemlig problemet med forutsigelse av fremtidig kriminalitet. Det knytter seg både tekniske og moralske komplikasjoner til slike forutsigelser. Her skal det bare nevnes at de tekniske problemene knytter seg til hvilke indikatorer som skal være med i forutsigelsesinstrumentene. I en sosial sammenheng er det nesten umulig å skille ut enkeltelementene som påvirker et menneskes valg, og deres (indikatorenes) forhold til hverandre, og det er derfor grunn til å være skeptisk til slike former for klassifikasjonsapparater. Denne formen for objektgjøring av enkeltindivider er i følge Foucault, en av fengslenes sentrale ”oppfinnelser”/funksjoner. Individet blir et beskrivbart, analyserbart objekt (Foucault 1977/1994:171). Den selektive uskadeliggjøringens moralske problemer er beskrevet nærmere i tilknytning til fengselsstraffens virkning på mennesket.

Til slutt i denne gjennomgangen av de individualpreventive teoriene kommer bruk av straff som avskrekking. Som det ligger i navnet, er meningen med avskrekking å skremme lovbrøyttere fra å begå (ny) kriminalitet. Tanken er at strengere straffer og økt risiko for å bli tatt, fører til at kriminelle handlinger ikke blir begått fordi de mulige negative sanksjonene vurderes til å være for omfattende. Avskrekkingseffekten er imidlertid meget omdiskutert. Forskningen på området er sprikende og ingen sikre konklusjoner kan treffes. Det som kan sies, er at de undersøkelsene som viser avskrekkende effekt først og fremst peker på at det er sannsynligheten for straff, og ikke straffens lengde som er avgjørende (Mathiesen 1995:153-154). I tillegg er det først og fremst for mindre forbrytelser og forseelser effekten er størst. Hood og Sparks konkluderte i en oversikt over undersøkelser foretatt i England og USA at straffens preventive effekt var større jo mindre

inngrepene straffen var (Hood og Sparks 1970, i Hauge 1996:265-266). Korte straffer var mer effektive enn lange, betingede dommer mer effektive enn korte straffer, og bøter og påtaleunntatelser mer effektive enn betingede dommer. Teorier om avskrekking er for øvrig også benyttet i de allmennpreventive teoriene og blir utdypet nedenfor.

3.1.2.2 Allmennprevensjon

Allmennprevensjonen retter seg mot å forhindre at andre enn den straffede selv begår kriminalitet. Den er samfunnets medisin for/mot seg selv. Ved siden av den nevnte avskrekkingen er moral- og vanedanning allmennprevensjonens verktøy. Innenfor allmennprevensjonen er det "folk flest" som skal avskrekkes fra å handle i strid med loven. Betegnelsen "folk flest" er i denne sammenhengen brukt om mennesker uten tidligere dom for å skille dem fra domfelte, ikke for å prøve å konstruere et "oss" og "dem". Jeg vil i tilknytning til dette benytte anledningen til å sitere, med tillatelse, KRUS-forsker Yngve Hammerlin fra en tidligere samtale: "Det er viktig å skille mellom handlinger og person; man kan fordømme handlingene men ikke personene."(gjengitt etter hukommelsen). Kriminalitet er handlinger, ikke betegnende egenskaper ved enkeltindivider, og det er derfor mer riktig å snakke om mennesker som begår kriminelle handlinger enn om kriminelle. Dette har med menneskesyn å gjøre, og vil bli utdypet senere.

Som allerede nevnt under individualprevensjon, viser forskning at det er sannsynligheten for straff og ikke straffens lengde eller strenghet som er avgjørende for den effekten avskrekkingen eventuelt har. Hvis dette er et argument for noe av straffepolitisk karakter, må det være for høyere effektivitet i politiet, og ikke tas til inntekt for økt bruk av fengsel. Når det i tillegg er slik at det er ved de minst alvorlige lovbrudd avskrekkingen virker, og at de minst alvorlige lovbrudd gjerne begås som førstegangs, - eller engangslovbrudd, kan det litt spissformulert hevdes at avskrekking virker på dem som ikke begår noe særlig kriminalitet, men har ingen effekt på gjengangerne i fengselssystemet. Dessuten begås svært mange alvorlige forbrytelser i affekt (følelser og/eller rus), og mange av disse kan derfor ikke anses å bli påvirket av noen form for avskrekking. Utfallet ved økt bruk av fengsel kan derfor bli at de tyngst belastede innsatte blir straffet hardere uten at de begår mindre kriminalitet, mens de som vanligvis ikke begår lovbrudd kanskje ville gjøre det litt sjeldnere. Et slikt

resultat kan føre til en økt urettferdighet for dem som må bære byrdene, de straffedømte.

Videre skal straffen i følge allmennprevensjonen være moraldannende. Det vil si at den skal fortelle oss hvilke handlinger som er umoralske, og derfor bør unngås. Straffen skal dessuten være vanedannende. Med dette siktes det til at vi skal avstå fra kriminelle handlinger i vane, og ikke etter en vurdering av eventuelle konsekvenser. Hvis de moral- og vanedannende perspektivene blir slått sammen med tankene om avskrekking, dukker følgende spørsmål opp: "Er det moralsk riktig å straffe noen hardt med tanke på at andre skal unngå kriminelle handlinger, spesielt når vi vet at de som blir straffet stort sett har tilhørighet i de antatt minst ressurssterke gruppene i samfunnet? (Mathiesen 1995:110, Schaanning 2002a). Før det skal forsøkes å gi et endelig svar på det spørsmålet, er det nødvendig å ha en utvidet innsikt i fengslenes historie og utvikling.

3.2 Hvorfor straffer vi med fengsler?

Etter å ha fått etablert noen begrunnelser for straff, er det naturlig å kikke nærmere på hvorfor akkurat fengsler er blitt den dominerende straffemetoden for alvorlige forbrytelser. Historisk sett har kroppslige pinsler, i form av for eksempel halshugging, preget straffegjennomføringen. I nyere tid har derimot innesperring i fengsler tatt over for fysiske avstraffelser. Årsakene til en slik utvikling kan være interessante å ta nærmere i ettersyn. Det finnes flere mulige måter å angripe spørsmålet om hvorfor fengselsstraffen er blitt så dominerende på, og flere forklaringsmetoder kan brukes. Ragnar Hauge skriver i sin bok "Straffens begrunnelser" (Hauge 1996:158) at kriminologien vanligvis opererer med to hovedforklaringstyper for hvorfor fengselsstraffen ble den dominerende straffeformen. Den ene forklaringsmåten bygger på at det var endringer i samfunnsmessige og ideologiske forhold som førte til fengselsstraffens "popularitet". Den andre forklaringen vektlegger bestemte trekk ved de samfunnsmessige og ideologiske forholdene; nemlig endringer som tilskrives den industrielle revolusjon. Således er denne til en viss grad en videreføring av den første. I den videre drøftelsen er det tatt utgangspunkt i den første forklaringsmåten. Grunnen til det er at jeg ikke i utgangspunktet vil utelukke noen forandringer som kan ha

bidratt til utviklingen av fengselsstraffen. Først vil jeg imidlertid kort si litt om fengslenes fremvekst.

3.2.1 Litt fengselshistorikk

På slutten av 1500- og begynnelsen av 1600-tallet begynte tukthusene å dukke opp over hele Europa. Thomas Mathiesen nevner blant annet tukthuset i Amsterdam, som ble opprettet i 1596, som et klassisk eksempel på en slik type anstalt (Mathiesen 1995:51). Disse anstaltene skulle i utgangspunktet ta seg av løsgjengere, omstreifere, tjenestefolk, lommetyver og andre fattige småkriminelle. Mennesker som begikk alvorlige forbrytelser, som for eksempel drap, ble imidlertid fortsatt utsatt for fysiske avstraffelser.

I Norge ble festningsanstaltene ”populære” anretninger for løsgjengere. Tukthusene dukket ikke opp før rundt 1740 (Wister 1997:19). Fire tukthus ble da tatt i bruk: Christiania, Christiansand, Bergen og Trondhjem. Foruten tukthus, var også mindre arresthus hyppig benyttet til oppbevaring av varetekts- og kortidsdømte. En gryende europeisk omsorgstanke blir ofte regnet som bakgrunn for tukthusene, og denne omsorgen hadde altså etter hvert spredd seg til Norge (Wister 1997:18). Tukthusenes hovedpilarer var: arbeid, skole, moralpåvirkning og disiplin (Mathiesen 1995:52-59). Utover 1800-tallet begynte fengslene slik vi kjenner dem i dag å ta form. Etter lov om fengselsvesenet av 13. oktober 1857 skulle hvert fengselsdistrikt ha minst ett distriktsfengsel med plass til både vanlig innsatte og varetektsinnsatte.

I takt med at det i fengselsvesenet stadig ble lagt mer vekt på de fire sentrale komponentene fra tukthusene, og i takt med en stadig økende fangebefolkning og et økende antall fengsler, ble fysiske avstraffelser sjeldnere. Dødsstraff ble avskaffet ved lov i 1902, men ingen henrettelser var da blitt utført siden 1876 (Schaanning (red.) 2002b). Felles for 1700-tallets norske tukthus, 1800-tallets fengsler og dagens fengsler er at det fortsatt hovedsaklig er de fattigste og mest ressursvake gruppene av samfunnet som er representert i anstaltene (For mer informasjon om dagens fangegrupper se FAFO-rapporten fra 2004: *Levekår blant de innsatte* av Christine Friestad og Inger Lise Skog Hansen, eller Skardhamar 2002).

Det faktum at det først og fremst er ressursvake mennesker som holdes innesperret gir et spennende og fruktbart utgangspunkt for den videre drøftingen av

spørsmålet om hvorfor vi straffer med fengsler. Kan fattigdom være årsaken til kriminalitet? Spørsmålet kan besvares fra flere innfallsvinkler. Er det slik at ressursmangler i samfunnet, det vil si generelle samfunnsforhold, er årsaken til kriminalitet, og fengsler er den mest effektive metoden å møte denne ”trusselen” på? Eller er kan det tenkes at en samfunnsgruppe ”konstruerer” kriminelle og fattige grupper for å holde disse gruppene under kontroll i fengsler på bakgrunn av ideologiske synspunkter? Uansett gir kriminologiens tidligere nevnte forklaringstyper rom for en interessant diskusjon.

3.2.2 Endringer i samfunn og ideologi

”Parallelt med fremveksten av industrisamfunnet vokste også fengselsstraffen frem(...) Fra midten av 1800-tallet var fengselsstraff den uten sammenlikning viktigste straffart for de noe alvorligere lovbrudd.” (Hauge 1996:158). Skal vi følge kriminologiens (gjennom Hauge) forklaringer på fengselsstraffens fremtredende posisjon, er det dermed nødvendig å se etter ideologiske og samfunnsmessige endringer som skjedde før 1850. For å gjøre behandlingen av disse endringene mer håndterlig, har jeg valgt å konsentrere meg om tre hovedspørsmål. Disse spørsmålene er: ”Hva er forklaringen på at legemsstraff og dødsstraff ble forkastet som straff?”, ”Hva er forklaringen på at anstaltsanbringelse ble valgt som den nye straffeform som avløste legemsstraff og dødsstraff?” og ”Hva er forklaringen på at innesperringen og isolasjon i seg selv ble det viktigste element i anstaltsanbringelsen?”. Ideologiske og samfunnsmessige forandringer er nedenfor omtalt sammen på grunn av de nære forbindelser disse endringene har. Denne fremgangsmåten er valgt for å gjøre gjennomgangen fokusert, samt for å følge Hauges forklaringsmønster (Hauge 1996:158-162).

3.2.2.1 Hva er forklaringen på at legemsstraff og dødsstraff ble forkastet som straff?

Opplysningstidens filosofer kan ha hatt innvirkning på at de kroppslige avstraffelsene ble avskaffet. Troen på fremskritt, fornuft, vitenskap og sivilisasjon var viktige elementer (Palmer og Colton 1995:325). Som en forlengelse av dette, stod derfor også likhet sentralt i opplysningsfilosofien. Noen av de mest betydningsfulle

opplysningsfilosofene var franskmennene Voltaire, Montesquieu og Rousseau. At deres tanker hadde stor innflytelse, kommer blant annet til syne i idealene bak den franske revolusjonen: frihet, likhet og brorskap. Hauge skriver i forbindelse med likhet at dersom alle skulle straffes likt for de samme lovbrudd, måtte straffene bli endret. Fysiske straffer var i stor grad forbundet med avskrekking, og om slike metoder skulle bli brukt på alle forbrytelser ville det endt i blodbad (Hauge 1996:159).

I kjølvannet av opplysningstiden oppstod filantropismen. Filantropismen var i utgangspunktet bygd på velgjørenhetsarbeid. Mange velstående personer sørget for at fattige og innsatte fikk mat og lærte seg å lese og skrive. Imidlertid var ikke denne innsatsen bare drevet av velvilje. Stabilisering av en eventuell urolig arbeiderklasse var også et motiv for overklassen (Hauge 1996:152).

Franskmannen Michel Foucault var svært tvilende til at de korporale avstraffelsene forsvant på grunn av ideer om humanisering og likhet. Foucault påpeker at det skjedde en endring i kriminalitetsmønstret (Foucault 1977/1994:71-72). Voldelig kriminalitet minsket i omfang samtidig som kriminalitet rettet mot privat eiendom økte. Med tanke på den industrielle revolusjon og det faktum at de rike fikk stadig flere eiendeler, er det mulig å tenke seg at overgangen til ”mykere” kriminalitet førte til ”mykere” straffer. En slik tolkning ville Foucault ikke vært enig i. Han mener at rettsvesenet blir mer smidig og nøyaktig. Samtidig som terskelen for alvorlige forbrytelser blir høyere, blir toleransen for mindre forbrytelser på eiendomsretten stadig lavere. Kontrollen over samfunnsgrupper øker (Foucault 1977/1994:73-76). ”Den nye juridiske teori om straffen skjuler i virkeligheten en `politisk økonomi` for straffemyndigheten.” (Foucault 1977/1994:76). Endringer i straffen skjedde i følge Foucault med andre ord på grunn av politiske, og ikke på grunn av humanistiske, motiv.

Forøvrig skiller Foucault seg fra Hauges tanker om filantropismen på et meget viktig område. Filantropene og andre aktører i overklassen går bevisst inn for å kontrollere eller undertrykke de fattige samfunnsklasser. Industriherrene utnytter arbeiderne, i større eller mindre grad, i tråd med Marx` teorier. Hos Foucault er derimot ikke denne utbyttingen eller kontrollen av de fattige forårsaket av et felles menings- eller handlingskollektiv. Maktmekanismer er noe som ligger i samfunnsstrukturene og forandringene i fengselsstraffen er dermed ikke nødvendigvis bestemt av enkelte gruppers ideer eller handlinger. Franskmannens forklaring på

avskaffelsen av fysiske straffer henger tett sammen med hans forklaring på de to andre hovedspørsmålene, og jeg vil derfor gå mer i detalj senere.

3.2.2.2 Hva er forklaringen på at anstaltsanbringelse ble valgt som den nye straffeform som avløste legemsstraff og dødsstraff?

Tukthusene som hadde dukket opp fra rundt år 1600 egnest seg bra også som fengsler. Disse bygningene stod allerede klare til bruk, og ettersom toleransen for forbrytelser mot eiendomsretten stadig minsket, kunne disse anstaltene i stor grad beholde de samme individene. Det var de fattige og utstøtte som var blitt holdt i tukthusene, og det var de fattige og utstøtte som begikk de fleste mindre forbrytelser mot eiendomsretten.

Hauge skriver at neoklassisismen var med på å åpne for bruk av fengselsstraff (Hauge 1996:160). I følge denne retningen var avskrekkelsesteorier (allmennprevensjon), og dermed lovens trussel om straff, det viktigste element for å forhindre kriminalitet. Straffens innhold var med andre ord mindre viktig enn selve trusselen om straff. Økt bruk av straff, og en konsekvent håndhevelse av loven kunne dermed overta avskrekkingen fra de fysiske straffene.

En annen forklaring på fengselsstraffens økte popularitet kan ha opphav fra kolonialiseringen. Dette poenget blir så vidt berørt av Hauge, men ikke videre utdypet (Hauge 1996:160). Forvisning hadde vært en vanlig dom i tilfeller der dødsstraff var for strengt. Den dømte ble da sendt til en av hjemlandetets kolonier, fortrinnsvis for å utføre straffarbeid. En slik teknikk (forvisning) hadde flere nyttige sider. De straffede ble på denne måten både atskilt og skjult fra det øvrige samfunn. Skjulte problemer er lettere å glemme enn synlige problemer. Kontakt mellom straffede og utsiden ble også umuliggjort. Kommunikasjon foregikk per brev. Med en halv verden mellom avsender og mottaker sier det seg selv at denne kommunikasjonen ble begrenset. De gamle tukthusene hadde noen av de samme funksjonene. Gjennom å bruke disse som fengsler kunne forvisningen fortsette. Forskjellen var simpelthen at den domfelte nå ble dømt til forvisning i en lukket institusjon istedenfor i et fjernt land. Den geografiske avstanden forsvant, men skillet mellom de dømte og resten av samfunnet ble i stor grad opprettholdt.

Hos Foucault er imidlertid fengselsanstaltene ikke noe som er fjernt fra resten av samfunnet. Fengslene har de samme funksjoner og teknikker som andre samfunnsinstitusjoner. Sykehus, skoler, verksteder, fabrikker, det militære og også

fengslene bygger på mange av de samme prinsippene. Overvåkning, og derigjennom disiplin, er slike institusjoners middel og mål. Historien om fengslene er en historie om maktmekanismer (Foucault 1977/1994).

3.2.2.3 Hva er forklaringen på at innesperring og isolasjon i seg selv ble det viktigste element i anstaltsanbringelsen?

Både tukthusene og forvisningsstraffene var knyttet til straffarbeid. Det kan derfor virke underlig at det ble innesperring og isolasjon som preget fengslene. I forlengelsen av neoklassisismens tro på avskrekking var ikke straffens innhold spesielt viktig. Fængselsanstaltene var avsperrret og uten innsyn for allmennheten. Hva allmennheten ikke så, kunne derfor ikke virke avskrekkende. På den måten ble straffens innhold av liten betydning for den allmennpreventive effekt. Dette forklarer likevel ikke hvorfor straffens innhold over tid endret karakter.

I Hauges bok om straffens begrunnelser blir deler av overgangen fra kroppsstraff til frihetsstraff forklart ved "...at religiøse synspunkter om omvendelse og verdslige synspunkter om reformering, fikk innpass." (Hauge 1996:161). Ved innesperring og isolasjon ble den innsatte ikke utsatt for uheldige påvirkninger fra medinnsatte. Isolasjonen førte også til at den innsatte fikk god tid til ettertanke og anger. I religiøs forstand gav ettertanken mulighet til forsoning med Gud, i mer verdslig forstand gav den tid til forsoning med fængselsledelsen. Det var også lettere å utsette den innsatte for ønskede påvirkninger under isolasjon.

Tidligere i kapitlet ble det nevnt at Thomas Mathiesen identifiserte fire komponenter som til en hver tid har vært straffens byggesteiner: arbeid, skole, moral og disiplin (Mathiesen 1995:63). Hvordan forklarer Mathiesen at innesperring og isolasjon ble så viktig i anstaltsanbringelsen når straffens hovedtrekk forble de samme? Mathiesens svar har her mye til felles med kriminologiens (Hauge 1996). Endringer i straffen oppstår på grunn av endret vektlegging av de fire straffekomponentene. Der tidligere arbeid og skole hadde vært det viktigste, var det nå moralen og disiplinen som stod i fokus (Mathiesen 1995:63). Innesperring og isolasjon ble ansett for å være effektive virkemidler for å fremme moral og disiplin.

Vektleggingen av disiplin er et fellestrekk mellom Mathiesen og Foucault. "Dets (fengslets) virkning på individet skal være uavbrutt, en ustanselig disiplin. Endelig gir fengslet et nesten totalt herredømme over de innsatte. Det har sine indre

mekanismer for underkuelse og avstraffelse: en despotisk disiplin.” (Foucault 1977/1994:210). Også for Foucault er isolasjon og innesperring avgjørende for utviklingen av disiplin. Innesperringen førte med seg flere sentrale konsekvenser. En av de mest betydningsfulle var at det ble igangsatt omfattende registrering av opplysninger om de innsatte. Registreringen bidro til at den domfelte gikk fra å være et subjekt til å bli et objekt, et kasus (Foucault 1977/1994:169-173). I motsetning til tidligere ble dermed den straffede, ikke selve straffutførelsen, synliggjort. Objektets synlighet gjorde det lettere å kontrollere og disiplinere den innsatte.

3.3 Institusjonalisering og menneskesyn

Når spørsmål om permisjoner skal utredes, er det ikke tilstrekkelig med kjennskap til straffens og fengslens formål. Det er også nødvendig å vite noe om mennesket, institusjonene og deres gjensidige påvirkning. Tidligere forskning som kan bidra til hjelp med å analysere egen empiri vil også omtales nedenfor. Mennesker som holdes utestengt fra samfunnet over bestemte, kortere eller lengre perioder, blir på forskjellige måter preget av mangel på samfunnskontakt. Et slikt sosialt handikap er derimot ikke den eneste grunnen til at det kan være problematisk å finne seg til rette etter endt soning. Når et menneske befinner seg i en lukket institusjon over lengre tid, lærer det seg nye måter å mestre institusjonshverdagen på, men disse måtene passer ikke alltid for livet på utsiden. Denne institusjonaliseringen vil jeg prøve å illustrere ved hjelp av Erving Goffmans bok ”Anstalt og menneske” (Goffman 1967).

Videre skal noen tanker om menneskesyn behandles. Fengselsvesenet, og senere kriminalomsorgen, blir med jevne mellomrom omtalt som ”fengselsindustrien”. Med Foucaults tanker om innsatte som et kasus eller et objekt, er det viktig å få frem det menneskelige aspektet knyttet til permisjonsordningene.

Helt til slutt i dette kapitlet vil jeg omtale Robert K. Mertons teori om manifeste og latente funksjoner. Jeg tror at det i tilknytning til permisjonsordningene spesielt, men også i tilknytning til fengslene og andre institusjoner generelt, alltid vil finnes både funksjoner som er åpne og skjulte, tilsiktede og utilsiktede. Slike funksjoner er av stor interesse for denne studien, og Mertons arbeid er derfor nyttig.

3.3.1 Institusjonalisering

Dag Østerberg definerer en institusjon som ”en sosio-materiell struktur med gjerne skrevne regelverk, egne tilholdsrom eller bygninger og ofte egne ansatte (spesialister)” (Østerberg 1997:90). Denne definisjonen gir et greit inntrykk av hva en institusjon kan være, men er litt vid til mitt bruk. Jeg vil derfor legge den amerikanske sosiologen Erving Goffmans definisjon av en *total* institusjon til grunn for den videre drøftingen av temaet:

Den totale institusjon kan defineres som et opholds- og arbeidssted, hvor et større antal ligestillede individer sammen fører en indelukket, formelt administreret tilværelse, afskåret fra samfundet udenfor i en længere periode. Fængsler er et udmærket eksempel herpå, når man gør sig klart, at det fængselsaktige ved fængslerne også findes i institutioner, hvis medlemmer ikke har overtrådt nogen lov (Goffman 1967:9).

Den amerikanske sosiologens definisjon fremhever institusjonenes lukkethet i større grad en Østerbergs. Av den grunn er den mer aktuell i forhold til denne oppgaven. Goffman (og også Becker, W. F Whyte m.fl.) er å regne som en representant for en avvikssosiologi som står i kontrast til kriminologien. Oppmerksomheten til disse forskerne er først og fremst rettet mot institusjonenes relasjonelle mekanismer. Kriminologien fokuserer derimot mer på hvilke konsekvenser som kan observeres i ettertid.

Goffmans bok ”Anstalt og menneske” (Goffman 1967) bygger i stor grad på empirisk materiale samlet inn ved hjelp av deltakende observasjon på et amerikansk sykehus. Målet med undersøkelsen var å søke kunnskap om den subjektive pasients sosiale verden. Både Goffman, og jeg med ham, mener at på grunn av institusjonenes totale karakter, vil viktige trekk ved pasientenes tilværelse være overførbare til også å gjelde innsatte i fengsler. Visse tilvenningsstrategier for å mestre hverdagen vil være tilnærmet like.

Institusjoner består, foruten den fysiske avgrensning, av klienter og personale. I fengslene vil dette bety innsatte og tilsatte. Goffman mener det er spenningen mellom disse to gruppene, samt spenningen mellom ”innsiden” og ”utsiden”, som i stor grad former institusjonaliseringen. Når et menneske kommer fra det ”vanlige” samfunnsliv og inn i institusjonene har det med seg roller og rollemønstre fra sitt regelmessige liv. Overgangen kan være stor for mange. Mennesker med høy status fra

for eksempel arbeidslivet, befinner seg plutselig på lik linje med de fleste andre klientene. Et slikt tap av status kan føre til depresjon eller handlingslammelse. Institusjonens handlingsmønstre er ukjente. Et langt opphold kan forøvrig føre til ”diskulturasjon” (Goffman 1967:18). Med ”diskulturasjon” mener Goffman at klienten blir så innlært i institusjonskulturen at han forandrer seg på en slik måte at det kan bli vanskelig å møte den gamle hverdagen igjen.

Felles for de fleste anstalter (som jeg her bruker synonymt med institusjoner) er at klientene går igjennom en krenkelsesprosess ved starten på oppholdet (Goffman 1967:19-42). Ved siden av tapt status kan en slik prosess bestå av: tap av personlige eiendeler, uniformering (kanskje som symbol på underdanighet og konformitet), tap av rett eller mulighet til omgang med egne barn og personer av det motsatte kjønn, formelle og nedverdiggende intervjuer, uformelle ”innvielsesriter” og så videre (for mer informasjon se også ”Fangenes tapsliste”, i Hammerlin 2000). Krenkelsene har som mål å frata klienten personlige privilegier. Jeg vil her skyte inn, med tanke på Foucault og Mathiesen, at individer som er fratatt grunnleggende privilegier vil være lettere å kontrollere og disiplinere enn andre.

Goffman opererer med to hovedformer for tilpassing til anstaltene. Disse kaller han primære og sekundære tilpassingsformer (Goffman 1967:138-139). De primære tilpassingsformene er tilpassinger som bidrar til å opprettholde konformiteten i institusjonene. Klientene oppfører seg som institusjonene håper eller forventer, og mottar kanskje litt ekstra ”godvilje” som belønning. Oppførselen medfører i alle fall ikke bråk eller negative sanksjoner. Sekundære tilpassingsformer, som Goffman vier betraktelig større oppmerksomhet, er vesensforskjellig fra de primære. Et av hovedpoengene med de sekundære formene er nettopp å bryte med konformiteten. Dette gjøres for eksempel ved at ureglementerte antrekk benyttes, ulovelige gjenstander blir oppbevart og omsatt og så videre. En slik tilpassing er mer rettet mot å skape seg en egen identitet, og en egen posisjon blant de andre klientene, enn den er rettet mot anstaltens grunnpremisses. Den er med på å skape det Goffman kaller institusjonens ”underverden” (Goffman 1967:144). Flukten fra hverdagen er også et viktig element ved de sekundære tilpassingsformene (Goffman 1967:226). Diverse mer eller mindre tidkrevende hobbyer er kanskje de viktigste formene for hverdagsflukt i dagens fengsler (rusbruk kan for øvrig også i høyeste grad anses for å være en form for hverdagsflukt).

Beskrivelsene av totale institusjoner i "Anstalt og menneske" (Goffman 1967) gir et spennende utgangspunkt for å prøve å forstå dagens fengsler. I hvor sterk grad er de innsatte institusjonalisert, og hva slags virkning har permisjonsordningene på denne institusjonaliseringen? Er permisjonsordningene med på å bryte dannelsen av en egen anstaltsidentitet, eller er den bare en del av virkelighetsflukten? Jeg antar at svarene vil variere fra individ til individ, men spørsmålene er definitivt interessante å se nærmere på. For øvrig er det viktig å være klar over at det er stor variasjon mellom fengslene i den norske kriminalomsorgen. Det finnes både åpne og lukkede fengsler, og slettes ikke alle disse kan karakteriseres som totale institusjoner. "Soningsstilbudet er differensiert. Det sier seg selv at anstaltskulturen og soningsmulighetene er svært variert i disse ulike fengslene" (Hammerlin 1994:15). Imidlertid er det viktig å sette søkelys også på forholdet mellom individ og samfunn mer generelt for å få en helhetlig forståelse av mennesket, og det er nettopp dette temaet som blir tatt opp nedenfor.

3.3.2 Menneskesyn

Vi kan si at det alltid ligger et menneskesyn bak planer og vedtak om kriminalpolitikk, sosialpolitikk eller skolepolitikk i samfunnet vårt, uavhengig av om menneskesynet som ligger til grunn er forstått eller analysert hos dem som lager eller vedtar planene (Hammerlin og Larsen 1997:14).

Med tanke på at denne oppgaven inneholder en analyse av offentlige dokumenter, og også fordi jeg selv skriver om mennesker, er det derfor nødvendig å trekke inn menneskesyn. Å redegjøre for eget ståsted dreier seg om forskningsmessig redelighet. I tillegg vil det være nyttig for tolkningen av de offentlige dokumentene. I hovedsak vil min redegjørelse være bygd på boka "Menneskesyn i teorier om mennesket" av Yngve Hammerlin og Egil Larsen. Å gi en grundig innføring om menneskesyn i ulike teorier og skoleretninger er et alt for stort prosjekt, og også et for ambisiøst og detaljert prosjekt for denne oppgavens formål. Jeg vil derimot konsentrere meg om et virksomhetsteoretisk perspektiv. Det er innenfor denne tradisjonen jeg vil plassere mitt eget ståsted, og dette perspektivet vil gi et utgangspunkt for å kommentere andre menneskesyn i mitt empiriske materiale.

3.3.2.1 Virksomhetsteori

Innenfor virksomhetsteorien er det sentralt å se mennesket som helhet. Med dette menes at individet ikke betraktes som produkt av løsrevne enheter. Et menneskes væremåte og tanker kan ikke forklares med bakgrunn i bare det sosiale eller materielle, bare det historiske eller kulturelle, bare det biologiske og så videre. Menneskesynet er dialektisk-materialistisk. "Det dialektisk-materialistiske menneskebilde betrakter mennesket som et handlende og skapende subjekt. Det eksisterer et aktivt og målrettet forhold mellom subjekt og objekt i denne forståelsen. Det subjektive skaper også det objektive, gjenstander og forhold." (Hammerlin og Larsen 1997:35). Samtidig som mennesket er med på å forme samfunnet er det selv et samfunnsmessig produkt. Professor Regi Th. Enerstvedt beskriver mennesket i et fylogenetisk og et ontogenetisk perspektiv (Enerstvedt 1982:39). Med fylogenese menes menneskets utvikling som art, mens ontogenesen er det spesifikke individs historie. Personlighetsutviklingen er avhengig av begge disse "genesene", og alle virksomheter individet tar del i er med på å forme det, både fysisk og psykisk.

"...den enkelte oppfattes som en unik personlighet i en felles virksomhet" (Hammerlin og Larsen 1997:217). Dette sitatet sier svært mye om menneskesynet i virksomhetsteorien, og jeg vil hevde at det er svært positivt ladet. Tanken om at vi alle er spesielle, men samtidig en del av et fellesskap, er svært viktig. Til en viss grad er menneskesynet deterministisk. Et individs utvikling blir påvirket av samfunn og virkelighet, men også av biologi og følelser (Hammerlin og Larsen 1997:218). Det er for øvrig muligheter til å foreta valg innenfor de livsbetingelsene livet gir, og dermed blir en viss frihet beholdt. I forhold til innsatte i fengsler medfører dette noen bestemte føringer på hvordan og hvorfor de er havnet der, og hvordan en kriminalitetsfri hverdag kan oppnås. Kriminalitet kan sies i stor grad å være determinert av for eksempel vanskelige oppvekstvilkår, men det enkelte individ som bryter loven har også foretatt et valg innenfor bestemte rammer. Den enkeltes ontogenese bør derfor også bli tatt med i planer om habilitering.

Hammerlin mener videre at:

Det er også viktig å poengtere at mennesket skaper og former seg selv gjennom ulike forhold til omverdenen, til både natur, gjenstander, annet levende liv og andre mennesker. Endringer skjer ikke bare gjennom

samtalende virksomheter, selv om også de er viktige i forhold til det å gi enkeltmennesket retning i livsvirksomheten. (Hammerlin 2001:35)

Habilitering kan med andre ord ikke ses bare i lys av tiltak som permisjoner, men det må tas hensyn til helheten i det enkelte individs soningshverdag. Kriminalomsorgen må ta hensyn til mennesket i institusjonen og institusjonen i mennesket (Hammerlin 2001). Det er dermed nødvendig å sette seg inn i den enkelte innsattes virksomheter for å kunne gi han/henne et mest mulig tilpasset soningsopplegg. Charlotte Mathiassen skriver i sin doktorgradsavhandling om ulike former for tilværelsesprosjekter (Mathiassen 2004). Disse tilværelsesprosjektene kan kort forklares som det vi vil, ønsker og jobber mot, og de har innflytelse på hvordan vi organiserer tilværelsen (Mathiassen 2004). Permisjonsordningenes påvirkning på tilværelsesprosjektene kan derfor ha avgjørende betydning for den innsattes hverdag, både under og etter soning.

3.3.3 Manifeste og latente funksjoner

I en artikkel fra 1949, som senere ble et kapittel i ”Social theory and social structure” (Merton 1968), introduserer Robert Merton begrepene om manifeste og latente funksjoner. Begrepsparet ble lansert for å forbedre den funksjonalistiske analysen, spesielt i forbindelse med det han kaller ”theories of the middle range”. Jeg vil ikke gå dypere inn i den funksjonalistiske analysen her, men bruke begrepene for å vise et viktig skille mellom sosiologiske funksjoner.

Merton skriver at motiv og funksjon ofte blir blandet i sosiologien, og at dette kan føre til forvirring og dårlig presisjon (Merton 1968:115). Det er nødvendig å skille mellom sosiale handlingers bevisste motivasjon og deres objektive men uintenderte konsekvenser. Det er mulig å si at manifeste funksjoner er de konsekvensene av en handling som var motivet bak handlingen. Det vil si de konsekvensene som ble forutsett, eller antatt, før handlingen ble begått. Latente funksjoner er da de uforutsette konsekvensene av handlingen. Selv om alle konsekvenser av en handling ikke har et bakenforliggende motiv, er de likevel konsekvenser av handlingen. For en forsker er dette en viktig distinksjon å legge merke til. En handling kan ha en manifest funksjon som fører til økt integrasjon, samtidig som den har latente funksjoner som både øker og/eller svekker den samme

integrasjonen. Poenget er at selv om en manifest funksjon er oppdaget, inneholder den nødvendigvis ikke hele forklaringen på forskerens problemstilling. Det er nødvendig også å lete etter de latente funksjonene.

Robert Mertons skille mellom manifeste og latente funksjoner vil være nyttig til å danne analytiske kategorier for deler av denne oppgavens empiri. Disse vil også kunne deles i positive og negative funksjoner avhengig av mål. Imidlertid finner jeg et problem med disse kategoriene. Hvordan skal jeg skille mellom uttalte og uuttalte motiv? En funksjon kan jo være intendert selv om den er uuttalt. Kriminalomsorgen kan bevisst prøve å lage en forbryterklasse selv om den ikke sier det, og selv om det er aldri så usannsynlig. Forandrer en funksjon seg fra latent til manifest idet den blir uttalt, eller har den alltid egentlig vært manifest selv om det i utgangspunktet var umulig å vite det?

Til mitt bruk er uuttalte (og selvfølgelig også uskrevne eller ikke-inneforståtte) konsekvenser av praktiske grunner latente.

Mitt utgangspunkt er, i motsetning til Mertons, ikke å bruke de omtalte funksjonene som en del av en funksjonalistisk analyse. Jeg bruker derfor begrepene tilsiktede og utilsiktede konsekvenser, i stedet for manifeste og latente funksjoner. Permisjonsordningene innebærer både tilsiktede og utilsiktede konsekvenser. Det er av den grunn Mertons begreper er nyttige.

I dette kapitlet er det både gitt et historisk-teoretisk innblikk over straffens og fengslens utvikling og forskning knyttet til denne utviklingen, samt en introduksjon til begreper og kategorier som er nyttige for den videre analysen. Overgangen fra de korporale avstraffelsene og frem til dagens fengsler er drøftet. Praktiske og ideologiske forandringer er behandlet, og institusjonenes virkning på individene, og samspillet mellom dem (individ og institusjon) er diskutert.

I første del ble straffens to hovedbegrunnelser beskrevet. Absolutte straffeteorier dreier seg om gjengjeldelse, mens de relative straffeteoriene legger mer vekt på straffens samfunnsnytte. De absolutte straffeteoriene blir regnet som de eldste, men også de relative straffeteoriene har en lang historie. Tanker om det som i dag blir kalt individualprevensjon, finnes blant annet hos Platon. Vektleggingen av disse tradisjonene, og de forskjellige retningene innen dem, har imidlertid variert og forandret seg over tid. Forandringer i straffens begrunnelser og straffeideologier vil jeg komme tilbake til i drøftingen av de offentlige dokumentene.

I følge en av kriminologiens hovedforklaringer på hvorfor vi straffer med fengsler var ideologiske og samfunnsmessige endringer viktige for overgangen fra fysiske avstraffelser til innesperring. Opplysningstiden var preget av tanker om fremskritt, fornuft, vitenskap, sivilisasjon og humanisme. Disse tankene kan ha bidratt til avskaffelsen av de korporale straffene. Den tidligere bruken av tukthus gjorde det naturlig at allerede eksisterende bygg ble tatt i bruk som fengsler. Innesperring og isolasjon sørget for at individene fikk tid til ettertanke og anger. Det var viktig av både verdslige og religiøse grunner.

Hos Foucault følger straffens utvikling det øvrige samfunnets utvikling. Disiplin er fengslenes viktigste egenskap. Samfunnet får stadig flere kontrollmekanismer som objektifiserer individene. En slik synliggjøring av individene gjør dem lettere å kontrollere. Hæren, skolen, sykehusene, fabrikkene og verkstedene disiplinerer de lovlydige, fengslene tar seg av resten. Alle er de apparater som samler inn og oppbevarer opplysninger om enkeltmennesker og er dermed med på overvåkningen av dem.

For å beholde/skape en identitet i lukkede institusjoner utvikler de innsatte flere forskjellige strategier. Til sammen danner de institusjonens ”underverden”. Sammenhenger mellom permisjonsordninger, institusjonalisering og danning av en ”underverden” vil bli satt i søkelyset i senere kapittel.

Tolkningen av intervjuene vil i stor grad påvirkes av mitt eget menneskesyn. En kort redegjørelse for virksomhetsteoretiske perspektiver på mennesket, som er perspektiver jeg også står inne for, var derfor nødvendig. Virksomhetsteorien advarer mot menneskesyn som bare tar hensyn til enkelte deler av menneskets natur (nivåreduksjonisme), og oppfordrer til helhetlig tenkning om individet.

Til slutt i dette kapitlet ble Robert Mertons manifeste og latente funksjoner nevnt. Jeg mener at disse tankene om intenderte og uintenderte konsekvenser er nyttige som kategorier for den senere analysen. Handlinger kan ha tilsiktede og/eller utilsiktede konsekvenser, og disse kan være både positive og/eller negative. Permisjonsordningenes manifeste og latente funksjoner, og disse funksjonenes påvirkning av de innsattes institusjonalisering, skal derfor undersøkes. Først vil jeg imidlertid se nærmere på den offentlige ideologien bak permisjonsordningene.

4 Permisjonsordningenes begrunnelser

Dette kapitlet tar for seg permisjonsordningene mer spesielt. Viktige spørsmål i denne sammenhengen vil være: Hvilke historiske og ideologiske perspektiver ligger bak innføringen og gjennomføringen av ordningene? Hvilke forandringer har skjedd med loven og i organiseringen av gjennomføringen? Hvordan skal permisjonsordningene fungere? Hvordan skal gjennomføringen foregå? For å svare på disse spørsmålene har jeg foretatt en dokumentanalyse. Offentlige dokumenter og lover er statens uttrykte politikk og holdninger. En gjennomgang av slike dokumenter for å redegjøre for den offisielle politikk vil derfor være svært fruktbar. I tillegg vil også bakenforliggende perspektiver og ideologi komme til syne i disse arbeidene. Siden permisjonsordningene ikke kom i bruk før mot slutten av 1950 – tallet, vil jeg konsentrere meg om dokumenter fra da til nå, hvorav det nyeste aktuelle dokument er fra 2001.

Dokumentene som benyttes er valgt av flere grunner. For det første blir de ofte omtalt i kriminaldebatten, og blir hyppig referert i aktuell litteratur. Det er derfor rimelig å anta at de er sentrale bidrag til den offentlige politikk. For øvrig er det ikke utarbeidet mange kriminalpolitiske utredninger, og det er derfor ekstra viktig å gå gjennom de som faktisk foreligger. Videre representerer dokumentene forskjellige tiår og det blir slik enklere å fremheve ideologi og ideologiske skifter.

Første del av dette kapitlet gjengir hva som er skrevet i de aktuelle dokumentene (Kapittel 4.1 – 4.4.2), mens jeg i andre del foretar en nærmere analyse, eller tolkning, av hvilke konsekvenser som dermed oppstår for permisjonsordningene (Kapittel 4.5 – 4.8.2). Begge disse delene er i hovedsak bygget opp kronologisk. Det vil si at dokumentenes alder bestemmer rekkefølgen av behandlingen. Noen dokumenter fyller hverandre for øvrig ut og henger sammen, derfor er de også blitt behandlet samtidig. I utgangspunktet vil dette kapitlet dreie seg om to spørsmål. Disse er: ”Hvorfor permisjoner?” og ”Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?”. Spørsmålene vil bli prøvd besvart både for de enkelte dokumentene/tidsepokene, og i begge delene av kapitlet. En slik oppbygning vil gjøre at de tidligere nevnte historiske og ideologiske perspektivene trer frem, slik at spørsmålene stilt i innledningen vil bli besvart.

Dokumentene er delt i fire grupper. I den første gruppen er dokumentene fra tiden da permisjonsordningene ble innført. Det vil si fra siste halvdel av 1950-tallet til begynnelsen av 1960-tallet (1956-1961). Et brudd med disse dokumentene kom med Kriminalmeldingen i 1978, og denne stortingsmeldingen representerer den neste epoken. Kriminalmeldingen var med på å gi inspirasjon til å utføre en utredning om ny fengselslov. En slik utredning kom i 1988, og dette er det tredje tidspunktet som blir behandlet. I mars 2002 trådte den nye straffegjennomføringsloven i kraft. Arbeidene gjort i tilknytning til denne loven danner den siste gruppen av dokumenter.

4.1 De første årene med permisjonsordninger

4.1.1 Hvorfor permisjoner?

Fengselsloven av 1958 (i kraft april 1959) er den første norske loven som omhandler permisjonsordningene. Siden permisjoner i liten grad hadde vært benyttet tidligere er det naturlig å spørre hva som gjorde at permisjoner ble aktuelt på dette tidspunktet, og hvordan disse ordningene var ment å fungere. Hovedbegrunnelsene for innføringen av permisjonsordningene er flere, og disse blir nedenfor gjennomgått etter tur. Deretter vil de nærmere bestemmelsene i ordningen bli presentert. Foruten Fengselsloven av 1958 bygger behandlingen av de første årene med permisjoner på Fengselsreformkomiteen av 1951 (innstilling levert i 1956) og Fengselsreglementet av 1961.

Sverige, Danmark og England hadde allerede innført bruk av permisjoner, og Fengselsreformkomiteen av 1951, heretter bare omtalt som Fengselsreformkomiteen, mente at erfaringer fra disse landene hadde flere positive sider. ”Ordningsen har stort sett virket godt i Sverige og byr utvilsomt på store fordeler med hensyn til å opprettholde fangens kontakter med det frie samfunn, og den har også hatt en god innflytelse på fangenes forhold i anstalten” (Fengselsreformkomiteen av 1951:103). Videre peker Fengselsreformkomiteen på at det finnes flere ulemper og faremomenter, og den uttrykker derfor at det til en viss grad, i motsetning til i Sverige, bare i spesielle henseender skal innrømmes permisjoner.

På begynnelsen av 1950-tallet fikk sikringsanstaltene og arbeidsskolen nye reglementer. I disse reglementene ble anstaltsdirektørene gitt muligheter til å gi

permisjoner på henholdsvis fem (arbeidsskolen) og tre (sikringsanstaltene) døgn, og denne praksisen kan også ha hatt innvirkning på Fængselsreformkomiteens syn. Forøvrig mente komiteen at straffullbyrdelsen ikke skulle føre med seg flere og større innskrenkninger for den domfelte enn de som er nødvendige for å gjennomføre frihetsberøvelsen. Permisjonsordningene kan ha blitt innført som et ledd for å minske den domfeltes innskrenkninger og for å øke frihetsfølelsen.

4.1.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

For å komme nærmere inn på gjennomføringen av permisjonsordningene er det nødvendig å komme med et par bemerkninger. For det første beskriver Fængselsloven av 1958 permisjonsordningene svært lite detaljert. Loven er blitt sett på som det en fullmaktslov og dermed er detaljstyringen overlatt til viktige personer og enheter innen det som i dag kalles Kriminalomsorgen. Dette innebærer at maktdistribusjonen og organiseringen av fængselsapparatet blir viktig og interessant. Som en forlengelse av fængselslovens utforming, er svært mange regler utformet i form av rundskriv, og bortsett fra disse er det bare Fængselsreglementet av 1961 som gir spesifikke retningslinjer for utføringen av permisjonsordningene. En konsekvens av en slik struktur er at mye makt samles hos de enkeltpersoner og grupper som sitter i beslutningsposisjoner. Derfor vil fængselsvesenets organisering i dette tidsrommet bli gjengitt kort i det følgende.

Den organisatoriske strukturen var inndelt i to nivåer. Det øverste nivået var Fængselsstyret, mens det nederste bestod av den lokale ledelse som utøvdes ved sentralanstaltene (Bergen landsfængsel, Bastøy landsfængsel, Ila landsfængsel og sikringsanstalt og Ullersmo landsfængsel), fængselsdistriktene (Nordre, Østre, Vestre og Søndre) og fylkesenhetene i friomsorgen. I følge Fængselsreglementet av 1961 var det i utgangspunktet fængselsdirektøren som avgjorde om den innsatte fikk permisjon, men det fantes en del unntak. Hvis den innsatte var idømt sikring, dømt til fængselstraff i mer enn tre år, eller dømt for alvorlig forbrytelse, skulle den første søknaden avgjøres av Fængselsstyret, forutsatt at direktøren mente den burde innvilges. Direktøren kunne for øvrig også i mange tilfeller overlate avgjørelsen til den daglige leder (Fængselsreglementet av 1961 § 59.4). Dette viser at permisjoner

først og fremst ble innvilget på enkeltpersoners skjønn, eller i alle fall at sjansen for en slik praksis var stor.

For å svare på hvordan permisjonsordningen skulle gjennomføres når den trådte i kraft (april 1959) må vi først gå til Fengeselsloven av 1958. I tillegg vil også både Fengeselsreformkomiteens innstilling, og kanskje viktigere og mer utfyllende, Fengeselsreglementet av 1961 være nyttig. I Fengeselslovens § 34 står det:

En innsatt kan etter nærmere regler tilståes en kortere tids permisjon når særlige og vektige grunner taler for det, og det ikke er grunn til å anta at permisjonen vil bli misbrukt. En innsatt som utholder lengre tids frihetsberøvelse, kan også tilståes slik permisjon når det ansees særlig formålstjenlig for behandlingen av ham.

Videre mener Fengeselsreformkomiteen (Fengeselsreformkomiteen av 1951:103) i sin innstilling at:

...det bør åpnes adgang til å innrømme permisjoner i spesielle øyemed. Nå må dette for straffanger og tvangsarbeidere gjøres i form av avbrytelse eller fremstilling. Dette er uhensiktsmessig og i stedet bør man bruke permisjon i en del av disse tilfellene. Etter komiteens oppfatning bør det også være adgang til å innrømme permisjoner på slutten av anstalttiden som en forberedelse til løslatelsen.

Meningen er med andre ord at permisjonsordningene først og fremst skal benyttes i korte tidsperioder for å skape en mer "hensiktsmessig" praksis. Det blir dessuten også åpnet for å gi permisjoner når særlige og vektige grunner taler for det, og som en overgang til løslatelse.

Bortsett fra den tidligere nevnte § 34 i Fengeselsloven finnes også kriteriene for hvem som kan oppnå permisjon i det nevnte Fengeselsreglementet. I dette reglementet er § 34s vektlegging av "særlig formålstjenlig" for behandlingen dessuten tonet ned, og "særlig" er satt i parentes. For å få innvilget permisjon skal en tredjedel av straffen, regnet av full straffetid, være sonet. Hvis dommen er på ett år eller mindre, må minst fire måneder av straffen være gjennomført. Om det derimot blir sonet en dom på mer enn tolv år, kan den innsatte innvilges permisjoner etter fire år (Fengeselsreglementet § 59.5).

Det kan for øvrig være verdt å merke seg en liten detalj ved Fengeselslovens § 34. I siste del står det: "...formålstjenlig for *behandlingen* av ham" (min utheving). Dette fokuset på behandling er nemlig noe som er borte når det neste dokumentet skal

presenteres. I Stortings meld. nr. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken, også kalt Kriminalmeldingen, er denne vektleggingen av behandling fullstendig utelatt.

4.2 Kriminalmeldingen: 70-årenes kriminalpolitikk

4.2.1 Hvorfor permisjoner?

Kriminalmeldingen sier dette om behandling: ”Derneft har frihetsberøvelsen i forhold til den enkelte vært begrunnet med at lovbrøyteren skulle ”behandles” for sin kriminalitet, omtrent som en lege behandler en pasient. Det lar seg ikke lenger hevde at fengselsstraff treffende kan betegnes som behandling...”(St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:12). Det er tydelig at permisjonsordningene har fått andre begrunnelser. Meldingen er opptatt av at selv om behandling og andre individualpreventive hensyn ikke kan legitimere bruken av fengselsstraff, må den humanisering av fengselsvesenet som behandlingstankegangen innebærer bli tatt være på (St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:12-13). Med andre ord er det viktig å vise omtanke, også for de straffede. Behandling er tydeligvis ikke Kriminalmeldingens begrunnelse for bruken av permisjoner, og dermed blir spørsmålet; hvilke argumenter er det utvalget bak denne meldingen tar til inntekt for en fortsatt bruk av permisjonsordningene?

Kriminalmeldingen forsvarer bruken av permisjoner med at ordningen bidrar til å gjøre fengselsstraffen mindre skadelig. Så lenge fengselsstraffen er i bruk må målet være å begrense skadevirkningene av frihetsberøvelsen mest mulig. I tillegg må det iverksettes tiltak for å hjelpe den enkelte i møte med friheten (St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:173). Det blir videre gitt uttrykk for at en viktig måte å forberede en fange til løslatelsen på, er å redusere graden av isolasjon. Bruken av permisjoner er et viktig ledd i denne reduseringen (St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:174). Frihetsberøvelsens skadevirkninger knytter seg til isolasjonen. Økt kontakt med omverdenen og økt normalisering kan bryte noe av denne isolasjonen (St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:148). Permisjoner er dermed også et viktig ledd for å gjøre fangen forberedt på løslatelsen.

4.2.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

Fengselsloven av 1958 er som tidligere nevnt en fullmaktslov, og gjennomføringen av permisjonsordningene er derfor i stor grad basert på fengselsreglementet av 1961 og diverse rundskriv. Ingen lovendringer har blitt gjort siden Fengselsloven trådte i kraft i april 1959, og praksis har bare blitt justert gjennom de nevnte rundskriv. Nedenfor er det derfor Kriminalmeldingens ideer og forslag til gjennomføring som blir presentert, ikke reelle endringer i lovverket.

”Etter Justisdepartementets oppfatning krever gjennomføringen av de grunnleggende målsettinger i denne melding en ny straffelov” (St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:96). Det kommer her klart frem at departementet ønsker Fengselsloven forandret, og permisjonsordningene er blant områdene det vil forandre på. Stortingsmelding nr. 104 (1977-78) inneholder ikke noen konkrete forslag til lovendringer i permisjonsordningene, men den påpeker at forandringer bør skje.

Forslagene i Kriminalmeldingen som kan sies å omhandle permisjonsordningen, har sitt utgangspunkt i at straffen ikke skal være strengere enn nødvendig. Som en konsekvens av dette legger Stortingsmeldingen opp til en straffegjennomføringspraksis som i større grad enn tidligere vektlegger mer åpne, ”frie”, soningsformer. Det blir foreslått økt bruk av åpne anstalter, reduksjon i graden av isolasjon, utvidet bruk av frigang, tilbakeføring til arbeidslivet m.m. Stortingsmeldingen vil forøvrig at det skal opprettes en straffelovkommisjon for å ta seg av detaljene i gjennomføringen av straffen, og derfor er det ikke blitt utarbeidet mer spesifikke lovforslag.

Denne meldingen vakte stor debatt, blant annet på grunn av sine humanistiske ideer, likevel det ble ikke gjort noen umiddelbare endringer som følge av den. Det ble heller ikke gjort alvorlige forsøk på å lage ny straffelov. Imidlertid ble det noen år senere opprettet en utredningsgruppe for å se på mulighetene for en ny fengselslov. Utredningen den gruppen utarbeidet blir behandlet nedenfor.

4.3 Slutten av 1980-årene: forslag til ny fengselslov

4.3.1 Hvorfor permisjoner?

Når det gjelder det ideologiske grunnlaget for permisjonsordningene kan man si at NOU 1988:37 skiller seg forholdsvis lite fra Kriminalmeldingen.

Behandlingstankegangen er forlatt. Fengselslovutvalget, utvalget bak den offentlige utredningen det skrives om, går imidlertid mye lenger enn Kriminalmeldingen når det gjelder vektlegging av rettferdighetsteorier (NOU 1988:37. Ny fengselslov:43) Nyere forskning har gitt grunnlag for betydelig skepsis for så vidt gjelder de preventive virkninger av fengselsstraff. Dette har medført at man etter hvert blant annet har lagt mer vekt på rettferdighetsbetraktninger som grunnlag for straff, betraktninger som igjen har forbindelser tilbake til de absolutte straffeteorier. Likevel er de spesifikke begrunnelsene for permisjonsordningene langt på vei de samme som de har vært tidligere. Soning av straff skal ikke være vanskeligere enn det som er ”nødvendig” (NOU 1988:37. Ny fengselslov:14). Utvalget følger opp med å legge til at de mener de domfelte har alle vanlige sivile rettigheter i behold så lenge de ikke er begrunnet i hensynet til selve frihetsberøvelsen (NOU 1988:37. Ny fengselslov:49).

Permisjonsordningene er altså også her begrunnet med at de skal gjøre soningen lettere for de innsatte, og de skal gjøre det lettere for de domfelte å tilpasse seg et liv i frihet. Utvalget legger stor vekt på normalisering og tilpassing til samfunnet. ”Intensjonen med ordningen er blant annet at fangene regelmessig skal gis anledning til kontakt med det øvrige samfunnet” (NOU 1988:37. Ny fengselslov:23). Utredningen om ny fengselslov uttrykker for øvrig en enda sterkere tro på permisjoner enn tidligere utredninger, og denne troen kommer klart til syne når man skal se nærmere på hvordan de skal gjennomføres.

4.3.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

”Etter utvalgets oppfatning er permisjonsordninger av så stor betydning for en hensiktsmessig gjennomføring av soningen at de ikke bare bør opprettholdes, men gis karakter av rettighet.” (NOU 1988:37. Ny fengselslov:23). Fengselslovutvalget viser tydelig at de mener permisjonsordningene er en viktig del av straffegjennomføringen; at permisjoner bør ”gis karakter av rettighet” kan vel ikke tolkes annerledes. Tanken

om at permisjonsordningene skal bære preg av å være en rettighet er noe nytt ved NOU 1988:37. I straffegjennomføringspraksisen, med bakgrunn i de tidligere nevnte rundskriv, har nok permisjoner blitt innvilget stadig oftere, men i en offentlig utgivelse av denne utredningens karakter var det første gang det ble gitt så klart uttrykk for at en utvidet bruk av permisjoner var ønskelig.

Bortsett fra denne dreiningen mot å gjøre permisjonsordningene mer tilgjengelige for de innsatte, inneholder utredningen fra 1988 få spesifikke forslag til endringer i permisjonsordningene. Endringer ble det derimot et drøyt tiår senere, over 40 år etter at Fengselsloven trådte i kraft. I januar 2002 trådte "Lov om gjennomføring av straff mv." (straffegjennomføringsloven) i kraft, og nedenfor vil dette dokumentet, og nært knyttede dokumenter bli gjennomgått.

4.4 Permisjonsordningene i et nytt årtusen

4.4.1 Hvorfor permisjoner?

Som overskriften antyder, dreier denne epoken seg om tiden rett før og rett etter år 2000. Dokumentene som er benyttet for å beskrive den offentlige holdning til permisjonsordningene i det nevnte tidsrommet er: Stortingsmelding nr.27 (1997-98). Om kriminalomsorgen, Lov om gjennomføring av straff mv. 18.mai 2001 nr.21 (straffegjennomføringsloven), og Ot. prp. 5 (2000-2001). Om lov om gjennomføring av straff (straffegjennomføringsloven).

"Løslatelse til helt frie forhold uten den trening som ligger i progresjon, permisjoner og øvelse i dagliglivets gjøremål, bidrar ikke til et tryggere samfunn." (St. meld. nr.27 (1997-98). Om kriminalomsorgen:29). En av grunnene til å fortsatt benytte seg av permisjoner i straffegjennomføringen er altså å bidra til et tryggere samfunn. Denne vektleggingen av trygghet i samfunnet kommer også til syne i straffegjennomføringslovens § 33. Der står det at innsatte kan gis permisjon dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det. Her er det for øvrig viktig å være oppmerksom på at hensynet til samfunnets trygghet i det første tilfellet er et argument *for* å gi permisjoner, mens det i det andre tilfellet er et argument *mot*. I begge tilfeller understreker det uansett at samfunnshensyn er av sentral betydning.

Begrunnelsene for hvorfor permisjoner er i bruk er flere: "Individualpreventivt godt begrunnede tiltak som permisjoner og overføringer til åpen anstalt, må vike hvis

sikkerhetsvurderinger og likebehandlingshensyn gjør det nødvendig.” (St. meld. nr.27 (1997-98). Om kriminalomsorgen:32). Permisjonsordningene blir altså antatt å være godt begrunnet i individualprevensjonen, selv om de blir tillagt mindre vekt enn sikkerhet og likebehandling. I Ot. prp.5 (2000-2001) står det at ordninger som midlertidig lar de innsatte forlate fengslene er viktige rehabiliterende og normaliserende virkemidler. Skadevirkningene av frihetsberøvelsen blir redusert, isolasjon blir unngått, og det er lettere å ivareta kontakter på ”utsiden av murene” (Ot. prp.5 (2000-2001). Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven):90-96).

Permisjonsordningene er tilsynelatende godt forankret, det er mange argumenter som bygger opp under dem. Med en slik støtte bak ordningene virker det naturlig at de hadde befestet seg i straffegjennomføringen, og fått ”karakter av rettighet” som NOU 1988:37 uttrykte et ønske om. ”Karakter av rettighet” har permisjonsordningene derimot ikke fått.

4.4.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

Adgangen til å få permisjon er etter gjeldende rett en begunstiging. Tap av adgangen til permisjon anvendes relativt hyppig i praksis som reaksjon på disiplinærbrudd fordi den preventive effekt anses stor. Departementet opprettholder derfor forslaget om at permisjonskarantene innføres som en selvstendig reaksjonsform (Ot. prp. nr.5 (2000-2001). Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven):108).

Permisjonsordningene er altså begunstigelser for de innsatte, og det er dermed ikke noen selvfølge at man skal få innvilget permisjoner.

I straffegjennomføringsloven som trådte i kraft i mars 2002, har det blitt innført noen nye administrative og organisatoriske bestemmelser og forandringer. Noen av disse endringene fører til at avgjørelsene om hvem som skal få innvilget permisjon blir flyttet, og siden permisjoner er begunstigelser blir spørsmålet om hvem som har avgjørelsesmyndighet sentralt (Kriminalomsorgens oppbygning slik den er i dag ble omtalt i innledningen og er derfor ikke gjengitt her).

For øvrig inneholder Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) 18.mai 2001 to paragrafer i forbindelse med

permisjonsgjennomføringen; § 33 og § 36. Disse paragrafene angir hvem som kan innvilges permisjoner, hvilke krav som stilles til de innsatte under disse permisjonene, og hvilke reaksjoner som kan gjennomføres ved brudd på bestemmelsene. Selv om det er første gang slike bestemmelser er nedfelt i lovverket, blir ikke paragrafene gjengitt i sin helhet i denne behandlingen. Grunnen er at lovverket her i stor grad bygger på tidligere praksis og rundskriv og derfor ikke innebærer noe skille med tidligere tider. Deler av paragrafene vil derimot bli benyttet for å vise de endringer som faktisk har funnet sted.

Hvilke endringer som har blitt foretatt, både i permisjonsgjennomføringen og i ideologiene bak, er vanskelig å vise ved alene å gjengi offentlige dokumenter. Det er også nødvendig å prøve å fortolke hva som ligger bak offentlig tankegang. Derfor er neste del av kapitlet (4.5 – 4.8.2) viet til en grundigere gjennomgang av dokumentene.

4.5 De første årene med permisjonsordninger

4.5.1 Hvorfor permisjoner?

Hovedgrunnene til at permisjonsordningene ble innført i Fængselsloven var flere. Som tidligere nevnt hadde allerede både Sverige, Danmark og England tatt permisjonsordninger i bruk. Alle de landene, men kanskje spesielt Sverige og Danmark, er land vi er sterkt knyttet til på flere måter. Perspektivene skal ikke trekkes for langt tilbake i denne sammenhengen. Poenget er bare å påpeke at Norge historisk sett har vært underlagt både svensk og dansk lov, og utviklingen av både kriminalitet, lovverk og straffegjennomføring har ofte fulgt samme tendenser som i våre nordiske naboland. Positive erfaringer fra disse landene var et viktig argument for innføringen av permisjonsordningene. I tillegg var nok også egne erfaringer fra arbeidskolen og sikringsanstaltene med på å få innført permisjoner i Fængselsloven.

De innsattes tilstand var et annet sentralt hensyn. Permisjonsordningene ble sett på som et pedagogisk virkemiddel for å behandle de straffedømte (Fængselsloven av 1958:191). 1950- og begynnelsen av 1960-årene var en tid preget av behandlingsideologi. Både forskningsmiljø, og også den internasjonale strafferettspleien var optimistiske på behandlingstankens vegne, og offentligheten i Norge var intet unntak. Fængselsreformkomiteen av 1951 sier, om deres forslag blir vedtatt: ”man har der igjennom fått forholdsvis smidige bestemmelser som kan

tillempes det individuelle behandlingsbehov”(side 136). Fangene skulle behandles slik at de ble lovlydige borgere. Permisjonsordningens spesifikke oppgave var som tidligere nevnt å forberede de innsatte til løslatelsen (Fengselsreformkomiteen av 1951:103). Det synes logisk å anta at denne forberedelsesprosessen først og fremst var tenkt for dem som sonet lange straffer. Innsatte som sitter på korte dommer har akkurat opplevd frihet, og de vil vel derfor ikke ha et like stort behov for forberedelse. Kortere dommer er også lettere å skjule for omgivelsene, og faren for stigmatisering blir dermed mindre. De kortere dommene innebærer som regel også mildere lovbrudd som ligger tettere opp mot akseptert oppførsel, og de fører dermed også til mindre forakt fra omgivelsene rundt.

Det er også mulig at permisjonsordninger kom i bruk som følge av en gryende humanisme. 2. verdenskrig hadde vist verden hvor grusom innesperring kunne være, og en oppmykning av straffegjennomføringen kan ha hentet inspirasjon fra en slik erfaring. I denne sammenhengen kan det legges til at fangeleiren Grini ble, og blir, brukt som fengsel/anstalt (Ila). Hvis noen av disse argumentene er holdbare, vil de antakeligvis også være synlige i gjennomføringen av permisjoner.

4.5.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

Tidligere har vi sett at permisjoner først og fremst ble innført for å unngå utstrakt bruk av avbrytelse eller fremstilling, og for å forberede de straffede på løslatelsen. Permisjoner ble brukt når det ble ansett som formålstjenlig for behandlingen av den dømte. Dette gjaldt først og fremst innsatte som sonet lange dommer. I utgangspunktet ser det ut til at permisjonsordningene var ment for en forholdsvis begrenset gruppe av straffedømte. Resultatet ble imidlertid at administrative regler og praksis gjennomgikk en stadig liberaliseringsprosess i årene som fulgte etter at Fengselsloven ble iverksatt (NOU 1988:37. Ny fengselslov:191). Dermed fikk permisjonsordningene en mer utstrakt bruk enn det Fengselsloven la opp til.

I den første delen av dette kapitlet ble § 34 i Fengselsloven av 1958 sitert. Den paragrafen er den viktigste i Fengselsloven når det kommer til permisjoner. Det er derfor grunn til å se nærmere på den. Første del lyder: ”En innsatt kan etter nærmere regler tilståes en kortere permisjon når særlige og vektige grunner taler for det, og det ikke er grunn til å anta at permisjonen vil bli misbrukt”. ”Særlige” og ”vektige”

grunner er uttrykksmåter som vi finner igjen også i dagens straffegjennomføringslov. Dette er kompliserte og mangetydige ord som åpner for fortolkning. Hva er ”særlige” og ”vektige” grunner? Hva er disse grunnene ”særlige” og ”vektige” i forhold til? Hvem bestemmer hva som er ”særlige” og ”vektige” grunner, og hvorfor er det akkurat disse som bestemmer? Hvordan blir ”særlige” og ”vektige” grunner bestemt? Det er for omfattende å gå i detalj på alle disse spørsmålene her, men det synes nødvendig å påpeke at hvem som har makt til å definere situasjonen vil være av sentral betydning for situasjonens utfall.

Det neste problemet med § 34 knytter seg til hvordan det er mulig å vite om det er ”grunn til å anta at permisjonen vil bli misbrukt”. Slike antagelser vil nødvendigvis knytte seg til forkunnskaper til den dømtes person og handlinger. Tidligere kapitler har vist at det knytter seg stor usikkerhet til forutsigelser om fremtidig oppførsel, både moralsk og praktisk usikkerhet, og det er derfor grunn til å spørre seg om det var/er hensiktsmessig å ha formuleringer av denne typen i et lovverk.

I NOU 1988:37 står det (om Fængselsreformkomiteen av 1951): ”Selv om komiteen ikke sier det direkte kan det legges til grunn at permisjonsordningen ble innført på bakgrunn av datidens (og komiteens vekt på) humanisme og behandlingstankegang” (191). Dette sitatet sier en del om bakgrunnen for de første årene med permisjonsordninger, og egner seg derfor som en foreløpig avslutning av behandlingen av den tidsepoken. I løpet av tida frem til Kriminalmeldingen i 1978 forandret både ideologier og praksis seg kontinuerlig, selv om mye av det samme tankegodset og de samme forklaringene på permisjoner og fengsel holdt stand. Hvilke forandringer meldingen innebar, er det neste som har blitt behandlet.

4.6 Kriminalmeldingen: 70-årenes kriminalpolitikk

4.6.1 Hvorfor permisjoner?

Etter behandlingstankens ”fall” i løpet av 1960-årene, måtte det offentlige tenke nytt i forhold til gjennomføring av straff. Kriminalmeldingen var et resultat av denne nytenkingen. Meldingen sier at frihetsstraffen er: ”...når man ser på dens praktiske resultater, et lite tilfredsstillende kriminalpolitisk virkemiddel”(St. meld. nr.104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:20). Med andre ord var det på tide å forandre

straffegjennomføringen. I meldingen står det for øvrig også at Justisdepartementet mener at for å oppnå de grunnleggende målsettinger i meldingen, kreves det en ny straffelov (96). Både individualprevensjonen og allmennprevensjonen blir dessuten sterkt kritisert. Kritikken av individualprevensjonen, i form av behandling, har blitt omtalt tidligere. Om allmennprevensjonen sier meldingen: ”Som nevnt bygger læren om allmennprevensjon i stor grad på antagelser om sosiale sammenhenger, ikke på holdbart vitenskapelig materiale” (29).

Straffesystemet skulle være i samsvar med våre humane tradisjoner (6). Humanistiske verdier var dermed viktige. Styrkede permisjonsordninger var sentrale for en mer human straffegjennomføring. Hvordan kommer så denne humanismen til syne når det gjelder permisjonsordningene? Kriminalmeldingen legger større vekt på å bryte fangenes isolasjon fra omverdenen enn tidligere offentlige arbeider. Kontakt med det øvrige samfunn ses på som en nødvendighet. Både økt bruk av åpne anstalter og økt bruk av permisjoner er betydningsfulle tiltak for å utvide de straffedes samfunnskontakt.

Et annet argument for bruk av flere permisjoner var den voksende dannelsen av en slags ”fangekultur”. Gjennom flere rapporter og fagbøker innenfor fengselsfeltet ble det offentlige gjort oppmerksom på at fengsler muligens også kunne ha en direkte negativ effekt på de innsatte (for eksempel Goffman 1967 og Galtung 1959). ”Fengselsmiljøet kan ofte i seg selv bidra sterkt til å fremme ny kriminalitet. Det etableres nye kontakter som legger grunnlag for fortsatt kriminalitet etter løslatelsen” (St. meld. nr.104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:112). Dette sitatet viser at det offentlige hadde blitt oppmerksom på fengslets negative effekter (institusjonalisering, prisonisering og diskulturasjon). Permisjonsordningene var tenkt å motvirke disse effektene.

Kriminalmeldingen var et svært avbalansert dokument etter tiden å dømme. Mange debatter om fengselstraff og bruken av permisjoner har vært preget av tanker om hevn på lovbrøyteren. Med Kriminalmeldingen ble det gjort et forsøk på å ”gi et grunnlag for en mer nøktern debatt basert på bredere innsikt og med forståelse for mangelen på enkle løsninger” (St. meld. nr.104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:5). Forsøket var i stor grad vellykket, men det betyr ikke, som tidligere nevnt, nødvendigvis at Kriminalmeldingen umiddelbart fikk store konsekvenser. Hva slags tanker meldingen inneholdt om gjennomføringen av permisjonsordningene, skal jeg nå ta for meg.

4.6.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

Som det ble antydnet i forrige del av kapitlet inneholder Kriminalmeldingen ikke detaljerte beskrivelser av hvordan permisjonsordningene tenkes gjennomført.

Meldingen er mer å anse som et innlegg i den kriminalpolitiske debatten enn som et forslag til, eller utredning av, en ny straffegjennomføring. På bakgrunn av meldingens innhold er det likevel mulig å si noe om hva den legger til rette for i gjennomføringen av permisjonsordningene.

Kriminalmeldingen åpnet for en utvidet bruk av permisjoner. Ønsket om å redusere graden av isolasjon, unngå prisonisering, og å forberede den straffede på løslatelsen kan vanskelig tolkes annerledes. Permisjonsordningene var i så måte tenkt å være en enda viktigere del av straffegjennomføringen enn de hadde vært tidligere. Dette kan ses på som et første offentlig skritt for å gjøre permisjonsordningene mer allmenne. Ordningene skulle ikke bare være der for et mindretall.

Ovenfor ble spørsmålet om fengselsvesenets evne til å forutse misbruk av permisjonsordningene tatt opp. Kriminalmeldingen stiller store spørsmålstegn til slike forutsigelser. ”I hovedsak er det Justisdepartementets oppfatning at forutsetningen om at man skal kunne forutsi farlige lovbrudd med bakgrunn i tidligere kriminalitet og personlighetsvurdering bygger på et nokså tvilsomt grunnlag” (St. meld. nr.104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:131). Det kan her synes som Justisdepartementet mener at det bør foretas en endring i gjeldende praksis når det gjelder permisjoner. Færre innsatte bør med andre ord nektes å benytte seg av slike ordninger. Permisjonsordningene kan sies å ha tatt et skritt i retning av å bli en rettighet for de innsatte. Selv om Kriminalmeldingen ikke går så langt som å foreslå en slik rettighet, blir det tatt opp ti år senere, nemlig i NOU 1988:37. *Ny fengselslov*.

4.7 Slutten av 1980-årene: forslag til ny fengselslov

4.7.1 Hvorfor permisjoner?

Også utvalget bak utredningen *Ny fengselslov*, utgitt i 1988, er kritiske til behandlingstanken. ”Etter hvert som behandlingsideologien har tapt terreng har spørsmål vedrørende bruk av fengselsstraff og fengselsstraffens utforming endret karakter fra mer faglige til politiske spørsmål” (NOU 1988:37. *Ny fengselslov*:13).

Behandlingsideologien taper altså fortsatt terreng. Hvordan en tanke som det ble tatt totalt avstand fra for et tiår siden, også av de offentlige instanser, kan få enda mindre oppslutning i slutten av 1980-årene er et interessant spørsmål. Å svare på det spørsmålet ligger imidlertid utenfor denne oppgavens område. Her er sitatet om behandling bare tatt med for å understreke at det i alle fall ikke er en slik ideologi som preger det offentlige i det aktuelle tidsrommet.

Andre halvdel av det nevnte sitatet er for øvrig verdt å betrakte nærmere. Her står det at spørsmål om fengselsstraff og fengselsstraffens utforming går i retning av å bli mer politiske på bekostning av det faglige. Kan denne vektleggingen av det politiske ses i sammenheng med vektleggingen, og gjenoppblomstringen, av rettferdighetsteoriene? Kom rettferdighetsbetraktningene tilbake nettopp fordi de innebar politisk ”salgbare” argumenter?

Uansett er det rettferdighetstanker og normalisering som preger utredningen fra 1988. Permisjonsordningene er i bruk blant annet fordi de skal medvirke til å gjøre de innsatte ”normale”. Etter et fengselsopphold skal de tidligere fangene være i stand til å fungere i samfunnet som ”vanlige” borgere. Utredningens behandling av normalisering og ”det normale” minner om såkalt selvrefererende inkonsistens. Det må jo virke mot sin hensikt å fokusere slik på normalisering. Ved å skrive at noen skal normaliseres påstås det jo til en viss grad at disse ”noen” er unormale, og om disse ”noen” blir omtalt, og oppfatter seg, som unormale, blir det vanskeligere å gjøre ”noen” ”normale”. Utredningen synes her å ta lite hensyn til det tidligere nevnte skillet mellom en handling og en person. På denne måten skapes det også et kunstig skille mellom ”oss”, de ustraffede, og ”de andre”, nemlig de innsatte. Uansett hvordan skillet skapes er det dette skillet permisjonsordningene skal være med på å viske ut.

Selv om ikke NOU 1988:37 førte til endringer i fengselsloven, inneholdt den, i motsetning til blant annet Kriminalemeldingen, konkrete forslag til endringer av permisjonsgjennomføringen. Utredningen om ny fengselslov hadde også flere ideer til hvordan gjennomføringene skulle foregå, som ikke endte opp i konkrete forslag. I de neste avsnittene er det ideene NOU 1988:37 hadde om gjennomføringen av permisjonsordningene som blir behandlet.

4.7.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

Tidligere har det blitt nevnt at komiteen bak utredningen var av den oppfatning at permisjonsordningene burde få karakter av rettighet. Videre sier utvalget at ”Intensjonen med ordningen er blant annet at fangene regelmessig skal gis anledning til kontakt med det øvrige samfunnet” (NOU 1988:37. Ny fengselslov:23). For å bedre denne kontakten med samfunnet, ble det foreslått å utvide omfanget av permisjonsordningene. Permisjoner skulle kunne innvilges etter at en fjerdedel av straffen, dog minst fire måneder, var sonet. I tillegg ble det foreslått at ordinær permisjon kunne gis 24 døgn i året, mot 18 døgn i året i Fengselsloven. Permisjonsordningene var tilsynelatende i medvind.

Med det vi tidligere vet om permisjonsordningene på slutten av 1980-tallet, kan vi med andre ord si at gjennomføringen skulle utvides både ved å innvilge flere permisjoner og også ved å forlenge den totale permisjonstiden. I praksis var det imidlertid liten forandring å spore, og forslagene førte ikke til de store forandringene. Ingen lovendringer ble gjort.

De offentlige holdninger til permisjoner virket derimot å være styrket med tanke på permisjonenes posisjon i straffegjennomføringen. Verken Fengselsloven av 1958 eller Kriminalmeldingen fra 1978 hadde i særlig grad omtalt permisjoner spesielt, og NOU 1988:37s eksplisitte omtale av disse må ses som et tegn på at deres stilling i gjennomføringen av straff ble ansett for å være av økende betydning.

På bakgrunn av utviklingen i de offentlige dokumentene, med deres stadig økende vekt på permisjonsordninger, virker det naturlig å anta at stadig flere fikk nytte godt av slike avbrekk fra soningen, og at permisjoner ble en helt naturlig del for de fleste i forbindelse med soningen. Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) som trådte i kraft i januar 2002 er derimot ikke like entydig, og de offentlige dokumentene i tilknytning til denne loven er behandlet nedenfor.

4.8 Permisjonsordningene i et nytt årtusen

4.8.1 Hvorfor permisjoner?

Permisjoner er noen av de viktigste tiltakene straffegjennomføringsloven har for at fangene skal holde kontakt med familie og samfunn utenfor fengselstilværelsen. ”Opprettholdelse av kontakt med familie og annet nettverk er (også) av betydning for en vellykket rehabilitering og for å kunne muliggjøre ordnede forhold ved løslatelse” (Ot. prp. 5 (2000-2001). Om lov om gjennomføring av straff mv.(straffegjennomføringsloven):90). Rehabilitering er med andre ord en av permisjonsordningenes viktigste funksjoner. Ideologien om fangenes rehabilitering er her tydelig tilbake i det offentlige rom. Med støtte fra diverse amerikanske og canadiske undersøkelser som viser oppløftende resultater når det gjelder straffens rehabiliterende effekt, mener Justisdepartementet: ”Departementet ser at behandlingen kan bidra til å redusere faren for nye straffbare handlinger” (Ot. prp. 5 (2000-2001). Om lov om gjennomføring av straff mv.(straffegjennomføringsloven):117). Individualprevensjonen blir tillagt stor betydning. I tillegg er også trygghet for samfunnet et viktig argument i permisjonsdiskusjonen.

Argumentet om samfunnstrygghet kan brukes både til å forsvare og å angripe permisjonsordninger. En innsatt som har hatt jevnlig kontakt med samfunnet har lettere for å omstille seg ved løslatelse, men det er også mulig å si at samfunnet er tryggere dersom mennesker som har begått kriminelle handlinger, ikke blir sluppet ut fra fengslene i det hele tatt. Poenget her er at formuleringene i de offentlige dokumentene kan tolkes på flere måter, og at straffegjennomføringen raskt kan tilpasses politiske strømninger. Dette kan være vel og bra for justispolitikere, men innebærer alvorlige problemer for de innsattes rettssikkerhet.

Med den tidligere omtalte straffegjennomføringsloven kom de første lovendringer med tanke på gjennomføringen av straff siden Fengselsloven av 1958. Tiden var kanskje inne for forandring. Hva disse forandringene førte til, kommer frem når gjennomføringen av permisjonsordningene blir gått etter i sømmene.

4.8.2 Hvordan skal permisjonsordningene gjennomføres?

Den nye straffegjennomføringsloven skiller seg, som tidligere nevnt, fra Fængselsloven av 1958 på flere områder. Blant annet har beslutninger om å innvilge permisjoner til straffede som soner lange dommer blitt overført fra den sentrale ledelse over til de lokale fengslene. Tidligere var hovedregelen at Fængselsstyret tok beslutningen i saker der en dom var på mer enn tre år. Etter dagens lovverk tar den sentrale ledelsen nesten ingen beslutninger. I tilfeller der den domfelte har fått straff på minst ti år blir det nye regionale nivået beslutningstaker, men ellers er det lokalt nivå som innvilger permisjoner. Det finnes selvsagt unntak fra disse reglene, men disse blir ikke omtalt nærmere her.

Konsekvensen av den omtalte forandringen i lovverket er, i første omgang, at flere beslutninger tas på lokalt nivå. Antakeligvis vil denne endringen få konsekvenser for gjennomføringen av permisjonsordningene, og det kan være interessant å se litt på hva som kan tenkes å skje.

Beslutningstakerne i permisjonssaker vil etter straffegjennomføringsloven generelt sett ha et nærere "forhold" til personen de skal vurdere for permisjon. Tanken er at jo dypere kjennskap Kriminalomsorgen har til fangen, desto bedre grunnlag har den for å treffe en rettferdig avgjørelse om permisjoner. Den tankegangen bygger på en ide om fangen som et objekt med klart identifiserbare egenskaper, og Kriminalomsorgens tilsatte som objektive "dommere". I denne sammenhengen kan de offentlige dokumentene kritiseres for å vie liten oppmerksomhet til en diskusjon om det nødvendigvis er slik at større nærhet til "objektet" alltid gir en mer rettferdig avgjørelse. Er det ikke slik at Kriminalomsorgens tilsatte også kan bli preget av rykter, private oppfatninger om innsatte, press fra det offentlige, press fra samfunnet, manipulasjon og så videre? Og kan det ikke dermed bli tilsvarende vanskeligere å treffe rettferdige avgjørelser under slikt press? Jeg vil hevde at fangenes rettssikkerhet her kan være i fare.

De offentlige instansers syn på bruken av permisjoner har, som det er vist ovenfor, gjennomgått flere forandringer siden ordningene ble innført. Hvilke konsekvenser disse forandringene har fått for de innsatte blir tatt opp senere, men først kommer en oppsummering og noen svar på spørsmålene som ble stilt i innledningen av dette kapitlet.

”Hvilke historiske og ideologiske perspektiver ligger bak innføringen og gjennomføringen av permisjonsordningene?”.

Permisjonsordningene ble innført ved lov i 1958. Erfaringer fra våre naboland Danmark og Sverige, og også England, hadde vist at permisjoner kunne ha positiv effekt på de innsatte. I Norge hadde permisjoner blitt brukt ved arbeidsskolen og ved flere sikringsanstalter, og tiden var moden for å utvide bruken til også å gjelde fengslene.

Permisjonene skulle skape en mer hensiktsmessig praksis, sørge for at soningen ikke førte med seg større innskrenkninger enn nødvendig, og de skulle som et ledd i behandlingen av den innsatte, gjøre ham/henne forberedt på løslatelsen. At straffen ikke skal føre med seg større innskrenkninger enn nødvendig, og at forberedelse til løslatelsen er viktig, har vært sentrale argumenter for permisjonsordningene i tiden siden innføringen. Behandlingsideologien ble det derimot tatt sterk avstand fra på 1970 og 1980-tallet. Da stod tanker om humanisme, men også etter hvert rettferdighetsbetraktninger, sentralt. Individualprevensjon og allmennprevensjon ble kritisert. De absolutte straffeteorienes (rettferdighetstankene) inntog var en naturlig konsekvens av de relative straffeteoriene (individualprevensjon og allmennprevensjon) hadde mistet sin oppslutning. I tillegg til samfunnets sikkerhet gjennom blant annet uskadeliggjøring, legger den nye straffegjennomføringsloven stor vekt på individualprevensjonens rehabilitering. De relative straffeteoriene er tilbake, nå i kombinasjon med rettferdighetsbetraktninger.

Det er for øvrig viktig å legge merke til at økt kontakt med samfunnet og vedlikehold/bygging av nettverk gjennom hele perioden har vært et sentralt argument for permisjonsordningene. Integrasjonen er en viktig del av rehabiliteringen. Problemet med denne tankegangen og begrepsbruken er at rehabilitering gjennom integrasjon krever et samfunn som er villig til å være med på denne integreringsvirksomheten. ”Den som skal integreres kan bare integreres når fellesskapet eller samfunnet er villig til og har et opplegg for å innlemme personen i felles virksomheter. Det mange fanger møter er det motsatte: Utstøtning og stempling.” (Hammerlin 1994:16).

”Hvilke forandringer har skjedd med loven og i organiseringen av gjennomføringen?”

For det første har lovverket blitt betraktelig mer utfyllende siden straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Fengselsloven av 1958 hadde svært få bestemmelser som omhandlet permisjonsordningene. Fengselsvesenet er dessuten omorganisert, og inneholder nå tre nivåer for avgjørelser (sentralt, regionalt og lokalt) istedenfor to. Lovendringer har ført til at de aller fleste beslutninger om innvilgelse av permisjoner nå blir tatt på lokalt nivå.

Fra permisjonsordningenes spede begynnelse og frem til 1970 og 1980-årene, fikk ordningene en stadig viktigere plass i straffegjennomføringen. I motsetning til den utviklingen understreker straffegjennomføringsloven at permisjoner er en begunstivelse, ikke noe de innsatte har krav på. Dette er en del av en ny progresjonsordning der fangene skal få bedre soningsforhold hvis de oppfører seg bra og hvis ”sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det”.

Det har dermed skjedd en dreining i hvem det offentlige vil skal få benytte seg av permisjonsordningene. Da ordningene ble innført var de først og fremst tenkt å hjelpe innsatte med lengre dommer. Etter hvert ble ordningene ”myknet opp” og utvidet til å gjelde flere og flere. I dag vil derimot god oppførsel og et ”pent” rulleblad være nøkkelen til å få innvilget begunstigelsen permisjon. Vekten på samfunnets trygghet tilsier en slik praksis. Det sier seg selv, i alle fall til en viss grad (selv om straff og alvorlighet er vanskelig å sammenligne), at innsatte som soner lengre dommer har begått mer alvorlige forbrytelser. Samfunnmessige hensyn vil dermed minske deres sjanser til å få innvilget permisjoner betraktelig.

Straffegjennomføringslovens formuleringer er også svært vage og åpner for utstrakt bruk av skjønn. I tillegg kan det være slik at avgjørelser om permisjoner ofte blir tatt av personer med empatier eller antipatier overfor de straffede, og dette fører til en svært vanskelig situasjon for de innsatte.

5 Permisjonsordningenes omfang

Det finnes mange eksempler på at man har nedlagt mye mental skrivebordsenergi i å finne forklaringer på fenomener som man senere har måttet innse slett ikke eksisterer, eller som har vært noe helt annet enn det man i utgangspunktet trodde. Det er derfor en god leveregel å fremskaffe dokumentasjon for at noe faktisk forholder seg slik man tror. (Skog 1998:14)

Hovedhensikten med kapitlet er å gi et bilde av permisjonsordningenes omfang, og hvor ofte permisjonsvilkår blir brutt. Jeg vil fremskaffe dokumentasjon på hvordan permisjonsordningene forholder seg. I tillegg er det et poeng å beskrive utviklingen over tid. Når generelle tendenser skal beskrives, er det nødvendig med et tallmateriale av en viss størrelse. Fordelen med statistikkene er her at endringer i de bestemte variablene kan slås fast med stor grad av sikkerhet. En av ulempene er at det kan være vanskelig å finne ut hvorfor endringer har inntruffet.

Grunnen til at denne bruken av statistikk ikke ble behandlet i metodekapitlet er at tabellene bare er tatt med for å illustrere omfanget av permisjonsordningene. De er ikke en del av en større kvantitativ analyse. Jeg vil likevel si litt om tabellene og deres innhold før de blir presentert.

Kapitlet inneholder fire tabeller (Tabell 1, 2a, 2b og 3). Tabellene viser permisjonsordningenes omfang i tre forskjellige perioder. Den første perioden strekker seg fra 1960 til og med 1979, den andre fra 1992 til og med 1996, og den tredje fra 2002 til og med 2004. Tabell 1 dekker permisjonsordningene nesten helt fra de første permisjoner ble innvilget. Omfanget og utviklingen de første årene vil kunne si noe om motivene bak permisjonsordningene, og det er derfor nyttig å presentere tall fra den perioden. Videre er det nødvendig å drøfte tall fra tiden rett før og etter straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Tall fra disse periodene må brukes dersom eventuelle endringer som følge av den nye loven skal fanges opp. Her kan det skytes inn at statistiske endringer ikke nødvendigvis er forårsaket av endringer i praksis, og at det derfor, i forbindelse med disse statistikkene som med alle andre, er nødvendig å diskutere årsakene til de statistiske endringene.

5.1 Permisjonsordningenes første år

De eldste permisjonsstatistikkene jeg har funnet viser tall helt tilbake fra 1960, et snaut år etter at permisjoner ble innlemmet i straffegjennomføringen i 1959. Tallene viser årlige gjennomsnitt for permisjoner og svikt i de angitte tidsrom.

Tabell 1.

Årstall	1960-1964	1965-1969	1970-1974	1975-1979
Antall permisjoner	1171	940	1566	2680
Svikt i %	8,2%	6,3%	6,4%	10,5%

(Kilde NOU 1988:37. Ny fengselslov:194)

På grunn av at permisjonsordningene i denne perioden var i en oppstartsfase, og omfanget dessuten var forholdsvis lite, er det ikke en svakhet at tallene her er gjengitt som årlige gjennomsnitt. Tallene skal ikke brukes til omfattende matematiske analyser, bare til å illustrere tendenser, og er derfor presise nok.

Tabellen viser at det i perioden i 1960-1964 i gjennomsnitt ble gitt 1171 permisjoner årlig. Antallet permisjoner sank i den neste femårsperioden, for deretter å stige ganske kraftig i de to påfølgende. I perioden 1975-1979 ble det gjennomsnittlig gitt cirka 129 % flere permisjoner årlig enn fra 1960-1964.

Det er to egenskaper ved det totale antall permisjoner i tabell 1 det er verdt å se nærmere på. Det første er nedgangen i innvilgede permisjoner fra den første perioden (1171 i 1960-1964) til den neste (940 i 1965-1969). I utgangspunktet virker det naturlig at antallet permisjoner ville få en svak økning de første årene, for deretter å stabilisere seg. Det er flere grunner til det. Ved innføringen av nye straffegjennomføringstiltak, er det naturlig at det utvises forsiktighet. Store forandringer har en tendens til å medføre motreaksjoner, spesielt på sensitive områder som behandling av innsatte, og en "mild" start ville derfor vært å forvente. Med tanke på at permisjonsordningene i Fengselsloven av 1958 i stor grad ble tilgjengelige for å skape en mer "hensiktsmessig" praksis er det påfallende at det totale antallet permisjoner faller etter innføringen. Det er ingen grunn til at praktiske årsaker som i den første perioden talte for permisjoner, skulle tale mot slike permisjoner i årene mellom 1965 og 1969. Reaksjoner fra samfunnet kan være en forklaring, men fordi

permisjonsantallet steg kraftig det neste tiåret, er slike reaksjoner neppe hele årsaken. I så fall vil det si at det oppstod en motstand mot permisjonsordningene som prinsipp, og at denne motstanden avtok fordi gjennomføringen og dens effekter ble oppfattet som positive. Det er imidlertid tvilsomt om opinionens syn påvirker gjennomføringen i så markant grad.

Sviktprosenten er også en mulig forklaring på svingningene i permisjoner. Svikt omfatter alle oppdagede brudd på permisjonsvilkår. Disse vilkårene dreier seg for eksempel om rusfrihet, meldeplikt og tilbakekomst til avtalt tid, og er bestemt i forkant av permisjonene. En sviktprosent på 8,2 kan ha blitt ansett som for høy. Nyere tall som jeg skal legge frem senere viser både høyere permisjonstall og lavere svikt, og styrker i så måte svikt som forklaring. Forøvrig står det i ”NOU 1988:37. Ny fengselslov” at det var lavere svikt på lengre soninger (NOU 1988:37. Ny fengselslov:194).

Den andre egenskapen med tabell 1 jeg mener er spesielt interessant, er den kraftige økningen på 1970-tallet. Med bakgrunn i oppgangen, vil jeg anta at det gjennom hele tiåret ble innvilget stadig flere permisjoner, selv om disse gjennomsnittstallene ikke får frem en slik økning. Hva var det så som bidro til denne økningen? Antallet innsatte kunne vært et mulig svar, flere permisjoner per innsatt et annet. Permisjonsøkningen er imidlertid av en slik dimensjon at disse forklaringene umulig kan være holdbare. Både offentlige dokumenter og aktuell forskning fra 1970-tallet viser dessuten stor skepsis til behandlingstanken, og det er dermed også usannsynlig at det er troen på rehabilitering som har ført til permisjonsøkningen.

Kriminalmeldingen (St. meld. 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken) gir indikasjoner på at ideologiske endringer hadde funnet sted. Selv om behandlingstankegangen holdt på å bli forlatt, var det viktig å ta vare på den humaniseringen den innebar (St. meld 104, 1977-78. Om kriminalpolitikken:12-13). Vektleggingen av permisjoner som forberedelse til løslatelsen var også forsterket fra offentlig hold siden Fengselsloven trådte i kraft.

5.2 Permisjonsordningene i tiden før straffegjennomføringsloven

På begynnelsen av 1990-tallet ser vi (tabell 2a og 2b) at antallet permisjoner har økt betraktelig. Tabell 2a viser omfanget av permisjoner og svikt fra 1992 til 1996.

Tabellen tar hensyn til soningsform. I tabell 2b er det ikke tatt hensyn til soningsform.

Denne tabellen er med for å gjøre sammenlikning med tabell 1 mulig.

Tabell 2a.

Årstall	Åpen anstalt		Lukket anstalt	
	Innvilgede permisjoner	Svikt	Innvilgede permisjoner	Svikt
1992	9040	62 (0,69%)	5907	174 (2,95%)
1993	10220	83 (0,81%)	4339	120 (2,77%)
1994	11437	67 (0,59%)	4672	148 (3,17%)
1995	10708	77 (0,72%)	4404	131 (2,97%)
1996	9948	67 (0,67%)	3856	169 (4,38%)

(Bygger på tall fra: St. meld. 27 (1997-98). Om kriminalomsorgen:37)

Tabell 2b.

Årstall	Totalt antall innvilgede permisjoner	Svikt (i %)
1992	14947	1,58
1993	14559	1,40
1994	16109	1,33
1995	15112	1,38
1996	13804	1,71

(Bygger på tall fra: St. meld. 27 (1997-98). Om kriminalomsorgen:37)

Tabell 2a viser at det er stor forskjell i sviktprosenten mellom permisjoner fra åpen anstalt og permisjoner fra lukket anstalt. Det forekommer, også i absolutte tall,

oftere svikt ved permisjoner fra lukket anstalt. Dette til tross for at langt flere permisjoner blir innvilget til innsatte som soner i åpen anstalt. Imidlertid er det jo slik at det gjerne er innsatte med lang dom som soner i lukket anstalt. Lang dom betyr at innsatte har begått mange og/eller alvorlige forbrytelser tidligere, og det er vel derfor ikke så overraskende at sviktprosenten er noe høyere for den gruppen. Uansett har svikten gått fra å være høyere for korte soninger til å bli høyere ved de lange.

Fra 1992-1996 viser tabell 2a at permisjonssvikten ved de åpne anstaltene er stabil, både i prosent og i absolutte tall (0,69 % og 62 i 1992, og 0,67 % og 67 i 1996). Ved permisjoner fra lukket anstalt er det derimot skjedd en forandring. Det absolutte antallet svikt ved permisjoner fra lukket anstalt har ikke forandret seg så mye (fra 174 i 1992 til 169 i 1996). Antallet innvilgede permisjoner har derimot gått ned fra 5907 i 1992 til 3856. Nedgangen i antallet permisjoner gjør at sviktprosenten er steget fra 2,95 % til 4,38 %. Disse tallene kan tyde på at det har vært gjort et mislykket forsøk på å forutsi høyrisikopersoner. Dersom nedgangen i innvilgede permisjoner var ment å ramme alle grupper innsatte likt, burde sviktprosenten vært forholdsvis stabil. Kanskje har de minst "farlige" innsatte på lengre dommer blitt nektet permisjoner. Oppgangen i sviktprosenten kan selvfølgelig også komme av en endret sammensetning av innsatte i fengslene. Miljøet kan ha blitt tøffere og kulturen endret.

Til tabell 2b vil jeg først og fremst påpeke den drastiske økningen i det totale antallet permisjoner når den sammenliknes med tabell 1. Det blir gjennom hele perioden tabell 2b dekker gitt mer enn fem ganger så mange permisjoner som det ble gitt på det meste i tabell 1(1975-1979). Sviktprosenten er derimot kraftig redusert. Det kan bety at kriminalomsorgen har fått et bedre verktøy for å unngå å gi permisjoner til høyrisiko personer.

For øvrig synes jeg det er interessant å merke seg at sviktprosenten er lavest der det totale antallet permisjoner er på topp. Av hensyn til de innsattes tilvenning til samfunnet under soning kan dette indikere at det kan bli gitt flere permisjoner uten store samfunnsmessige konsekvenser. Her kan jeg legge til at tabellene ikke sier noe om hva slags type svikt som blir begått, og i den forstand er det vanskelig å si noe nærmere om sosiale konsekvenser for samfunnet.

5.3 Permisjonsordningene i tiden rundt straffegjennomføringslovens ikrafttredelse

Straffegjennomføringsloven trådte i kraft 2.3.2002. Den er med andre ord forholdsvis ny. Det er derfor ikke sikkert om ny praksis er ordentlig gjennomført, eller om det er mulig å oppdage statistiske endringer allerede. Dersom tallmaterialet skulle vise forandring, er det derimot heller ikke sikkert at lovendringen er årsaken. Generelle tendenser kan være årsaken til oppganger og nedganger i antall innvilgede permisjoner, og oppgang og nedgang i permisjonssvikten. De ferskeste permisjonstallene vil likevel kunne si noe om utviklingen i bruken av ordningene, og er derfor presentert og diskutert nedenfor.

Tabell 3

Årstall	Antall innvilgede permisjoner	Uteblivelser	Uteblivelser (i %)
2002	25482	122	0,48
2003	26329	100	0,38
2004*	21897*	99*	0,45*

(Bygger på tall fra: Kriminalomsorgen Årbok 2003 – med statistikk:28)

*(2004-tall bygger på foreløpige beregninger fra KRUS)

Det første som skiller tabell 3 fra tabell 2b er antallet innvilgede permisjoner. Fra 1996 til 2002 er antallet nesten fordoblet. Kriminalomsorgen har gått fra å innvilge 13804 permisjonssøknader i 1996 til 25482 i 2002. Økningen er formidabel, og en utvidelse i permisjonsrettighetene ser her ut til å ha funnet sted. Det finnes imidlertid ingen slik utvidelse i lovverket og fenomenet må dermed forklares på andre måter (Det kan tenkes at lengden på permisjonene er gått ned, og at økningen dermed kan forklares med flere kortere permisjoner, men jeg har ikke funnet noe som tyder på en slik forklaring.). Avgjørelsesmyndigheten i permisjonssaker har derimot gjennomgått forandringer, og slike forandringer kan forklare den store økningen. Det kan heller ikke utelukkes at permisjoner etter hvert har blitt mer akseptert som en

nyttig del av straffegjennomføringen, og at bruken dermed stadig blir utvidet. Den lave svikten fra tidligere år kan også forklare økt bruk.

I tabell 3 er det ikke lenger ”svikt” som er måleenheten for brudd på vilkår under permisjoner. Den nye måleenheten er ”uteblivelser”. Uteblivelser viser bare tilfellene der den innsatte ikke møter opp til avtalt tid etter en permisjon, og tar dermed ikke hensyn til brudd på andre vilkår. En nøyaktig sammenligning mellom disse tallene blir derfor vanskelig, men de er likevel viktige å presentere for å beskrive permisjonsordningenes utvikling.

Legger vi sammen svikttallene for åpen og lukket anstalt i tabell 2a ser vi at svikten i perioden 1992-1996 aldri er lavere enn 203 (1993). I 2002 var det 122 uteblivelser, altså 81 under svikttallet fra 1993, på tross av at det ble innvilget nesten 11000 flere permisjoner. Med tanke på den store økningen i det totale antallet innvilgede søknader er det meget usannsynlig at det har vært økning i svikten. Alle årene i tabell 3 viser en uteblivelsesprosent på under 0,5. 2003 var det beste året i permisjonsordningens historie når det gjelder antallet uteblivelser. Andelen permisjoner som blir gjennomført på reglementert måte har aldri vært så høy som den er i dag.

På grunn av den gode gjennomføringen (vurdert ut ifra uteblivelser) av permisjonsordningene er det derfor svært overraskende at antallet innvilgede permisjoner sank med over 4000 fra 2003 til 2004. Hva førte til denne nedgangen? Antallet innsatte har i de senere år vært forholdsvis stabilt, eventuelt med en svak økning år for år. Sammensetningen av innsatte viser heller ikke drastiske forandringer fra et år til et annet. Forandringer i fangebefolkningen gir dermed ikke svar på hvorfor det ble innvilget færre permisjoner. Kanskje kan nedgangen ha sammenheng med omstendigheter som inntraff sensommeren 2004: En person med tilknytning til et miljø kjent for organisert kriminalitet begikk et væpnet ran under en permisjon. Denne hendelsen, som ofte blir omtalt som Akerbrygge-ranet, men også andre mindre alvorlige hendelser, førte til et stort press på Justis- og politidepartementet. Departementet sendte også ut et rundskriv til fengslene der de oppfordret til en strengere bruk av det foreliggende lovverk, spesielt i forbindelse med de ”tyngste kriminelle”.

En annen forklaring på nedgangen fra 2003 til 2004 kan være at straffegjennomføringsloven er strengere enn tidligere bestemmelser, og at endringer som er foretatt etter ikrafttreddelsen først viser seg i statistikken for 2004.

Forøvrig er det interessant å legge merke til at både i tabell 2a og 2b, og i tabell 3, går sviktprosenten (uteblivelser) opp når permisjonsantallet går ned (fra 1995 til 1996, og fra 2003 til 2004). Dette kan være utslag av tilfeldigheter, men det er verdt å legge merke til siden mye tyder på at svikten generelt blir mindre og mindre.

Tabellene opererer med litt forskjellige måleenheter, og jeg vil derfor knytte et par kommentarer til disse. I Tabell 1 måles både det totale antallet permisjoner, og den totale svikten, i årlig gjennomsnitt beregnet ut i fra femårsperioder. De andre tabellene bruker eksakte tall per år. Eventuelle årlige svingninger er derfor litt vanskeligere å kommentere i Tabell 1. Generelle tendenser vil for øvrig være (minst) like synlige. Tabellene skiller seg også fra hverandre når det gjelder hvordan de angir "mislykkede" permisjoner (en "mislykket" permisjon er i denne sammenhengen et brudd på permisjonsvilkår som fanges opp i Kriminalomsorgens statistikker, og har ingen ting å gjøre med permisjonens øvrige funksjoner). Tabell 1, 2a og 2b bruker "svikt", mens Tabell 3 bruker "uteblivelser". "Svikt" kan her defineres som alle typer oppdagede brudd på permisjonsvilkår, mens "uteblivelser" bare angir permisjoner der den innsatte ikke har kommet tilbake til fengslet til rett tid. Tabellene er dermed ikke direkte sammenlignbare, men gir likevel gode indikasjoner på omfanget av problemer knyttet til gjennomføringen av permisjoner.

Dette kapitlet viser at antallet innvilgede permisjoner har økt kraftig fra ordningenes spede begynnelse i 1959 og frem til i dag. Fra 1960 til 1964 ble det i gjennomsnitt gitt 1171 permisjoner i året, mens de foreløpige tallene fra 2004 viser at det da ble innvilget 21897 slike. Økningen tyder på at permisjoner er blitt mer akseptert og anerkjent som en viktig del av straffegjennomføringen. Nedgangen i sviktprosenten, og senere det forholdsvis lave antallet uteblivelser, kan være et tegn på at Kriminalomsorgen har blitt bedre til å vurdere den innsattes sviktfare. Det kan også bety at permisjoner er positivt for de innsatte og at de dermed ønsker å ta vare på mulighetene ordningene gir.

Tilsatte og innsattes syn på, opplevelse av, og holdninger til permisjonsordningene bidrar til dypere innsikt i, og forståelse av statistikkene. Imidlertid er det slik at de høye permisjonstallene, årlige svingninger (for eksempel fra 2003 til 2004), og også straffegjennomføringslovens formelle endringer i forhold til beslutningstakere i permisjonsspørsmål, fører tankene over på konsekvensene av

permisjonsavslag, og dermed også på permisjoner som sanksjonsmiddel. Denne siden ved permisjonsordningene er derfor behandlet før det kvalitative materialet.

6 Meneskerettigheter og permisjoner som sanksjonsmiddel

Straffegjennomføringsloven, og de offentlige dokumentene knyttet til den, slår fast at det ikke er en selvfølge at innsatte har rett til permisjoner. Permisjoner er et ”gode” (begunstigelse) som kan innvilges dersom forholdene ligger til rette for det. Tildeling av permisjoner er dermed som nevnt et potensielt sanksjonsmiddel for å kontrollere innsatte under soning. Sanksjonering, innvilgelse eller avslag av permisjonssøknader og permisjonskarantene, kan dessuten føre til at straffens totale innhold eller påkjenning forandres. Slike eventuelle endringer kan komme på kant med konvensjoner om menneskerettigheter. Dette kapitlet vil belyse en slik sammenheng, altså sammenhengen mellom endringer i straffens innhold som følge av permisjoner som sanksjonsmiddel og internasjonale menneskerettighetskonvensjoner.

6.1 Sanksjonering og straffens innhold

Fengselsstraffens hovedbestanddel er selve frihetsberøvelsen. Den domfelte blir straffet ved at han/hun blir pålagt å oppholde seg på bestemte steder til bestemte tider. Andre inngrep enn at den innsatte blir fratatt muligheten til å bestemme over egen tid må begrunnes med diverse sikkerhetshensyn. Det skal ikke ”...gjøres flere og tyngre inngrep overfor domfelte enn hva som er nødvendig for at det skal være en fengselsstraff.” (Ot. prp. nr.5 (2001-2002). Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven):10). Imidlertid står det i den samme odelstingsproposisjonen at individuelle hensyn (hensyn til den innsatte) må vike om det antas å stride mot ”den alminnelige rettsoppfatningen” (Ot. prp. nr.5 (2000-2001). Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven):149). Hvordan begrepet ”den alminnelige rettsoppfatningen” skal benyttes i praksis er umulig å vite, og spekulasjoner i den forbindelse skal derfor unngås. I stedet skal sammenhengen mellom de to sitatene belyses.

Det er svært vanskelig å la individuelle forhold vike for ”den alminnelige rettsoppfatning” samtidig som det ikke skal gjøres flere eller tyngre inngrep overfor innsatte enn nødvendig for straffen. Jeg vil her benytte sjansen til å sitere Hans Jørgen Engbo fra den danske kriminalforsorgen, men samtidig også påpeke at Engbo skriver om danske forhold (Overføringen til at argumentasjonen også gjelder norske forhold er derimot min egen) (Engbo 2003:11):

Straffen består i selve frihedsberøvelsen, som alene tilsikter at være et indgreb i lokalfriheden for den dømte. Ytterlige indgreb kan legitimeres med, at de er nødvendige for at kunne gennemføre frihedsberøvelsen. Indgreb af hensyn til retsfølelsen har ikke dette formål, men tilsigter at skærpe det pønale greb. Dette er, hva retsfølelsen kræver i disse tilfælde. Et indgreb, som foretages af hensyn til retsfølelsen kommer derfor til at virke som et kvalitativt tillegg til den kvantitative strafutmåling.

Inngrep med begrunnelse i ”den alminnelige rettsoppfatningen” fører altså til en skjerpelse i straffen, et kvalitativt tillegg til den kvantitative straffen. Det er domstolene som skal ta seg av straffeutmåling ikke kriminalomsorgen, og det oppstår her en konflikt i forhold til undertegnede konvensjoner fra Europarådet. Den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen slår fast at inngrep i rettigheter som blir omtalt i artiklene 8-11 skal være ”foreskrevet ved lov”, og Engbo mener dette kravet neppe blir innfridd så lenge kriminalomsorgen kan foreta inngrep på et så vagt formulert prinsipp som ”den alminnelige rettsoppfatning” (Engbo 2003:11). Inngrep med bakgrunn i ”den alminnelige rettsoppfatningen” strider med andre ord mot rådende menneskerettighetskonvensjoner.

Det avgjørende for om permisjonsordningene i Norge strider mot internasjonale menneskerettighetskonvensjoner blir dermed om ordningene kan oppfattes som et inngrep i soningen som kvalitativt kan endre straffens innhold eller påkjenning og ikke er ”foreskrevet ved lov”. Engbo skriver at ved utarbeidelsen av straffelovgivningen har det i Norge, i motsetning til i Danmark, blitt lagt stor vekt på menneskerettskonvensjonen og andre konvensjoner (Engbo 2003:17). Formuleringene i straffegjennomføringsloven kan med andre ord sies å være mer i tråd med internasjonale konvensjoner enn sitt danske motstykke. Det trenger imidlertid ikke være ensbetydende med at gjennomføringspraksisen tar større hensyn til konvensjonene, og det betyr heller ikke at gjennomføringen er ment å være mer ”human” sett ut i fra straffegjennomføringsloven. Med dette i tankene kan det påstås

at enkelte formuleringer i lovgivningen bærer mer preg av å være retoriske virkemidler enn standarder for gjennomføringspraksis.

Et eksempel er at permisjoner regnes som en begunstigelse. I forrige kapittel så vi at det i årene 2002-2004 ble gitt mellom 21897 og 26329 permisjoner årlig. Dersom permisjoner er en begunstigelse, og gis når både god oppførsel og sikkerhetsmessige krav må foreligge, vil det nesten være fristende å spørre om fengsler er nødvendige når de som sitter der har en så eksemplarisk oppførsel at dette høye antallet permisjoner innvilges. Tas det også hensyn til den lave sviktprosenten, virker det underlig at ordningene har karakter av begunstigelser. Hadde permisjoner vært en lovfestet rettighet, ville det med stor sannsynlighet vært et brudd på den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen å nekte innsatte permisjon med hensyn til "den alminnelige rettsoppfatningen". Derfor kan deler av § 33 i straffegjennomføringsloven oppfattes som retorisk taktikk. Her synliggjøres forskjellen mellom formell og praktisk straffegjennomføring.

Engbo tydeliggjør konsekvensene av spriket mellom det formelle og det praktiske i en kronikk om prøveløslatelse i Danmark (Engbo 1991). De fleste innsatte i Danmark blir prøveløslatt etter å ha gjennomført 2/3 av straffen. Dette er selvfølgelig domstolene klar over og tar hensyn til praksis under straffeutmålingen. For innsatte som av forskjellige grunner ikke blir prøveløslatt, blir det å sone straffen fullt ut etter en administrativ avgjørelse en ekstra byrde som ikke er tillagt dem av domstolene. Når det gjelder permisjonsgjennomføringen i Norge får et slikt argument viktige følger. Dersom permisjonsinnvilgning er regelen og avslag er unntaket, vil permisjonsnekt være et kvalitativt tillegg til den kvantitative straffen. Hvis domstolene antar at et visst antall permisjoner skal innvilges når de utmåler straffen, får straffen et kvalitativt tillegg om permisjoner ikke innvilges. Forskjeller mellom det formelle og det praktiske kan med andre ord føre til en økt soningsbyrde for den enkelte innsatte. I tillegg kommer de psykiske belastningene ved å bekymre seg for en eventuell tyngre soning. Dette er behandlet nærmere i neste kapittel.

Permisjonsordningene kan altså brukes av de tilsatte for å sanksjonere de innsatte. Sanksjoner kan forøvrig både være positive og negative, både innvilgning og avslag av permisjonssøknader er sanksjonering. Ordningene blir et disiplineringsmiddel for Kriminalomsorgen overfor de innsatte. Dette disiplineringsmiddelet må Kriminalomsorgen bruke enten de ønsker det eller ikke. En

utdypning av dette poenget vil bli foretatt mot slutten av kapitlet, først vil imidlertid Europarådets menneskerettighetskonvensjoner bli nærmere omtalt.

6.2 Europarådet om behandling av innsatte

Det finnes flere grunner til å nevne hva Europarådet sier om fangebehandling i denne oppgaven. Europarådets konvensjoner er konvensjoner europeiske land har utarbeidet i felleskap, og som landene har forpliktet seg til å følge dersom de har underskrevet. Dessuten har europeisk, i alle fall vesteuropeisk, strafferettstenkning i stor grad vært preget av homogenitet, og det er dermed grunn til å anta at sentrale tanker fra disse konvensjonene vil prege den offentlige norske ideologien i tilknytning til straffegjennomføringen. Deler av konvensjonene kan også sies å tale for at permisjoner er en betydningsfull del av straffegjennomføringen. Kriminalomsorgen i Norge har for øvrig blitt anklaget av humanitære organisasjoner for brudd på Europarådets konvensjoner (Amnesty har flere ganger klaget på behandlingen av varetektsfanger). Av den grunn vil det være ekstra fruktbart å beskrive innholdet i noen aktuelle artikler fra disse konvensjonene.

Det er spesielt et par artikler i de omtalte konvensjonene som er av interesse. Disse er hentet fra "Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter" (Del 1). "Ingen må bli utsatt for tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff." (Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter. Del 1. Artikkel 3, i Andreassen og Ryan (red.) 1994:172). Formuleringen er veldig generell. Oppfatninger om hva som er "umenneskelig" eller "nedverdiggende" varierer over tid, og fra situasjon til situasjon. Uansett hvordan den tolkes viser Artikkel 3 at alle skal ha en viss form for rettsikkerhet. I den sammenhengen er det interessant at den henviser til både "behandling" og "straff". En slik formulering kan tolkes dit hen at det, i forhold til artikkelens rettskraftighet, er likegyldig om kriminalomsorgen blir oppfattet som behandling eller straff. Artikkelen skal overholdes i begge tilfellene. Så lenge straffegjennomføring til dels handler om ufrivillig innesperring av mennesker vil det i alle fall alltid være nødvendig å ha tanker om menneskeverd og tortur i tankene, og i den forstand er artikkel 8 en nyttig presisering.

Den andre artikkelen som blir gjengitt her omhandler fangebehandlingen mer direkte:

- 1. Enhver har rett til respekt for sitt privat- og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse.*
- 2. Offentlig myndighet skal ikke gjøre noe inngrep i utøvelsen av denne rett med mindre dette inngrep er i samsvar med loven og i et demokratisk samfunn er en nødvendig forholdsregel for den nasjonale eller offentlige sikkerhet, for landets økonomiske velstand, for å forebygge uorden eller forbrytelser, beskytte helse eller moral, eller beskytte andres rett og friheter.* (Konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter. Del 1. Artikkel 8, i Andreassen og Ryan 1994:174).

Denne artikkelen bidrar til å understreke viktigheten av sosiale og familiære forhold. Inngrep som vanskeliggjør opprettholdelsen av slike forhold blir dermed tatt alvorlig. Et fengselsopphold begrenser retten til et privat- og familieliv. Permisjoner vil dermed være et av tiltakene som kan være til hjelp for å pleie sosiale kontakter under soning, og dermed også verne om privatlivet. Artikkelen er for øvrig tillagt stor vekt i danske høyesterettsdommer knyttet til beskyttelsen av privatliv og familieliv (Engbo 2003:4). At permisjonsordningene er et ledd i prosessen for å verne om privat- og familielivet kommer blant annet til syne ved at innsatte med barn gjerne får utvidet permisjonskvoten fra 18 til 30 døgn i året. Her brukes igjen permisjoner som sanksjonsmiddel.

Samlende ser det ut til at permisjonsordningene er et sanksjonsmiddel både på godt og vondt. Det kan argumenteres med at siden permisjoner er en "begunstigelse" og ingen selvfølge, er det bare positive sider ved denne. Imidlertid indikerer det høye antallet slike utganger fra forrige kapittel at det er ganske vanlig å få permisjon. Det vil derfor være mange negative sider forbundet med et eventuelt avslag.

Det er kriminalomsorgens oppgave å behandle permisjonsspørsmål. Den sitter med andre ord på en disiplineringsmekanisme som den er nødt til å bruke. Uansett hva slags avgjørelse den tar i enkeltsaker kan beslutningen sies å være en sanksjon som tas for å utøve en eller annen form for kontroll. Innvilgning baserer seg blant annet på god oppførsel (tidligere kontroll), og en permisjon kan også gjøre den innsatte fornøyd og medgjørlig når han/hun vender tilbake til fengslet (fremtidig kontroll). Et avslag vil si at den innsatte blir værende i fengslet (nåtidig kontroll), men

kan også brukes med tanke på korrigerende oppførsel dersom den innsatte har et ønske om å få innvilget en permisjon ved en senere anledning (fremtidig kontroll).

Formelt sett strider nok ikke straffegjennomføringslovens paragrafer om permisjoner mot europeiske menneskerettighetskonvensjoner. Likevel kan det settes spørsmålstegn ved deres praktiske konsekvenser. Permisjonsnekt kan oppfattes som et kvalitativt tillegg til den kvantitative straffen. En beslutning om straffens innhold som ikke blir tatt av domstolen foreligger dermed i en slik situasjon. Om ikke denne praksisen strider mot Den Europeiske Menneskerettighetskonvensjon, er den i hvert fall svært uheldig.

Både de positive og negative sanksjonene vil kunne ha innflytelse på de innsattes soningshverdag, og dermed få konsekvenser for tilværelsesprosjektene jeg omtalte i Kapittel 3.3.2.1. For å undersøke permisjonsordningenes betydninger i et helhetlig perspektiv, er det derfor nødvendig å se på hvordan sammenhenger mellom permisjoner og soningsforløp oppleves. Permisjoner som sanksjonsmiddel, og opplevelsen av dette, er blant de neste temaene som er behandlet. Med andre ord skal de tilsattes og innsattes egne erfaringer med permisjonsordningene i søkelyset.

7 Permisjonsordningene i praksis

Mange uformelle samtaler og tre mer formelle intervjuer danner grunnlaget for denne oppgavens empiri om den praktiske gjennomføringen av permisjonsordningene. I dette kapitlet blir intervjuenes innhold og betydning presentert og drøftet. Jeg vil ved hjelp av intervjuobjektene kommentarer og mine egne fortolkninger av disse, beskrive hvordan permisjonsordningene praktiseres. Den kvalitative empirien blir presentert tematisk.

7.1 Permisjonsordningenes plass i straffegjennomføringen

Når det gjelder ordningenes posisjon i straffegjennomføringen mener A at de befinner seg i en posisjon mellom å være en begunstigelse og å være en rettighet. Først i situasjoner der innsatte har vært utsatt for permisjonsnekt eller permisjonskarantene kan innvilgning av permisjon sies å fremstå som en begunstigelse. C sier permisjoner bør være en begunstigelse, slik de er i dag, og at ordningene ikke må gis karakter av rettighet. Det er nødvendig å kunne lokke de innsatte med ”en gulrot”. Permisjoner er et viktig virkemiddel for å tvinge de straffedømte til å endre livsstil. De innsatte må finne en hensikt med, eller en motivasjonsfaktor i, soningen.

Det kan tenkes at de forskjellige svarene jeg fikk fra A og C skyldes deres fortolkninger av mine spørsmål. A kan ha svart med bakgrunn i hvordan permisjoner brukes i praksis, mens C svarte med straffegjennomføringsloven i tankene. A og C har forskjellige roller i sine fengsler, og det kan også ha påvirket deres svar. Jeg vil her legge til at jeg var svært tydelig på at det var praksis jeg spurte om og jeg anser derfor forklaringen om fortolkning som den minst sannsynlige. Det er med andre ord grunn til å tro at det eksisterer ulike oppfatninger om permisjonsordningenes posisjon i straffegjennomføringen.

Det er flere mulige forklaringer på disse ulike oppfatningene. For det første kan det være at det finnes variasjoner i hvordan ordningene praktiseres. Ulik praksis

skaper store problemer i forhold til de innsatte. Dersom de innsattes utsikter til permisjoner blir svekket på grunn av fengselet soningen gjennomføres i, og ikke på grunn av det aktuelle lovbruddet, får det konsekvenser for oppfatningen av straffens soningsinnhold. Det er svært uheldig hvis innsattes totale straffebyrde avgjøres av tilfeldigheter og ikke ved dom. Kvalitative tillegg til kvantitativ straff bør avsies ved dom, ikke beordres etter skjønn. Inkonsekvent bruk av permisjoner som sanksjonsmiddel vil omfattes av denne argumentasjonen.

”Permisjoner blir av de innsatte ansett for å være kanskje den viktigste milepælen under soningen.”, uttrykte en av de tilsatte. Det første de innsatte ser frem til ved fengsling er at minstetiden for å kunne søke permisjoner blir oppnådd. Permisjonene skal være med på å minske overgangen fra et liv i fengsel til et liv i frihet. Såkalt utslusning er sentralt. De innsatte skal få en progresjon i forhold til økt frihet og ansvar under soning. Permisjoner er her viktig. B uttalte: ”Når det gjelder straffegjennomføringen generelt er det vanlig å skille mellom rettighetsperspektiv og brukerperspektiv.”. Rettighetsperspektivet går på de allmenne prinsippene og formelle rettighetene den innsatte har. Disse prinsippene kan derimot ofte bli oppfattet som abstrakte og løsrevne i forhold til det daglige straffegjennomføringsarbeidet, og da kommer brukerperspektivet inn i bildet. Brukerperspektivet omhandler de praktiske mulighetene i straffegjennomføringen mer konkret. Faglige og etiske retningslinjer er hovedbestanddelene. B mener at brukerperspektivet er mer på vei inn i straffegjennomføringen som en forlengelse av rettighetsperspektivet. Utsagnet om rettighetsperspektiv og brukerperspektiv tolker jeg i den retning at det eksisterer et skille mellom det formelle og det praktiske, men at økt vektlegging på brukerperspektivet kan minske dette skillet.

De tilsattes utsagn omkring permisjonsordningenes plass i straffegjennomføringen inneholder, ikke uventet, i stor grad de samme komponentene som straffegjennomføringsloven og de offentlige dokumentene utgitt i forbindelse med den. Grunnen til at dette ikke var uventet var at mine spørsmål ikke omhandlet de tilsattes meninger, men hvordan de oppfattet ordningene som en del av kriminalomsorgsapparatet. Informantene hadde god kjennskap til offentlige mål, lover og regler, og det preget nok svarene jeg fikk.

7.2 De viktigste kriteriene ved søknad om permisjoner

”Oppførsel er ikke svært viktig ved avgjørelser på permisjonssøknader. Eventuell rus- og voldsbruk blir tillagt stor vekt, men øvrig oppførsel er ikke avgjørende.”, sa en av mine informanter. Innsatte som har ruset seg eller utøvd vold nektes ikke bare permisjoner på grunn av hensyn til samfunnet, men også av hensyn til seg selv. Det er viktig at permisjoner skal være en positiv opplevelse, og gi den innsatte trening i, og en følelse av å mestre, den ”normale” hverdagen. Har en innsatt begått kriminelle handlinger på innsiden av murene, er det en stor fare for at dette vil gjenta seg under en permisjon, og noe av hensikten med permisjonen vil dermed forsvinne. Er det likevel hensiktsmessig å gi den innsatte permisjon blir straffegjennomføringslovens § 36 om fastsettelse av vilkår for permisjoner og straffavbrudd hyppig benyttet. § 36 omfatter blant annet retten til å ta urinprøver, krav om oppmøteplikt, krav om oppholdssted og så videre.

En annen informant mente at oppførsel under soning bør vektlegges i behandlingen av permisjonssøknader, og at oppførsel også blir vektlagt. Denne informanten mente også at dårlig oppførsel i fengsel gjerne fører til dårlig oppførsel i frihet. Informanten var for øvrig enig i at rusmisbrukerne representerer et spesielt problem i forhold til permisjonsordningene. Rus er den klart viktigste årsaken til svikt under permisjonsopphold. ”Forhåndsmistanker om rusbruk under fremtidige opphold i frihet bør føre til permisjonsavslag fordi et mislykket permisjonsopphold kan få negative konsekvenser for resten av soningsforløpet.”

Risikoen for at den innsatte skal begå ny kriminalitet under permisjoner er et viktig punkt ved vurderingen av permisjonssøknader. Likevel blir altså ikke oppførsel under soning alltid tillagt vekt med mindre den innsattes problemer er relatert til rus eller vold. Jeg vil her skyte inn at rusproblemene i norske fengsler er svært store (for mer detaljert informasjon se Friestad og Skog Hansen 2004), og jeg mener derfor at oppførsel dermed antakeligvis likevel blir vurdert. Videre finnes det flere problematiske sider ved å nekte rusmisbrukerne permisjoner. Noen av disse sidene er knyttet til Erving Goffmans begreper om institusjonalisering og stigmatisering (Goffman 1967 og 1963). En av hensiktene bak permisjonsordningene er at de skal være ”normaliserende”. En innsatt skal få muligheter til å knytte kontakter med ikke-kriminelle miljø, og det skal være mulig å redusere institusjonaliseringen han/hun blir utsatt for i fengsel. Dersom rusmisbrukere nektes dette godet blir sjansene for en

vellykket habilitering redusert. Det å være narkoman får dermed også konsekvenser for soningsinnholdet, og en slik konsekvens fremstår for meg som svært urettferdig. At A sier permisjoner er en betydelig del av fengsel som rehabilitering, er med på å understreke dette poenget.

Alle de intervjuede mener for øvrig at den viktigste avveiningen i forhold til innvilgelse av permisjoner er allmenn sikkerhet kontra individuelle behov. Dersom samfunnet utsettes for fare ved eventuelle permisjoner må i utgangspunktet de individuelle behovene til de innsatte vike. Negative opplevelser under permisjoner kan bidra til en svekket habiliteringsprosess. Det er derfor ikke slik at sikkerhetsbehovene og de individuelle behovene nødvendigvis må stå mot hverandre. A mener at dersom det finnes fare for svikt kan det likevel innvilges permisjoner dersom behovet er stort. C mener derimot at så lenge det finnes sviktfare skal ingen permisjoner gis. Jeg vil her poengtere at forskjellene mellom A og C ikke nødvendigvis er så store som de virker som. A og C har i utgangspunktet to ganske forskjellige fangegrupper å forholde seg til. Deres avvikende svar kan i stor grad skyldes en slik forskjell.

7.3 Kontaktbetjentrollen

Når det gjelder kontaktbetjentordningen sier A at den kom mer og mer i bruk etter Stortingsmelding 27 (1997-98). Så godt som samtlige innsatte har i dag en kontaktbetjent. ”Bruken av kontaktbetjenter har ført til en endring av selve betjentrollen. Fra å være nøkkelholdere er betjentene nå blitt mer aktive oppdragere.”. Kontrollaspektet er tonet ned. Omsorgsinnholdet i betjentrollen er blitt utvidet, og det jobbes mye mer direkte med å knytte meningsinnhold opp mot begått kriminalitet. Mye tyder på at praksis var i forandring før straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Endringen er derfor ikke en konsekvens av loven. Det kan heller tenkes at lovendringen ble foretatt på bakgrunn av eksisterende praksis.

Kontakten mellom innsatt og tilsatt er blitt mer personlig og A ser først og fremst positive sider ved den utviklingen. Noen tilsatte synes muligens at det kan være ubehagelig å anbefale avslag på permisjonssøknader, men A mener dette først og fremst gjelder betjenter som er nye i jobben og at slike negative anbefalinger blir

naturlige etter hvert. A kan ikke se at dette har ført til negative forhold mellom tilsatte og innsatte.

Relasjonene mellom innsatt og tilsatt varierer, som tidligere nevnt, fra avdeling til avdeling, fra anstalt til anstalt, og også fra relasjon til relasjon. En av informantene mener at for eksempel på en anstalt som Ila, som har mange forvaringsdømte, vil forholdet mellom kontaktbetjent og innsatt være tettere enn mange andre plasser. En del betjenter kan oppfatte denne delen av jobben som problematisk på grunn av et manglende metodegrunnlag i utdanningen. Sikkerhetsaspekter har et fortrinn i opplæringen og mange føler at de mangler innsikt i omsorgsdelen av betjentrollen.

Både B og C påpeker at inntoget av psykologer, pedagoger, miljøarbeidere og lignende har gjort det vanskelig å definere kontaktbetjentrollen, spesielt på grunn av variasjonene mellom anstaltene. Det betyr ikke at de tilsatte er negative til spesialistenes inntreden i Kriminalomsorgen, men at inntredenen også skaper uklarheter. Kontaktbetjentenes jobb er svært viktig i forbindelse med permisjoner. Det kan være vanskelig å være kontaktbetjent for f. eks. personer med tilknytning til organisert kriminalitet. Det er likevel nødvendig at betjentene ikke anbefaler permisjonssøknader på grunn av frykt for represalier i tilfeller der de anser den innsatte som en fare dersom han er på utsiden av murene. ”Mye av samarbeidet mellom innsatt og tilsatt blir svært avhengig av de personlige trekkene til de involverte individene. Balansegangen mellom subjektivitet og objektivitet er vanskelig. En betjent skal være personlig, men ikke privat.”, C lurer på om en slik distinksjon er praktisk gjennomførbar. Forskjellige typer innsatte har forskjellige måter å være manipulerende på. En del betjenter kan ha lettere for å anbefale tvilsomme ”kandidater” for permisjoner etter lengre tids ansettelse. Presset fra de innsatte, men også presset for å føle seg vellykket i en arbeidssituasjon, kan bidra til en slik utvikling. Feilvurderinger kan selvfølgelig gjøres, men da er det veldig viktig å opptre ryddig i etterkant mener C.

Kontaktbetjentene er viktige som veiledere, for hjelp til fremtidsplanlegging, for henvisning til andre profesjonelle ”hjelpere”, som avlastere, og som samtalepartnere. Disse positive sidene er forøvrig tett knyttet til de negative sidene som tidligere har blitt omtalt. C sier det er viktig for tilsatte å være tydelige på at relasjonen mellom innsatt og tilsatt er en relasjon som avsluttes ved løslatelse. ”De tilsatte bør vise at de er tilstede for å gjøre en jobb, ikke for å bli likt.”. C er forøvrig

klar over at det finnes mange forskjellige oppfatninger blant fengselsbetjentene om denne viktige relasjonen, og at disse ulike oppfatningene er med på å gjøre kontaktbetjentrollen uklar. Ulike oppfatninger fører til ulik praksis. Ulik praksis kan videre forvirre innsatte som på ulike tidspunkt opplever å ha flere kontaktbetjenter.

Alle mine informanter var enige om at rollen som kontaktbetjent er viktig i forhold til innvilgelse av permisjoner. I og med at kontaktbetjentene er med på å avgjøre utfallet ved søknader om permisjon er det et uomtvistelig faktum. Derimot hersker det uenighet om denne relasjonen mellom tilsatt og innsatt er problematisk. Til en viss grad er det mulig å si at alle har rett. I mange tilfeller er forholdet uproblematisk, mens det i andre tilfeller kan by på store problemer. Jeg vil her tillegge Cs meninger sterkest vekt fordi C er den av de intervjuede som har jobbet mest som kontaktbetjent de siste åra. C har derfor hatt større muligheter til å føle den belastningen kontaktbetjentrollen eventuelt kan innebære.

A og Cs ulike syn tyder også på, som både B og C er inne på, at kontaktbetjentrollen ikke er definert tydelig nok. Som C sa, kan det føre til forvirring blant de innsatte. Dersom en såkalt gjenganger opplever at det er vanskeligere å få permisjoner med en ny kontaktbetjent, kan dette føre til at den innsatte blir oppgitt og føler seg urettferdig behandlet. Det er også mulig å tenke seg at en innsatt som plutselig opplever at det er mye lettere å få innvilget permisjoner, mister respekten for kontaktbetjenten og/eller Kriminalomsorgen som helhet. Poenget her er at det er nødvendig med en konsekvent praksis av kontaktbetjentrollen for at permisjonsordningene skal fungere best mulig.

7.4 Endringer etter straffegjennomføringsloven

I Kapittel 6.4 nevnte jeg et skriv som ble sendt ut til enhetene i Kriminalomsorgen sommeren 2004. Skrivet var kalt "Gjennomføring av straff og varetekt for personer med tilhørighet til organisert kriminalitet", og påpekte mulighetene straffegjennomføringsloven ga til å skjerpe soningsforholdene for personer knyttet til organisert og alvorlig kriminalitet. Permisjonskarantene er blant disse mulighetene. Kapittel 5.3 viste dessuten at det totale antallet permisjoner gikk forholdsvis kraftig ned fra 2003 til 2004, og jeg var interessert i å undersøke om denne nedgangen hang sammen med det nevnte skrivet. I mine intervjuer spurte jeg derfor om skrivet og ba

informantene kommentere det i forhold til straffegjennomføringen og straffegjennomføringsloven.

Skrivet gjenspeiler en rådende tendens mente A. Det ble skrevet før ranet på Akerbrygge og var ikke et svar på den hendelsen. På direkte spørsmål om A kunne forklare nedgangen i antall permisjoner fra 2003-2004 ble A litt usikker. A var ikke klar over at nedgangen var så omfattende, men trodde ikke at det omtalte skrevet var noen nevneverdig årsak og kunne heller ikke se noen forklarende årsaker i straffegjennomføringslovens bestemmelser.

”Justisdepartementets rundskriv omhandlende behandling av organisert kriminalitet fra sommeren 2004 innebærer en ny måte å tenke kriminalomsorg på.”, sa B. Innskjerpelser overfor grupper av innsatte er svært betenkelig når individualiteten i den enkeltes soningsprogresjon tas i betraktning. ”Rundskrivet er et hastverksarbeid som er gjort for å lette det politiske trykket på Kriminalomsorgens Sentrale Forvaltning (KSF).”, fortsatte den samme informanten. Flere uheldige episoder i den svenske kriminalomsorgen og det såkalte Akerbrygge-ranet, skapte et stort press på justispolitikere, og KSF-skrivet kan ha vært et svar på dette presset. Skrivet fikk tilbakevirkende kraft, og flere som allerede hadde fått innvilget permisjoner, ble fratatt disse permisjonene som følge av skrevet. En informant sa at skrevet var en typisk ovenfra og ned avgjørelse, og at det var lite gjennomtenkt med tanke på den daglige gjennomføringen av straff. Dette skrevet og et informasjonssamarbeid mellom KSF og Politidirektoratet om ”verstingene” i fengslene kalt ”infoflyt”, vanskeliggjør det daglige arbeidet for fengselsbetjentene. ”Infoflyt” består av en informasjonsutveksling om enkeltpersoner som blant annet ikke kontaktbetjentene får innsyn i. Avgjørelser om for eksempel permisjoner kan dermed bli tatt uten at kontaktbetjentene kjenner hele avgjørelsesgrunnlaget, og dette er betenkelig og vanskeliggjør defineringen av, og arbeidet med, kontaktbetjentrollen ytterligere.

C trakk frem medieoppslag generelt som et problem for permisjonsordningene. Enkelt saker, som Akerbrygge-ranet i fjor sommer, får stor plass i pressen. Denne oppmerksomheten på enkelt saker fører ofte til en slags kollektiv avstraffelse av innsatte. Akerbrygge-saken førte til en strengere permisjonspraksis for mange.

Nedgangen i antall permisjoner fra 2003 til 2004 er for øvrig svært interessant. Dersom nedgangen ikke skyldes endringer i straffegjennomføringsloven, vil jeg på grunn av dens størrelse anta at nedgangen har andre forklaringer enn statistiske

tilfeldigheter. Jeg vil på linje med B og C anta at KSF-skrivet og medieoppstyret i forkant har hatt innvirkning på gjennomføringen av permisjonsordningene. Grunnen er en lignende hendelse fra 1988 beskrevet av Thomas Mathiesen (Mathiesen 1994:43-44). Et par uheldige hendelser med innsatte på permisjoner førte da til en innskjerpelse av praksis. Mathiesen beskrev innskjerpelsene som en tretrinnsrakett. Praksis ble forandret som følge av politiets utspill, massemedienes oppfølging og politikernes reaksjoner. Fjorårets innskjerpelser ser i grove trekk ut til å følge den samme utviklingen. "...og det er ingen sjeldenhet at selvstendig initiativ til endringer blir tatt både i storting og regjering, ofte på grunnlag av oppslag i medier eller henvendelser fra ulike pressgrupper." (Hauge i NOU 2002:4. Ny straffelov:47). Det er med andre ord store muligheter for at innstrammingene er et resultat av skrivet fra KSF.

C mente at: "Ansvaret for rehabiliteringen i straffegjennomføringsloven er blitt flyttet fra de tilsatte til de innsatte.". De innsatte kan ikke lenger bruke bortforklaringer på systemnivå. Denne endringen er C svært positiv til. Innsatte blir nå nødt til å yte en større egeninnsats, og C har tro på at egeninnsatsen er nøkkelen til en best mulig rehabilitering. "De innsatte kan ikke forandres, de må hjelpes til å forandre seg selv.". Denne endringen er i tråd med virksomhetsteoretiske perspektiver. Individene blir her antatt å være med å forme seg selv og sine omgivelser gjennom sine virksomheter. Det må finnes en vilje til å inngå i endringsprosesser for at slike prosesser skal finne sted. De innsatte er ikke bare individer som kan disiplineres eller sanksjoneres til et kriminalitetsfritt liv.

Alle nevnte for øvrig at de organisatoriske forandringene i Kriminalomsorgens oppbygging har ført til bedre ankemuligheter for de innsatte når det gjelder avslag på permisjonssøknader. Det kan virke som ordlyden i straffegjennomføringsloven er strengere og mer regulerende enn tidligere gjeldende lov.

"Straffegjennomføringslovens bestemmelser er strengere enn tidligere retningslinjer, men positiviteten i Kriminalomsorgen er større.", mente A. Vektleggingen av samfunnshensyn er blitt sterkere. Praksis endrer seg gradvis og mye tyder på at forandringer i lovverket allerede var innarbeidet i praksis når straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Loven har dessuten ikke vært gjeldende lenge, og det kan derfor være vanskelig å se endringer på nåværende tidspunkt.

7.5 Permisjonenes betydning for de innsatte

Alle temaene ovenfor kan påvirke de innsattes opplevelser av permisjoner, og deler av diskusjonene ovenfor kan også overføres til dette temaområdet. Jeg vil nedenfor kommentere momenter som ikke er berørt tidligere.

Intervjuene mine tyder på at det i mange tilfeller ville vært nyttig å gi utvidede permisjonskvoter også til andre innsatte enn de med familie og de på kontrakt. Mot slutten av soningen er permisjonene viktige for den innsattes tilvenning til livet utenfor fengsel, og i denne fasen kunne det derfor vært positivt med flere permisjoner. Det er svært få uteblivelser fra permisjon og A tror dette kan tyde på at Kriminalomsorgen er blitt flinkere til å vurdere sviktfaren enn de var tidligere.

”Permisjoner kan være av stor betydning for de som får innvilget søknaden sin, men slettes ikke alle bør få permisjoner.” C skyter her inn at det hender familien blir misbrukt for å oppnå utvidet permisjonskvote, og at det heller ikke bør være noen automatikk i en slik utvidet kvote bare fordi en innsatt har barn. Blant ordningenes positive sider nevner C forebygging av isolasjon, vedlikehold/bygging av sosiale nettverk og hensyn til familie.

B understreker viktigheten av forskjellene i straffegjennomføringen. Relasjonene mellom innsatte og tilsatte varierer svært mye fra anstalt til anstalt, og mellom de enkelte avdelingene i disse anstaltene. Tettheten i disse relasjonene vil også påvirke gjennomføringen av permisjoner. Det er for øvrig slik at enkelte tiltaksprogram har egne føringer på hvordan permisjonsordningene gjennomføres, og mangfoldet i gjennomføringen understrekes. For eksempel kan det være svært vanskelig for utlendinger å få permisjoner på grunn av mangel på egne sosiale nettverk i Norge, og B oppfatter dette som problematisk. Tidligere løslatelse blir brukt som en slags kompensasjon for tyngre soningsforhold for utlendinger, men en slik løsning har flere svake sider; den forandrer deler av soningsinnholdet, og B påpeker også tidens subjektivitet i denne sammenhengen. Innsatte opplever et fengselsopphold svært forskjellig, og en tidskompensasjon er en svært ”lettevinn” løsning. Dette er det samme argumentet som Mathiesen bruker mot de absolutte straffeteorierne (Mathiesen 1995:195)(se også Kapittel 3.1.1).

”Mangelen på nettverk er også en hindring for norske innsatte som ønsker permisjoner.”, mente en tilsatt. Alle har ikke de samme forutsetninger for å bruke permisjoner til en positiv opplevelse, eller som trening til livet i frihet. Ved

førstegangspolis, og også senere, kreves det som oftest et kjent oppholdssted, og/eller en kontaktperson for innvilgelse av en søknad. Enkelte innsatte har ingen kjente i området der de soner, eller har i hvert fall ingen kjente kriminalomsorgen anser som egnede.

C sa at noen få innsatte ikke ønsket permisjoner, men at det var en svært sjelden situasjon. Opplevelsen av de innsattes humør etter permisjoner viser en sterk variasjonsgrad. Noen har hatt en fin opplevelse og ”flyter” på det, noen har hatt en fin opplevelse, men blir svært vanskelige når de kommer tilbake. Andre har hatt det vanskelig på permisjonene og er glad for å komme tilbake, mens atter andre har hatt det vanskelig og tar med seg det dårlige humøret inn i fengslet igjen. De innsattes utbytte av permisjonene varierer med andre ord mye. Praksis bør bli strengere for noen innsatte, og utvidet for andre. Hensyn til den enkeltes soningshverdag bør være i fokus.

Den innsattes fengselsopphold blir i dag i mye større grad sett i sammenheng med resten av den innsattes liv. Tidligere var fengslene en oppbevaringsplass, mens det nå også er en plass for bearbeiding av problemer som oppstod før, og oppstår under, innsettelse, og for tilrettelegging av livet etter soningen (Der er blitt et økt fokus på virksomhetsteoretiske perspektiver). ”Det har skjedd en subjektgjøring av de innsatte, og det er større åpenhet i forhold til resten av samfunnet.”, hevdet en av de tilsatte. I Kap. 3.2.2.3 ble det vist at Foucault mente at objektivering av de innsatte var blant fengslenes viktige egenskaper. Kan denne forskjellen tyde på at fengslene har gjennomgått en forandring? Har virksomhetsperspektiver fått større innflytelse? Imidlertid er det også slik at Kriminalomsorgen sitter på stadig mer informasjon om de innsatte, og det tyder på at en objektivering fortsatt pågår. Det kan virke som om subjektgjøringens redskaper er objektiverende.

Avslag på permisjonssøknader kan for øvrig føre med seg problemer. Innsatte kan ofte bli opprørt og mistroiske til ”systemet” ved slike avslag. Mange blir vanskelige å ha med å gjøre, og det kan til tider bli et svært utryvlig arbeidsmiljø for kontaktbetjentene. Konsekvensene er at permisjonsinstituttet, i kraft av dets rolle som sanksjons – og maktmiddel, også kan bli en byrde for noen innsatte. Denne byrden kan bidra til økt institusjonalisering.

De tilsattes kommentarer viser den enorme variasjonen i forhold til bruken og oppfatningene av permisjonsordningene. På sitt beste er permisjoner en fin forberedelse til friheten og et godt middel for å redusere institusjonaliseringen. På sitt

verste kan permisjoner være direkte dehabiliterende. Betydningen for de innsatte er uansett stor. At så å si alle er interessert i å komme ut på permisjoner vitner om det. De innsattes motiver for å søke permisjoner er selvfølgelig mange, men så lenge permisjonsvilkår blir overholdt, og oppholdet utenfor murene ikke får negative konsekvenser, anser jeg permisjoner for å være et positivt element for de innsatte (når de innvilges).

De kvalitative intervjuene antyder at det finnes mange måter å gjennomføre permisjonsordningene på, og permisjonenes innvirkning på den innsattes habilitering kan i høyeste grad sies å være varierende. Både de tilsattes enigheter og uenigheter tilsier at det finnes store forskjeller i den praktiske delen av straffegjennomføringen. På grunn av de innsattes individualitet trenger imidlertid denne variasjonen nødvendigvis ikke å vitne om en tilfeldig permisjonspraksis. De innsatte har svært forskjellige historier (ontogener), og det finnes mange grunner til å innvilge eller avslå søknader om permisjon. Det er viktig å ta hensyn med det unike ved individene i tilknytning til soningen. I alle tilfeller avslører gjennomgangen av praksis at permisjonsordningene er forbundet med mange ulike konsekvenser for de innsatte. Disse konsekvensene er det svært viktig å ta hensyn til når spørsmål om permisjoner blir behandlet. De ulike sidene ved permisjonsordningene påvirker den innsattes institusjonaliseringsgrad, og graden av institusjonaliseringen påvirker igjen normaliseringen, habiliteringen og resosialiseringen til den innsatte. Derfor er det svært viktig å få disse sidene belyst, drøftet og systematisert. En slik behandling av permisjonsordningene vil kunne føre til en dypere innsikt i hvordan permisjoner kan utnyttes på en best mulig måte som et ledd i en prosess for å få den innsatte tilbake til et kriminalitetsfritt liv.

8 Permisjonsordningenes konsekvenser

I dette kapitlet skal permisjonsordningenes konsekvenser utledes. Ordningenes utvikling over tid har medført forskjellige konsekvenser. De formelle og de praktiske sidene ved permisjonene har dessuten også ulik innvirkning på den totale gjennomføringen. Jeg vil med hjelp av Mertons teori om manifeste og latente funksjoner fremheve permisjonsordningenes mulige konsekvenser, og jeg vil drøfte hva slags innvirkning disse konsekvensene kan få for institusjonaliseringen av de innsatte. Først skal imidlertid denne analysens oppbygging bli gjort rede for. Årsaken til at en slik redegjørelse ikke ble gjennomført i kapittel 2 (metodekapitlet) er enkel. Det ville vært svært unaturlig å redegjøre for en slik bruk før aktuell empiri var presentert. Leseren får med den valgte fremgangsmåten en mer ryddig og innsiktsfull forklaring på denne delen av analysen.

Tidligere kapitler har vist permisjonsordningenes ideologiske bakgrunn og utvikling, og leseren har fått se at variasjonen i ordningene kan føre til flere ulike konsekvenser. Både de innsattes og tilsattes daglige situasjon kan påvirkes av permisjoner. Jeg vil her skyte inn at jeg synes både endringer for de tilsatte og for de innsatte er svært interessante. På grunn av oppgavens fokus på institusjonalisering er det likevel de innsattes situasjon som vies mest oppmerksomhet. En tydeliggjøring av elementene som påvirker permisjonsordningene, vil kunne bidra til økt refleksjon omkring ordningenes bruk. For å synliggjøre konsekvensene har jeg utformet et skjema inspirert av Mertons manifeste og latente funksjoner.

Gjennom Kapittel 4 ble leseren gjort kjent med ideologien bak permisjonsordningene. De ideologiske målene ved permisjoner representerer i stor grad de tilsiktede konsekvensene. Utsiktede konsekvenser var derimot lettere å avdekke med kvalitative metoder. Dette kapitlets analyse vil dermed hovedsaklig bygge på empiri fra analysen av dokumentene og fra kapitlet om permisjonsordningenes praksis, men også innspill fra andre kapitler er aktuelle.

De tilsiktede konsekvensene er inndelt i de samme tidsepokene som analysen av de offentlige dokumentene. En slik løsning er valgt for å vise endringer over tid. Mange av konsekvensene er likevel konstante. Det er for øvrig slik at dokumentene

jeg analyserte ikke nødvendigvis førte til forandringer, og jeg gjør derfor oppmerksom på at det er mulige tilsiktede konsekvenser som her drøftes.

Når det gjelder de utilsiktede konsekvensene, er de behandlet under ett. Intervjuene mine omhandlet først og fremst dagens praksis. Jeg har derfor ikke belegg for å uttale meg om de tidligere tidsepokene. Med bakgrunn i blant annet permisjonsordningenes posisjon som sanksjonsmiddel, antar jeg for øvrig at de latente funksjonene i grove trekk er felles for de fire epokene. I følge Ragnar Hauge er perioden fra 1980-2000 preget av en politisering av kriminalspørsmål (Hauge i NOU 2004:46-47). Dermed er de utilsiktede konsekvensene jeg har funnet sannsynligvis representative for den perioden (tilsvarende de to seneste epokene under permisjonsordningenes tilsiktede konsekvenser). I tillegg er de utilsiktede konsekvensene ekstra interessante med tanke på den fremtidige gjennomføringen av permisjoner, og det er også en grunn til at jeg ikke har gjort noe forsøk på å tidfeste de ulike utilsiktede konsekvensene

Den kvalitative empirien fra intervjuene kan ikke brukes til å si noe om omfanget av de utilsiktede konsekvensene. Det kan derfor hende at noen av mine opplysninger ikke er betegnende for den generelle opplevelsen av permisjonsordningene. Jeg ser uansett ikke på det som noen svakhet. Både de innsatte og tilsattes opplevelser er individuelle, og desto flere mulige konsekvenser som fanges opp desto større muligheter for en reflektert og gjennomtenkt praksis.

I begynnelsen av oppgaven (Kapittel 3.3.3) var jeg inne på at de tilsiktede og utilsiktede konsekvensene kunne deles opp i positive og negative konsekvenser. Det har jeg ikke funnet hensiktsmessig i analysen. En positiv konsekvens for de innsatte kan være negativ for de tilsatte og/eller samfunnet. Dessuten vil en positiv konsekvens for noen innsatte være negativ for andre (innsatte), og noe som er positivt i en situasjon kan være negativt i en annen. Jeg har derfor unngått å vurdere konsekvensene som positive eller negative.

8.1 Permisjonsordningenes tilsiktede konsekvenser

8.1.1 De første årene med permisjonsordninger

Et av argumentene ved innføringen av permisjoner var å skape en mer hensiktsmessig praksis. Permisjoner ble tatt i bruk i situasjoner der for eksempel fremstillinger var benyttet tidligere. For de innsatte fikk denne endringen ingen umiddelbare konsekvenser, og institusjonaliseringen ble derfor ikke berørt. Fengslene fikk derimot et smidig hjelpemiddel i den praktiske straffegjennomføringen.

Videre skulle ordningene opprettholde den innsattes kontakt med det frie samfunn. Frihetsfølelsen skulle økes og den innsattes forberedelse til løslatelsen bli forbedret. Slike tiltak kan sørge for at den innsatte ved løslatelsestidspunktet har gjennomgått en tilpassing fra fengselskultur til frihetskultur. Institusjonaliseringsgraden kan derfor ha blitt redusert. Offentlige myndigheter jobbet med å forhindre tilbakefall, og individualprevensjonen stod sentralt.

Permisjonsordningene var også tenkt som et pedagogisk virkemiddel for å få en mer formålstjenlig behandling. I utgangspunktet høres begrep som ”pedagogisk virkemiddel” og ”formålstjenlig behandling” ut som positive tiltak for de innsatte. Den tilsiktede konsekvensen var at pedagogikken og behandlingen som metoder ble manifestert i straffegjennomføringen. Med det mener jeg at pedagogikk og behandling ble uttrykt som de rette virkemidlene for å føre de innsatte til en kriminalitetsfri hverdag. Dette førte med seg noen spesielle føringer for menneskesynet i straffegjennomføringen. For å drøfte disse føringene kreves det imidlertid inngående kjennskap til de spesifikke behandlingsmetodene, og jeg vil derfor ikke diskutere dette nærmere. Her vil jeg nøye meg med å påpeke at ulike behandlingsformer kan føre til flere ulike utilsiktede konsekvenser.

Imidlertid er det grunn til å være kritisk til bruken av de nevnte begrepene. ”Pedagogisk” og ”behandling” er ord som i utgangspunktet var ment for helt andre områder enn kriminalomsorg, og det er dermed ikke sikkert at de egner seg i denne sammenhengen.

8.1.2 1970-årenes kriminalpolitikk

En tilsiktet konsekvens av Kriminalmeldingen var at vektleggingen på behandling forsvant. Meldingen slo fast at fengselsstraff ikke kunne betegnes som "behandling", og andre ideologier måtte derfor legges til grunn. Individualprevensjonen var under sterk kritikk, men noen av dens idealer ble likevel beholdt.

Kriminalmeldingen fra 1978 uttrykte at det var nødvendig med en humanisering av straffegjennomføringen. Utvidet bruk av permisjoner var et ledd i den prosessen. Troen på de innsattes rehabilitering var borte. En reduksjon av skadeligheten ved isolasjon stod sentralt. Kjennskapen til de negative sidene ved soning i fengsler hadde med andre ord økt. Normalisering og økt kontakt med omverden var viktig. Kriminalmeldingen var for øvrig et av de første dokumentene som begynte å bruke begrepet "normalisering" i tilknytning til soningen. Sannsynligvis ble begrepet introdusert som et motstykke til institusjonaliseringen.

Meldingen tok også opp institusjonalisering spesifikt. Det var et mål å unngå prisonisering. Prisonisering er et begrep som ofte brukes om fengslens institusjonalisering, og kan sies å være en spesifisering av institusjonaliseringen. Dersom meldingens mål ble oppnådd bidro de tilsiktede konsekvensene til en redusering av denne institusjonaliseringen.

8.1.3 Slutten av 1980-årene

De innsattes normalisering var viktig også i 1980-årene, og økt kontakt med samfunnet var da, som tidligere, et av permisjonsordningenes sentrale argumenter. NOU 1988:37 (Ny fengselslov) gikk i tillegg lengre enn de tidligere dokumentene. Det ble der foreslått å gi permisjonsordningene karakter av rettighet. Ordningene fikk aldri karakter av rettighet, men jeg synes likevel det er interessant å se nærmere på hvilke konsekvenser det hadde fått dersom det hadde skjedd. Bakgrunnen for å innføre rettighetsbaserte permisjoner må ha hatt en forankring i et rettighetsperspektiv. En tilsiktet konsekvens ville dermed blitt at de innsatte ville hatt "krav på" permisjoner.

Permisjonsordningene skulle ifølge det nevnte dokumentet også bidra til å gjøre soningen lettere. På begynnelsen av 1990-tallet ble det innvilget flere permisjoner enn tidligere. Det kan bety at en den tilsiktede konsekvensen "å gjøre

soningen lettere” ble oppfylt ved at et økende antall innsatte fikk innvilget sine permisjonssøknader. Rettferdighetsbetraktninger knyttet til allmennhetens oppfatninger om straffen ble viktige i denne perioden.

Dokumentet fra 1988 er for øvrig det eneste undertegnede har lest som tar opp antallet permisjonsdøgn. Forslaget om å utvide den vanlige kvoten til 24 døgn i året ble det ingenting av. Dersom de innsatte hadde fått utvidet permisjonskvoten, og de ekstra dagene hadde blitt brukt til å pleie relasjoner til et kriminalitetsfritt miljø, kunne institusjonaliseringen blitt redusert.

8.1.4 Permisjonsordningene i et nytt årtusen

Straffegjennomføringsloven og andre offentlige dokumenter utgitt i sammenheng med den, legger vekt på individualprevensjonen. Offentlige dokumenter har ikke lagt særlig vekt på denne formen for prevensjon siden permisjonenes inntog i straffegjennomføringen. Behandling og rehabilitering er på ny blitt viktige ingredienser. Straffens innhold, eller i alle fall straffens ideologiske begrunnelser, har med andre ord forandret seg.

Permisjonsordningene skal være en trening og øvelse i dagliglivets gjøremål. De skal sørge for kontakt med familie og samfunn, og de skal legge til rette for ordnede forhold etter løslatelsen.

En annen tilsiktet konsekvens er forårsaket av den organisatoriske forandringen som er foretatt. Kriminalomsorgens omstrukturering har ført til bedre ankemuligheter for de innsatte. Rettsikkerheten, spesielt for de med lengst dommer, er dermed forbedret.

Samfunnets trygghet blir viet mer oppmerksomhet i denne perioden enn tidligere. Det kommer til syne på to måter. For det første blir det stilt strenge krav til de innsatte før eventuelle permisjoner. Ved at permisjoner blir regnet som begunstigelser, sier det offentlige at disse er noe de innsatte må gjøre seg fortjent til. Personer som blir regnet som farlige, slipper ikke ut på permisjoner. Innsatte må vise tegn til endring av kriminelle mønstre før permisjoner blir innvilget. Den andre måten som viser at samfunnets sikkerhet står sentralt er argumentasjonen til fordel for permisjoner som et nødvendig tiltak for at de innsatte skal holde seg borte fra kriminalitet etter løslatelse (St.meld. nr.27 (1997-98). Om kriminalomsorgen:29).

Som intervjuene viste, har det også skjedd en endring i hvem som har ansvar for den innsattes progresjon. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette slik ”at lovbrysteren skal kunne gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster” (St.meld. nr. 27 (1997-98). Om kriminalomsorgen:6). At lovbrysterne selv må gjøre en aktiv innsats for sin egen forbedring, kan føre til at de må ta et oppgjør med fengselskulturen. Det vil i så fall bidra til en redusert institusjonalisering. Ansvar for egen soning kan for øvrig få helt andre konsekvenser også. De utilsiktede konsekvensene kan være mange, og de er av stor betydning for gjennomføringen av permisjonsordningene.

8.2 Permisjonsordningenes utilsiktede konsekvenser

Utilsiktede virkninger av permisjonsordningene kan være vanskelige å oppdage. Intervjuene med de tilsatte fra Kriminalomsorgen var derfor til stor hjelp for å belyse disse. Forholdet mellom tilsatt og innsatt er av stor betydning for straffegjennomføringen. Jeg vil derfor begynne drøftingen med de mulige latente konsekvenser som er knyttet til denne relasjonen.

På grunn av at kontaktbetjentene skriver vedlegg til de innsattes permisjonssøknader, er deres rolle i saksgangen svært sentral. Deres vedlegg tillegges som oftest stor vekt når spørsmål om innvilgelse eller avslag skal avgjøres. For at permisjonsordningene skal bli brukt på en rettferdig måte i forhold til de innsatte, er det derfor viktig at kontaktbetjentene er konsekvente ved utformingen av vedleggene. Ikke bare er det nødvendig at betjentene følger en rød tråd når de skriver vedlegg til sine ”egne” innsatte, men det er også av stor betydning at betjentene seg i mellom har de samme kriteriene for å skrive positive og negative vedlegg. Intervjuene antydte imidlertid at det fantes variasjoner blant betjentene. Dersom den innsatte, på grunn av variasjoner i praksis, lever med en konstant usikkerhet i forhold til permisjoner, er dette svært uheldig.

Det finnes flere årsaker til at kontaktbetjentene i noen sammenhenger kan oppfattes som inkonsekvente. De innsatte har ofte et annet bilde av seg selv enn det de tilsatte har (av de innsatte). Noen oppfatter seg som langt mindre farlige og ustabile enn sine medinnsatte. De tilsatte kan ha en annen oppfatning av saken, og den innsatte kan føle seg urettferdig behandlet dersom han blir behandlet like strengt som andre.

En mer reel inkonsekvens kan være tilstede i situasjoner der kontaktbetjenter blir manipulert av lovbrysterne. Slik manipulasjon foregår på mange forskjellige vis. Noen har for eksempel tilknytning til organisert kriminalitet. Trusler er ikke en ukjent metode for disse lovbrysterne for å oppnå det de ønsker. Andre innsatte spiller for eksempel på medfølelse og sympati for å skaffe seg fordeler. Det er store variasjoner fra betjent til betjent i forhold til hvilke opplysninger som deles med de innsatte. Noen snakker om familie, boplass og lignende, mens andre ikke deler slik informasjon. Såkalte "gjengangere" opplever gjerne flere ulike kontaktbetjenter. Dersom disse oppfører seg forskjellig kan dette bli svært frustrerende for de innsatte.

Press og manipulasjon fører av og til med seg gale avgjørelser i forhold til innvilgning og avslag av permisjonsøknader. Det er mulig å tenke seg både for streng og for mild praksis som følge av manipulasjon. De innsatte kan irritere seg over de innsattes forsøk på å påvirke vedleggene og dermed være ekstra strenge, eller de kan være for lite restriktive på grunn av redsel forårsaket av trusler. Resultatet av feil bruk av permisjonsordningene blir ofte redusert habilitering. Permisjoner som blir innvilget for tidlig kan gi den innsatte et brått møte med livet på utsida, og det fører gjerne til at troen på å kunne fungere "normalt" i samfunnet forsvinner.

Permisjonsordningene har også flere spesielle utilsiktede konsekvenser for innsatte med rusproblemer. Det er som oftest vanskeligere for disse å få innvilget permisjoner. Omgang med narkotiske stoffer er som kjent ulovlig, og det vil derfor som oftest være sannsynlig at narkomane vil begå lovbrudd for å tilfredsstille sin rusavhengighet under permisjonene. Samtidig vil det gjerne være ekstra betydningsfullt for rusbelastede personer å skaffe seg (rusfrie) sosiale nettverk for å oppnå en vellykket habilitering. Jeg vil påstå at rusmisbrukere på denne måten får en ekstra vanskelig oppgave med å integrere seg i samfunnet etter løslatelse.

Jeg er her inne på permisjonsordningenes rolle som sanksjonsmiddel. På grunn av ordningenes formelle posisjon som begunstigelse, er sanksjoneringen til dels tilsiktet. Likevel inneholder den mange utilsiktede konsekvenser. Det er for eksempel ikke et uttalt mål at habilitering skal være vanskeligere for mennesker med rusproblemer. For øvrig er det interessant å trekke inn Foucaults tanker om makt i forbindelse med permisjoner som sanksjonsmiddel. Utøvelsen av makt skjer i stor grad gjennom ordningenes posisjon i en helhetlig struktur. Sanksjonering foregår på grunn av straffegjennomføringens struktur. Det er umulig å ha permisjoner som en begunstigelse uten å sanksjonere. Utøvelse av makt er dermed ikke til å unngå.

Både kapitlet om permisjonsordningenes omfang og det foregående kapitlet om permisjonsordningene i praksis antyder at enkelthendelser innvirker på den kollektive gjennomføringen. En slik praksis er uheldig. Avgjørelser om bruk av permisjoner bør tas på grunnlag av omfattende vurderinger og ikke fattes som hastverkstiltak med kortsiktige mål i tankene. Når beslutninger som får konsekvenser for hele straffegjennomføringen tas på grunn av urepresentative enkeltepisoder, blir enkeltindividers beste oversett. Mange innsatte og tilsatte blir oppgitt over slike prosesser.

På neste side blir permisjonsordningenes konsekvenser fremstilt skjematisk. Skjemaet bidrar til å avrunde utledningen av de omtalte konsekvensene. Det er også nyttig for den videre drøftingen av hvordan disse konsekvensene påvirker de innsattes institusjonalisering.

Skjematisk oversikt over permisjonsordningenes mulige konsekvenser:

Tid	tilsiktede konsekvenser	utiltsiktede konsekvenser
De første årene med permisjonsordninger	innføring av permisjoner, opprettholde av kontakt med det frie samfunn, minsket innskrenkelse, formålstjenlig for behandling, forberedelse til løslatelse, hensiktsmessig praksis, pedagogisk virkemiddel	ulik praksis problematisk for innsatte, praksis kan føre til redusert tro på systemet, straffedømte skal tvinges til å endre livsstil, visse typer oppførsel slås ekstra hard ned på; rusmisbrukere får økt
1970-årenes kriminalpolitikk	humanisering, reduksjon av skadelighet og isolasjon, økt kontakt med omverden, normalisering, økt bruk av permisjoner, unngå prisonisering, avstand fra behandlingstankegang	belastning, betjenter usikre på grunn av manglende metodegrunnlag og udefinerte roller, innsatte blir mer manipulerende ovenfor tilsatte som følge av permisjonsordningenes status som en begunstigelse
Slutten av 1980-årene	gjøre soningen lettere, normalisering og tilpassing, økt samfunnskontakt, ønske om å gi ordningene karakter av rettighet, rettferdighetstanker	og et gode, enkelthendelser kan få kollektive konsekvenser, utlendinger blir mer isolert på grunn av små muligheter for permisjoner, innholdet i relasjonen mellom innsatt og kontaktbetjent varierer og forandres,
Permisjonsordningene i et nytt årtusen	trening og øvelse i dagliglivets gjøremål, individualprevensjon, behandling som skal redusere faren for nye straffbare handlinger, viktig for vellykket rehabilitering, kontakt med familie og samfunn/nettverk, permisjoner forblir en begunstigelse, sørge for ordnede forhold ved løslatelse	permisjonsordningene kan bli en byrde for innsatte på grunn av dens posisjon som sanksjonsmiddel

8.3 Permisjonsordningenes konsekvenser for institusjonaliseringen

Fengslenes karakter av totale institusjoner bærer med seg visse føringer for klientenes (de innsattes) og personalets (de tilsattes) sosiale roller. Goffman viste i sin bok ”Anstalt og menneske” (Goffman 1967) at det i slike institusjoner gjerne dannes en egen kultur blant de innsatte. Det er klientenes tilpassingsstrategier til denne kulturen som danner basis for institusjonaliseringen. En slik institusjonalisering kan føre til det Goffman kaller diskulturasjon (Goffman 1967), eller det Mathisen m.fl. refererer til som prisonisering (Mathiesen 1995) (for nærmere beskrivelser av enkelte trekk ved diskulturasjon og prisonisering se for eksempel Parenti 1999). Diskulturasjon og prisonisering gjør habiliteringen av den innsatte vanskeligere. Det er derfor viktig å være klar over hvordan permisjonsordningene kan påvirke institusjonaliseringen.

Både tilsiktede og utilsiktede konsekvenser påvirker de innsattes habilitering. I denne sammenhengen er det likevel mest interessant å se på de utilsiktede konsekvensene. Tilsiktede konsekvenser er kjente og hovedsaklig ønskede konsekvenser (for det offentlige). Kunnskapen om disse er stor og innebærer derfor ikke ukjente problemstillinger knyttet til gjennomføringen av permisjoner. Av den grunn vil det være spesielt viktig å belyse de utilsiktede konsekvensenes virkning på institusjonaliseringen. Et fokus på de utilsiktede konsekvensene bidrar til å øke kjennskapen til ordningene.

Spenningen mellom fengslene og resten av samfunnet, og spenningen mellom de innsatte og tilsatte vil etter Goffmans teori være sentral for utformingen av institusjonaliseringen. Forholdet mellom innsatte og fengselsbetjenter, spesielt kontaktbetjenter, er med andre ord av særdeles stor betydning. Denne relasjonen kan både minske og forsterke institusjonaliseringen. Når permisjoner avslås, blir en følge av fengselsoppholdet at de innsatte i stor grad blir nektet for eksempel omgang med egne barn og personer av det motsatte kjønn. Det minsker muligheten til å opprettholde sosiale nettverk. Institusjonaliseringen blir med andre ord forsterket.

Usikkerheten rundt kontaktbetjentrollen er et problem. Manglende definisjon av rollen kan bidra til at jobben med å skrive vedlegg til de innsattes permisjonssøknader kompliseres. Hvor går grensen mellom å være privat og å være personlig? Uansett blir den innsattes institusjonalisering påvirket av kontaktbetjentens rollehåndtering. Poenget er at de innsatte har to separate (hoved)roller og kulturer å

forholde seg til i forbindelse med soning og løslatelse. På den ene siden kreves det at han/hun skal tilpasse seg det kriminalitetsfrie samfunnet før løslatelse, og på den andre siden må han/hun lage seg strategier for å klare institusjonshverdagen på en best mulig måte. I den progresjonsorienterte straffefullbyrdelsen er et av hovedpoengene at den innsatte skal føle seg mer og mer ”hjemme” i den kriminalitetsfrie kulturen før løslatelse. Poenget her er at dersom en innsatt som har en lengre dom bak seg slippes for tidlig ut på permisjon, kan konsekvensene være alvorlige. Den innsatte kan i slike tilfeller føle at det er i institusjonskulturen at han/hun hører til. Rehabiliteringen blir dermed satt tilbake og prisoniseringen styrket.

Forholdet mellom innsatt og tilsatt har som vist også betydninger som strekker seg langt utover avgjørelser av den enkelte permisjonssøknad.

Kontaktbetjentordningen og den innsattes eventuelle manipulasjon av betjentene er et sentralt poeng. Dersom det dannes en kultur for manipulering vil det være svært uheldig. Det kan tenkes at den innsattes relasjon til de tilsatte på denne måten blir en del av den innsattes kamp for å skaffe seg en egen identitet i fengslet. I så fall inneholder en slik kamp store likhetsstrekk med det Goffman kaller sekundære tilpassingsformer. Slike tilpassingsformer er mer rettet mot å skaffe den innsatte en posisjon blant de andre klientene (innsatte) enn de er mot anstaltenes (fengslenes) grunnpremisser. Sekundære tilpassingsformer bidrar til institusjonalisering. En fengslenes ”underverden” skapes/forsterkes og diskulturasjon blir en mulig konsekvens.

Over ser vi at spenningen mellom innsatt og tilsatt også henger sammen med spenningen mellom fengsel og samfunn, innsiden og utsiden. Det er åpenbart at denne spenningen vil ha innvirkning på de innsattes opplevelse av soningen. Jevnlig trening og øvelse i daglige gjøremål gjennom permisjoner og andre tiltak kan bidra til normalisering, og derigjennom påvirke institusjonaliseringen.

9 Avslutning

Forrige kapittel avsluttet denne oppgavens presentasjon, drøfting og analyse av innsamlet empiri. I dette kapitlet vil jeg gjøre en oppsummering av oppgaven som helhet. Oppgavens hovedfunn blir presentert. Funnene er delt i to. Først presenteres funnene som er direkte knyttet til hovedproblemstillingen, mens de mer generelle funnene blir behandlet etterpå. Jeg vil drøfte hvorvidt de sentrale begrepene og teoriene jeg presenterte passet mitt empiriske materiale, og hvilke innsikter disse begrepene og teoriene eventuelt gav. Til slutt vil jeg si noe om permisjonsordningene og hvordan denne oppgaven kan brukes i forhold til disse ordningene i fremtiden.

9.1 Permisjonsordningenes idègrunnlag

På grunn av denne oppgavens kvalitative art er det vanskelig å treffe sikre konklusjoner om omfanget på fenomenene jeg har studert. Begrepet ”funn” beskriver sluttproduktet av oppgavens empiriske analyser bedre. Permisjonsordningenes idègrunnlag og utviklingen av dette, ble grundig gjennomgått i dokumentanalysen. Der ble det vist at det var lagt en behandlingstankegang til grunn for innføringen av ordningene. Erfaringer, hovedsakelig fra Danmark, Sverige og England, hadde vist at permisjoner kunne ha en positiv effekt på de innsatte. Det var også viktig å skape en mer hensiktsmessig praksis i forhold til utganger av forskjellige slag, og permisjoner var et nyttig virkemiddel. Soningen skulle ikke medføre større belastninger enn nødvendig, og den innsatte skulle forberedes til løslatelse. Permisjoner var i tillegg brukt med tilfredsstillende resultater på arbeidsskolen og ved flere sikringsanstalter.

På 1970 og 1980-tallet var behandlingstankegangen derimot forlatt. Tanker om humanisme stod sentralt i denne perioden, og etter hvert ble også tanker om rettferdighet vektlagt. Både allmennprevensjon og individualprevensjon ble på denne tiden sterkt kritisert. Tankene om tilrettelegging av forholdene etter soning og tankene om at straffen ikke skulle være strengere enn nødvendig var for øvrig fortsatt av betydning.

Når det gjelder straffegjennomføringslovens konsekvenser for gjennomføringen av permisjonsordningene er det vanskelig å gi et fullgodt svar. Loven er forholdsvis ny. Det er derfor ikke sikkert at forandringer etter ikrafttredelsen er forårsaket av denne loven. Permisjonsordningenes generelle konsekvenser og andre trekk ved dagens ordninger blir kommentert nedenfor. For ikke å gjenta meg selv blir derfor bare de formelle ideologiske konsekvensene av straffegjennomføringsloven behandlet her.

Individualprevensjon, spesielt i form av rehabilitering og uskadeliggjøring, er igjen blitt del av permisjonsordningenes ideologiske grunnlag. Hensynet til samfunnets sikkerhet synes større enn tidligere. Vektleggingen av samfunnsikkerheten er delvis relatert til blant annet mediens rolle i form av stor oppmerksomhet rundt enkeltsaker. Omorganiseringen av Kriminalomsorgen har ført til at avgjørelser i permisjonsspørsmål i en del saker blir besluttet på andre nivå enn tidligere, og overgangen til tre beslutningsnivå bidrar i en viss grad til utvidede ankemuligheter for de innsatte.

9.2 Oppgavens generelle funn

I tråd med mine intensjoner om å bidra til å øke refleksjonsnivået rundt diskusjoner om bruken av permisjoner, er det viktig å beskrive de ulike sidene ved ordningene. Slike beskrivelser setter fokus på permisjonenes variasjoner. Min analyse viste at permisjonsordningene både har tilsiktede og utilsiktede konsekvenser. Det er nødvendig med inngående kunnskap om ordningenes tilsiktede og utilsiktede konsekvenser for at myndighetenes uttalte intensjoner skal oppnås. De innsattes institusjonalisering påvirkes nemlig sterkt av disse konsekvensene. De tilsiktede konsekvensene knytter seg i stor grad til dokumentanalysen og hovedproblemstillingen. Mange av dem ble derfor berørt ovenfor. Jeg vil her utdype de utilsiktede konsekvensene og se nærmere på forholdet mellom det formelle og det praktiske.

Når det gjelder permisjonsordningenes plass i straffegjennomføringen viste mine intervjuer at det er stor grad av samsvar mellom tilsattes oppfatninger og straffegjennomføringsloven. De tilsattes svar på spørsmål om hvorfor og hvordan permisjonsordningene skal brukes er i tråd med synet som uttrykkes i

straffegjennomføringsloven. Imidlertid hadde informantene ulike syn på om ordningene har karakter av rettighet eller begunstigelse. Det interessante med de forskjellige svarene er ikke diskusjonen om hva som er mest riktig, men det er ulikheten i seg selv. Svarene antyder enten varierende praksis eller varierende syn på hvordan ordningene bør oppfattes. Begge alternativene forteller oss uansett at ordningene *kan* praktiseres på ulike måter.

Kriterier for innvilgelse eller avslag i forbindelse med permisjonssøknader er blant elementene som kan praktiseres ulikt. En av informantene sa at oppførsel i fengselet, bortsett fra rus- og voldsbruk, ikke var avgjørende for permisjonssøknadene. Det kan tyde på at praksis er ”mykere” enn bestemmelsene i straffegjennomføringsloven. For øvrig uttalte en av de andre tilsatte at oppførsel var av stor betydning. Vi ser med andre ord også her variasjon. Ulikhetene kan begrunnes i at de tilsatte forholder seg til forskjellige fangegrupper, men det viser uansett at ulikheter i praksis forekommer.

Usikkerhet rundt definisjonen av kontaktbetjentrollen bidrar til slike ulikheter i praksis. Med tanke på mitt empiriske grunnlag vet jeg at dette er en sterk påstand, men jeg vil likevel formulere meg på denne måten. To av tre informanter uttrykte at vage definisjoner av kontaktbetjentrollen var et problem. En av disse har stor erfaring som kontaktbetjent etter at denne rollen ble innført, og er derfor ekstra godt egnet til å fortelle noe om en slik rolle. Denne informanten merket stor forskjell mellom de ulike betjentenes tolkning av kontaktbetjentrollen, og disse ulikhetene bygger opp under min påstand. Imidlertid er det i forbindelse med *utførelsen* av kontaktbetjentrollen usikkerheten oppstår, ikke i forhold til rollens formelle retningslinjer. De tilsatte jeg intervjuet var godt kjent med arbeidsoppgavene som ligger i kontaktbetjentrollen.

De innsatte og deres tilstedeværelse i relasjonen mellom innsatt og tilsatt påvirker også gjennomføringen av permisjonene. Akkurat som de tilsattes tolkning av kontaktbetjentrollen virker inn på permisjonsordningene, gjør også de innsattes tolkning av fangerollen det. Det finnes mange strategier for å oppnå ønskede mål. De innsatte kan være manipulerende, kontrollerende, komme med trusler, smiske, oppføre seg eksemplarisk og så videre. Alle disse måtene å oppføre seg på kan potensielt påvirke kontaktbetjentenes oppfatning av om innsatte bør få innvilget permisjoner. Individuelle persontrekk er med andre ord avgjørende, og det er gir nok en grunn til å understreke variasjonen i praksis.

Uten å gå for mye inn på diskusjoner rundt institusjonalisering vil jeg si at permisjonsordningene spiller en sentral rolle i forhold til den enkelte innsattes utvikling. Dersom ordningene blir brukt riktig vil de redusere institusjonaliseringen, blir de brukt feil vil den enkelte innsattes institusjonaliseringsgrad øke.

9.3 Oppgavens teorier og begreper

Denne gjennomgangen begynner der forrige avsnitt avsluttet; med institusjonaliseringen. Erving Goffmans teori om utvikling av institusjonskulturer (Goffman 1967) gav nyttige innspill til mine egne problemstillinger. Når permisjonsordningenes virkninger studeres, er det nødvendig å ha et slags mål på virkningsgraden. Institusjonalisering er et slikt mål. Det offentliges uttrykte mål med permisjonsordningene: trening i dagliglivets gjøremål, normalisering, utvikling/vedlikehold av sosiale nettverk og så videre, kan i stor grad tilbakeføres til reduksjon av institusjonalisering. Dersom institusjonaliseringen reduseres, vil det offentlige være nærmere å oppfylle sine formelle ideologiske prinsipper. Teorien om institusjonalisering var også avgjørende for å forstå permisjonsordningenes betydning for de innsatte. For øvrig ble prisonisering (Mathiesen 1995) brukt om fengslens spesifikke institusjonalisering. I tillegg kan Goffmans ”diskulturasjon” brukes om resultatet av diverse tilpassingsstrategier. Primære og sekundære tilpassingsformer var blant Goffmans sentrale begreper. Begrepene belyser i denne oppgaven hvilke taktikker innsatte kan benytte seg av for å oppnå permisjoner. Innsatte kan spille på institusjonens grunnpremisses, eller de kan bruke virkemidler som går på tvers av disse premissene.

Thomas Mathiesens ”Kan fengsel forsvares?” (Mathiesen 1995) ble benyttet for å introdusere flere sentrale begreper og teorier i denne oppgaven. Absolutte straffeteorier og relative straffeteorier var først ute. Teoriene om allmenn prevensjon og individualprevensjon fulgte deretter. Med de teoriene ble også begreper som rehabilitering, uskadeliggjøring/inkapasitering og avskrekking presentert. Alle disse teoriene og begrepene var sentrale i de offentlige dokumentene. Forhåndskunnskap om de nevnte begrepene var til en viss grad en forutsetning for å kunne analysere de offentlige dokumentene. Begrepene er også nødvendige for å kunne beskrive ideologiske forandringer over tid.

Analysen av permisjonsordningene ble illustrert ved hjelp av et skjema over permisjonsordningenes tilsiktede og utilsiktede konsekvenser. Dette skjemaet var inspirert av Mertons teori om manifeste og latente funksjoner (Merton 1968). Tanken om at sosiale fenomener kan ha både manifeste og latente, tilsiktede og utilsiktede, konsekvenser gir inspirasjon til å behandle analyser av slike fenomener med varsomhet. Vissheten om at permisjonsordningene kunne ha utilsiktede konsekvenser, og at disse konsekvensene kunne være av avgjørende betydning for gjennomføringen, gjorde at jeg fikk et mer reflektert forhold til ordningene som helhet. Skillet mellom konsekvensene bidro også til å nyansere analysen.

I forhold til permisjonsordningenes posisjon som en del av straffegjennomføringen var Foucaults tanker om makt til hjelp (Foucault 1977). Foucault beskriver fengslene, og andre institusjoner, i et maktperspektiv. Grunnen til at franskmannens verk er nyttig har sammenheng med hvor han lokaliserer makten. Det er vanlig å tenke at det alltid ligger menneskelige handlinger og/eller motiv bak utøvelsen av makt. Hos Foucault ligger makten derimot i stor grad i samfunnsstrukturene. Permisjonsordningene forutsetter maktbruk. Så lenge noen permisjonssøknader blir innvilget og andre avslått er utøvelsen av permisjoner uløselig knyttet til utøvelse av makt. Denne utøvelsen trenger ikke å være ønskelig for beslutningstakerne i permisjonssaker, den er snarere uunngåelig.

Denne maktbruken er problematisk dersom straffegjennomføringen skal knyttes til virksamhetsteoretiske perspektiver. Som tidligere nevnt kan ikke de innsatte tvinges til en kriminalitetsfri hverdag med utgangspunkt i virksamhetsteorien. Habiliteringen forutsetter et samspill mellom individ og institusjon, mellom individ og samfunn. De innsatte må gis muligheter til å gjennomføre sine ulike tilværelsesprosjekter.

Samlende vil jeg om de benyttede teoriene og begrepene si at de har både muliggjort og beriket min forståelse av permisjonsordningene. Ordningene har mange sider, og det har vært viktig å bruke teorier og begreper som har kunnet belyse de ulike sidene på en best mulig måte. På mange måter går det an å si at jeg har hatt en eklektisk tilnærming til teorien. I denne sammenhengen vil det si at jeg har benyttet meg av ulike teorier og begreper til permisjonsordningenes forskjellige sider. Fordelen er at jeg har kunnet belyse alle sidene på en innsiktsfull måte. Bakdelen med en slik tilnærming kan være at helhetsperspektiver går tapt. Jeg har i løpet av forskningsprosessen oppdaget hvilken enorm oppgave det er å beskrive

permisjonsordningene fullstendig. Det lar seg ikke gjøre i en hovedoppgave. For å beskrive permisjoner best mulig på kort tid og liten plass, fant jeg derfor en eklektisk tilnærming hensiktsmessig.

9.4 Hva med permisjonsordningene i fremtiden?

Gjennom arbeidet med hovedoppgaven oppdaget jeg, noe jeg for øvrig tror hender mange andre forskere også, at fenomenet jeg skulle studere var mer komplisert, og hadde flere sider, enn først antatt. Jeg har dermed vært nødt til å foreta visse prioriteringer. Permisjonsordningene, og gjennomføringen av dem, er i forskningssammenheng et forholdsvis utforsket territorium. Mulighetene var derfor mange.

Hovedproblemstillingen min knyttet seg i stor grad til permisjonsordningenes ideologiske grunnlag og utvikling. Dette grunnlaget ble grundig belyst i analysen av de offentlige dokumentene og det er derfor andre sider av permisjonsordningene det vil være mer interessant å utforske senere. For eksempel vil det være spennende å se nærmere på omfanget av permisjonenes utilsiktede konsekvenser. Slike konsekvenser eksisterer og påvirker permisjonsordningene. Jeg kan imidlertid ikke si noe om omfanget av disse konsekvensene i denne oppgaven. Omfanget er av stor betydning for ordningene og straffegjennomføringen som helhet, og mer forskning på det området vil derfor være nyttig.

Permisjonsordningenes rolle som sanksjonsmiddel er et annet spennende tema. Negativ sanksjonering kan oppfattes som en tilleggsbyrde for noen innsatte. Utredninger omkring dette vil bidra til å øke forståelsen av permisjonenes betydning. Som det ble antydnet av en av informantene, anser mange innsatte permisjoner som kanskje den viktigste milepælen i soningsoppholdet. Innvilgelse eller avslag av søknader er dermed av stor betydning.

Det er for øvrig en side ved permisjonsordningene denne oppgaven ikke har berørt som er svært interessant. Jeg sikter her til permisjonenes totale lengde. Permisjonskvoten har vært stabil på 18 døgn i året (30 i tidligere nevnte tilfeller) siden permisjonene ble innlemmet i straffegjennomføringen. Hvorfor er akkurat 18 døgn den ”riktige” permisjonskvoten? Til min kjennskap har det aldri vært noen større diskusjoner rundt dette, og det ville vært spennende å høre en begrunnelse for dette

tallet. Som vi så i dokumentanalysen, ble det en gang foreslått å øke kvoten til 24 døgn i året. Jeg antar forslaget kom fordi noen antok det ville være mer hensiktsmessig. En redegjørelse for permisjonskvoten ville ha vært nyttig.

Det er mitt håp at jeg, eller noen andre, får muligheten til å følge opp noen av de mer ukjente sidene ved permisjonsordningene. For de innsatte kan ordningene gi et kjærkomment avbrekk fra soningen, og de gir muligheter for å tilrettelegge forholdene ved løslatelse. Det er viktig at kunnskapen blir størst mulig for å gi innsatte et håp om en kriminalitetsfri hverdag.

Litteraturliste:

Andenæs, Johs: *Straffen som problem*. Exil forlag 1994.

Andersson, Jan: *A Longitudinal Simulation Study of Incapacitation Effects*.
Department of Sociology, University of Stockholm (Project Metropolitan,
Research Report No. 38), 1993.

Atkinson, Paul. Og Coffey Amanda: "Analysing Documentary Realities" i Silverman,
David (red): *Qualitative Research*. Sage Publications 1997.

Christie, Nils: *Kriminalitetskontroll som industri*. Universitetsforlaget 1993.

Christie, Nils: "Straffens geografi" i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*.
GAD(2) 1997 ss. 1-26.

Clemmer, Donald: *The prison community*. The Christopher publishing House 1940.

Enerstvedt, Regi Th.: *Mennesket som virksomhet*. Tiden norsk forlag 1982.

Engbo, Hans Jørgen: "Prøveløsladelse eller internering" kronikk i *Politiken* 6. mars
1991.

Engbo, Hans Jørgen: "Menneskerettigheter under afsoning af fængselsstraf" i
Retspolitiske utfordringer. Gjellerups Forlag 2003.

Fog, Jette: *Med samtalen som udgangspunkt*. Akademisk Forlag A/S 1. udgave, 5.
oplag 1999.

Foucault, Michel: *Det moderne fengselets historie/Overvågning og straff*. N. utg.
Gyldendal 1977/1994.

Friestad, Christine. Og Skog Hansen, Inger Lise: *Levekår blant innsatte*. FAFO 2004.

- Galtung, Johan: *Fengselssamfunnet*. Universitetsforlaget 1959.
- Goffman, Erving: *Stigma*. Penguin 1963.
- Goffman, Erving: *Anstalt og menneske*. Dansk utg. Paludan 1967.
- Hammerlin, Yngve: "Kontraktsoning –del av helhetlig tiltakskjede" i *Stoffmisbruk* nr. 2 1994.
- Hammerlin, Yngve. Og Larsen, Egil: *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Gyldendal 1997.
- Hammerlin, Yngve: "Selvmord i norske fengsler: del 1" i *Suicidologi* nr. 11 2000.
- Hammerlin, Yngve: "Noen refleksjoner over menneskesynet i kriminalomsorgens ulike metoder", i *Straffegjennomføring* referat fra kriminalpolitisk konferanse 2001.
- Hauge, Ragnar: *Straffens begrunnelser*. Universitetsforlaget 1996.
- Johannessen, Asbjørn. Tufte, Per Arne. Og Kristoffersen, Line: *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Abstrakt forlag A/S 2004. 2. utg.
- Kalleberg, Ragnvald: "Kvalitative metoder i samfunnsforskning" i Holter, Harriet. Og Kalleberg, Ragnvald (red): *Forskningsopplegget og samfunnsforskningens dobbeltdialog*. Universitetsforlaget 1996.
- Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) 18. mai 2001 nr.21
- Mathiassen, Charlotte: *Fanget i tilværelsen?* Institut for Psykologi, Københavns Universitet 2004.

- Mathiesen, Thomas: "En straffepolitisk styring – en studie i moralsk panikk" i
Fridhov, Inger Marie. Føsker, Harald. Hammerlin, Yngve. Og Bødal, Kåre:
Festskrift til Kåre Bødal. Kriminalomsorgens utdanningscenter:
Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet 1994.
- Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvarer?* Pax 1995.
- McCorkle, Lloyd W. Og Korn Richard R.: "Resocialization Within Walls". *Annals of
American Academy of Political and Social Science* 1954.
- Merton, Robert: *Social theory and social structure*. The Free Press 1968
- Miles, Matthew B. Og Huberman, Michael A.: *Qualitative Data Analysis*. Sage
Publications 1994. 2utg.
- NOU 1988:37 *Ny fengselslov*.
- NOU 2002:4 *Ny straffelov*.
- Ot.prp. 5 (2000-2001) *Om lov om gjennomføring av straff mv.
(straffegjennomføringsloven)*.
- Palmer, R.R Og Colton, Joel: *A history of the modern world*. McGraw-Hill 1995 8.
edition.
- Parenti, Christian: *Lockdown America*. Verso 1999.
- Schanning, Espen: *Den onde vilje*. Spartacus Forlag 2002a (2.utg.).
- Schanning, Espen (red): *Straff i det norske samfunn*. Humanist forlag 2002b.
- Skardhamar, Torbjørn: *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*.
Universitetet i Oslo 2002.

Skog, Ole-Jørgen: *Å forklare sosiale fenomener*. Ad Notam Gyldendal 1998.

St.meld. nr. 104 (1977-78) *Om kriminalpolitikken*.

St.meld. nr. 27 (1997-98) *Om kriminalomsorgen*.

Sykes, Gresham M.: *The Society of Captives*. Princeton University Press 1958.

Sykes, Gresham M. Og Messinger, Sheldon L.: "The inmate Social System". I *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*. Social Science Research Council, New York 1960.

Watson, Rod: "Ethnometodology and Textual Analysis" i Silverman, David (red): *Qualitative Research*. Sage Publications 1997.

Wheeler, Stanton: "Socialization in Correctional Communities". *American Sociological Review* 1961.

Whright, Richard A.: *In Defense of Prisons*. Greenwood Press 1994.

Widerberg, Karin: *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Universitetsforlaget 2001.

Wister, Ole A.: *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie*. GCS AS 1997.

Østerberg, Dag: *Sosiologiens nøkkelbegreper*. Cappelen Akademisk Forlag AS 5. utgave 1997.

"Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt"

Antall ord i denne oppgaven er: 36704